لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ ۬ؕ وَ مَا تُنْفِقُوْا
اوهان ايستائين چڱائي کي هرگز نه پهچندؤ جيسين پنهنجي پياري شيءِ خرچ نه ڪندؤ ١٧٢ ۽ اوهان جو ڪجهه خرچ
مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيْمٌ ﴿٩٢﴾ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا
ڪندؤ سو الله کي معلوم آهي. سڀ کاڌا بني اسرائيل لاءِ حلال هئا
لِّبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ اِلَّا مَا حَرَّمَ اِسْرَآءِيْلُ عَلٰى نَفْسِهٖ مِنْ قَبْلِ
سواءِ ان جي جيڪو يعقوب پنهنجو پاڻ تي حرام ڪيو هو
اَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰىةُ ؕ قُلْ فَاْتُوْا بِالتَّوْرٰىةِ فَاتْلُوْهَآ اِنْ
توريت نازل ٿيڻ کان اڳ. تون هان فرمايو، توريت آڻي پڙهو جيڪڏهن
كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْۢ بَعْدِ
توهان سچا آهيو. ١٧٣ سو ان کان پوءِ جيڪو الله تي ڪوڙ مڙهي ١٧٤
ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٩٤﴾ قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ ۫ فَاتَّبِعُوْا
سي ئي ظالم آهن. تون هان فرمايو الله سچو آهي پوءِ ابراهيم
مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا ؕ وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿٩٥﴾ اِنَّ
جي دين جي پيروي ڪريو ١٧٥ جيڪو هر باطل کان جدا هو ۽ شرڪ وارن مان نه هو. بيشڪ
اَوَّلَ بَيْتٍ وُّضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِيْ بِبَكَّةَ مُبٰرَكًا وَّ هُدًى
سڀ کان پهريون گهر جيڪو ماڻهن جي عبادت لاءِ مقرر ٿيو اهو آهي جيڪو مڪي ۾ برڪت وارو ۽ سارې
لِّلْعٰلَمِيْنَ ﴿٩٦﴾ فِيْهِ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ مَّقَامُ اِبْرٰهِيْمَ ۚ وَ مَنْ دَخَلَهٗ
جهان لاءِ رهنما آهي ١٧٦ ان ۾ پڌريون نشانيون آهن ١٧٧ ابراهيم جي بيهڻ جي جاءِ ١٧٨ ۽ جيڪو ان ۾
كَانَ اٰمِنًا ؕ وَ لِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ
آيو سو امن وارو ٿيو ١٧٩ ۽ الله جي لاءِ انهن ماڻهن تي ان گهر جو حج ڪرڻ آهي جيڪو انهيءَ تائين
اِلَيْهِ سَبِيْلًا ؕ وَ مَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٩٧﴾
وڃي سگهي ١٨٠ ۽ جنهن انڪار ڪيو پوءِ الله ساري جهان کان بي پرواهه آهي. ١٨١
قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تَكْفُرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ۖ وَ اللّٰهُ شَهِيْدٌ
توهان فرمايو اي ڪتاب وارؤ! الله جون آيتون ڇو نٿا مڃيو ١٨٢ ۽ توهان جا ڪم

١٧٢ ٻرّ مان تقويٰ ۽ اطاعت مراد آهي. حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمايو ته هتي خرچ ڪرڻ عام آهي سمورن صدقن تي يعني واجب هجن يا نفلي، سڀ ان ۾ داخل آهن. حسن جو قول آهي ته جيڪو مال مسلمانن کي محبوب هجي ۽ ان کي الله جي رضا ۾ خرچ ڪن، اهو هن آيت ۾ داخل آهي، توڙي هڪ کارڪ ئي هجي (خازن). عمر بن عبدالعزيز کنډ جون بوريون خريد ڪري صدقو ڪندو هو. ان کي چيو ويو ان جي قيمت ڇو نه صدقو ڪريو؟ فرمايائين کنډ مون کي محبوب ۽ مرغوب آهي، چاهيان ٿو ته خدا جي واٽ ۾ پياري شيءِ خرچ ڪريان (مدارڪ). بخاري ۽ مسلم جي حديث آهي ته حضرت ابوطلحه انصاري مديني ۾ وڏو مالدار هو. انکي پنهنجي مال ۾ بيرحا (باغ) گهڻو پيارو هو. جڏهن هيءَ آيت نازل ٿي ته ان بارگاه رسالت ۾ اچي ڪري عرض گذاريو ته مون کي پنهنجي مال ۾ بيرحا سڀ کان پيارو آهي، مان اُن کي خدا جي واٽ ۾ صدقو ڪريان ٿو. حضور جن اُن تي خوشي جو اظهار فرمايو ۽ حضرت ابوطلحه، حضور جن جي اشاري سان
وقف جبريل عليه السلام
پنهنجن قريبن ۽ سوٽن ۾ اُن کي تقسيم ڪري ڇڏيو. حضرت عمر فاروق رضي الله عنه، ابوموسىٰ اشعريءَ کي لکيو ته منهنجي لاءِ هڪ ٻانهي خريد ڪري موڪل. جڏهن اها آئي ته کيس گهڻي وڻي. پاڻ هيءَ آيت پڙهي کيس الله جي راهه ۾ آزاد ڪري ڇڏيائين. ١٧٣ شان نزول:- يهودين، سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کي چيو ته حضور توهان پاڻ کي ملت ابراهيميءَ تي خيال ڪريو ٿا باوجود اُن جي، جو حضرت ابراهيم عليه السلام اُٺ جو گوشت ۽ کير نه پيئندو هو، توهان کائو ٿا ته پوءِ توهان ملتِ ابراهيميءَ تي ڪيئن ٿيا؟ حضور جن فرمايو ته اهي شيون حضرت ابراهيم تي حلال هيون. يهودي چوڻ لڳا ته اهي حضرت نوح تي حرام هيون، حضرت ابراهيم تي به حرام هيون ۽ اسان تائين حرام هلنديون آيون. ان تي الله تعالىٰ هيءَ آيت نازل فرمائي ۽ ٻڌايو ويو ته يهودين جي اها دعوىٰ غلط آهي، بلڪ اهي شيون حضرت ابراهيم، اسماعيل، اسحٰق ۽ يعقوب عليهم السلام تي حلال هيون. حضرت يعقوب ڪنهن سبب سان انهن کي پاڻ تي حرام فرمايو ۽ اها حُرمت سندس اولاد ۾ باقي رهي. يهودين ان جو انڪار ڪيو ته حضور صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته توريت ان مضمون تي ناطق آهي. جيڪڏهن توهان کي انڪار آهي ته توريت آڻيو. اُن تي يهودين کي پنهنجي بدنامي ۽ رسوائيءَ جو خوف ٿيو ۽ اهي توريت نه آڻي سگهيا. اُنهن جو ڪوڙ ظاهر ٿي ويو ۽ انهن کي شرمندگي ٿي. فائدو:- هن مان ثابت ٿيو ته اڳين شريعتن ۾ احڪام منسوخ ٿيندا هئا. هن ۾ يهودين جو رد آهي جيڪي نسخ جا قائل نه هئا. فائدو:- حضور سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن اُمي هئا باوجود ان جي يهودين کي توريت سان الزام ڏيڻ ۽ توريت جي مضمونن سان استدلال فرمائڻ سندن معجزو ۽ نبوت جو دليل آهي ۽ ان سان سندن وهبي ۽ غيبي علمن جو پتو پوي ٿو. ١٧٤ ۽ چوي ته ملتِ ابراهيميءَ ۾ اُٺ جو گوشت ۽ کير الله تعالىٰ حرام ڪيا هئا. ١٧٥ جو اهو ئي اسلام ۽ محمّدي دين آهي. ١٧٦ شان نزول:- يهودين مسلمانن کي چيو هو ته بيت المقدس اسان جو قبلو آهي. ڪعبي کان افضل ۽ ان کان اڳ جو آهي. نبين جي هجرت جو مقام ۽ عبادت جو قبلو آهي. مسلمانن چيو ته ڪعبو افضل آهي. ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ ان ۾ ٻڌايو ويو ته سڀ کان پهريون مڪان، جنهن کي الله تعالىٰ طاعت ۽ عبادت جي لاءِ مقرر ڪيو، نماز جو قبلو، حج ۽ طواف جي جاءِ بنايو، جنهن ۾ نيڪين جا ثواب زياده ٿين ٿا. اهو ڪعبو معظم آهي جيڪو مڪي معظم شهر ۾ واقع آهي. حديث شريف ۾ آهي ته ڪعبو شريف، بيت المقدس کان چاليهه سال اڳ ناهيو ويو. ١٧٧ جيڪي ان جي حرمت ۽ فضيلت تي دلالت ڪن ٿيون. انهن نشانين مان ڪجهه هيءَ آهن ته پکي ڪعبي شريف جي مٿان نه ٿا ويهن ۽ ان جي مٿان پرواز نه ٿا ڪن بلڪ پرواز ڪندي ايندا آهن ته هيڏي هوڏي هٽي وڃن ٿا ۽ جيڪي پکي بيمار ٿي وڃن ٿا، ٿي پنهنجو علاج اهو ئي ڪن ٿا ته ڪعبي جي هوا ۾ ٿي ڪري گذري وڃن ۽ ان سان انهن کي شفا ٿئي ٿي ۽ وحشي هڪبئي کي حرم ۾ ايذاء نه ٿا ڏين ايستائين جو ڪتا هن سرزمين ۾ ... تي نه ٿا ڊوڙن ۽ اتي شڪار نه ٿا ڪن ۽ ماڻهن جون دليون ڪعبي معظم جي طرف ڇڪجي وڃن ٿيون ۽ ان جي طرف نظر ڪرڻ سان ڳوڙها جاري ٿين ٿا ۽ هر جمعي جي رات ولين جا روح ان جي چوگرد حاضر ٿين ٿا ۽ جيڪو اُن جي بي حرمتي جو اراده ڪري ٿو سو برباد ٿي وڃي ٿو. انهن نشانين مان مقامِ ابراهيم وغيره اهي شيون آهن جن جو آيت ۾ بيان فرمايو ويو (مدارڪ، خازن ۽ احمدي). ١٧٨ مقامِ ابراهيم اهو پٿر آهي، جنهن تي حضرت ابراهيم عليه السلام ڪعبي شريف جي تعمير جي وقت بيهندو هو ۽ ان ۾ سندس قدم مبارڪ جا نشان هئا، جيڪي باوجود گهڻي زماني گذرڻ جي ۽ گهڻن هٿن جي ڇهڻ سان اڃا تائين ڪجهه باقي آهن. ١٧٩ ايستائين جو جيڪڏهن ڪو شخص قتل ۽ جنايت ڪري حرم ۾ داخل ٿئي ته اتي نه ان کي

عَلٰى مَا تَعْمَلُوْنَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تَصُدُّوْنَ عَنْ
الله جي اڳيان آهن. توهان فرمايو اي كتاب وارؤ! توهان الله جي رستي كان ڇو ٿا جهليو انهن كي جن ايمان آندو
سَبِيْلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُوْنَهَا عِوَجًا وَّ اَنْتُمْ شُهَدَآءُ ؕ وَ
١٨٣ ان كي ٽيڙو ڳرو ٿا ۽ اوهان ان تي شاهد ١٨٤ آهيو ۽
مَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿٩٩﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِنْ تُطِيْعُوْا
الله اوهان جي كرتوتن كان بي خبر نه آهي. اي ايمان وارؤ! جيكڏهن اوهان كن كتاب وارن
فَرِيْقًا مِّنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ يَرُدُّوْكُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ
جي چئي تي هلندؤ ته اهي اوهان جي ايمان آڻڻ كان پوءِ به اوهان كي كافر كري
كٰفِرِيْنَ ﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُوْنَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيٰتُ اللّٰهِ وَ
ڇڏيندا. ١٨٥ ۽ اوهان كيئن ٿا كفر كريو اوهان تي الله جون آيتون پڙهيون وڃن ٿيون
فِيْكُمْ رَسُوْلُهٗ ؕ وَمَنْ يَّعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلٰى صِرَاطٍ
۽ اوهان ۾ ان جو رسول تشريف وٺي آيو ۽ جنهن الله جو سهارو ورتو سو ضرور سڌو رستو ڏيكاريو
مُّسْتَقِيْمٍ ﴿١٠١﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقٰتِهٖ وَلَا
ويو. اي ايمان وارؤ! الله كان ڊڄو جيئن ان كان ڊڄڻ جو حق آهي ۽
تَمُوْتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ﴿١٠٢﴾ وَاعْتَصِمُوْا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيْعًا
اوهان مسلمان ٿي ئي مرو. ۽ الله جي رسيءَ كي مضبوط ٿي وٺو ١٨٦ سمورا گڏجي ۽
وَّلَا تَفَرَّقُوْا ۪ وَاذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَآءً
پاڻ ۾ ڦوٽ نه وجهو ١٨٧ ۽ پاڻ تي الله جو احسان ياد كريو جڏهن اوهان پاڻ ۾ ويري هو
فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوْبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهٖۤ اِخْوَانًا ۚ وَكُنْتُمْ
انهيءَ اوهان جي دلين ۾ ميلاپ كيو تنهن كري ان جي فضل سان اوهان پاڻ ۾ ڀائر ٿي ويؤ ١٨٨ ۽
عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِّنْهَا ؕ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ
اوهان دوزخ جي كڏ جي كناري تي هيؤ ١٨٩ سو انهيءَ اوهان كي ان كان بچايو ۽ ٿيو ١٩٠ الله توهان سان پنهنجون آيتون ائين ئي
اللّٰهُ لَكُمْ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ ﴿١٠٣﴾ وَلْتَكُنْ مِّنْكُمْ اُمَّةٌ
بيان فرمائيندو آهي ته مَن اوهان هدايت لهو. ۽ اوهان مان هك ٽولو اهڙو هجڻ گهرجي

قتل كيو وڃي، نه ان تي حد قائم كئي وڃي. حضرت عمر فاروق رضي الله عنه فرمايو ته جيكڏهن مان پنهنجي والد خطاب جي قاتل كي به حرم شريف ۾ ڏسان ته ان كي كجهه نه كريان، ايستائين جو اهو اتان ٻاهر اچي. ١٨٠ مسئلو: هن آيت ۾ حج جي فرضيت جو بيان آهي ۽ ان جي لاءِ طاقت شرط آهي. حديث شريف ۾ سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن ان جو تفسير ثمر ۽ سواري سان فرمايو، زاد يعني كاڌي پيتي جو سامان ايتري قدر هجڻ گهرجي ته وڃي وري موٽي اچڻ تائين كافي هجي ۽ اهو واپسيءَ جي وقت تائين اهل ۽ عيال جي خرچ كان علاوه هجڻ گهرجي. رستي جو امن به ضروري آهي ڇو ته بغير ان جي طاقت ثابت نه ٿي ٿئي. ١٨١ ان سان الله تعاليٰ جي ناراضگي ظاهر ٿئي ٿي ۽ هي مسئلو به ثابت ٿئي ٿو ته قطعي فرض جو منكر كافر آهي. ١٨٢ جيكي سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي نبوت جي صحيح هجڻ تي دلالت كن ٿيون.

١٨٣ نبي كريم صلي الله عليه وسلم جن جي تكذيب كري ۽ سندن نعت ۽ صفت لكائي، جيكا توريت ۾ مذكور آهي.

١٨٤ ته سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي نعت توريت ۾ لكيل آهي ۽ الله كي جيكو دين پيارو آهي، اهو صرف دينِ اسلام ئي آهي.

ع ١٠ ١٨٥ شان نزول:- اَوس ۽ خَزرَج جي قبيلن ۾ پهريائين وڏي دشمني هئي گهڻو وقت انهن جي وچ ۾ جنگ جاري رهي، سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي صدقي ۾ انهن قبيلن جا ماڻهو اسلام آڻي پاڻ ۾ كير كنڊ ٿي ويا. هك ڏينهن اهي هك مجلس ۾ ويٺي اُنس ۽ محبت جون ڳالهيون كري رهيا هئا، شاس بن قيس يهودي، جيكو اسلام جو وڏو دشمن هو سو ان طرف كان لنگهيو ۽ انهن جا پاڻ ۾ رابطا ڏسي سڙي ويو ۽ چوڻ لڳو ته جڏهن اهي ماڻهو پاڻ ۾ ملي ويا ته پوءِ اسان جو كهڙو ٺكاڻو آهي. ان هك جوان كي مقرر كيو ته جيئن انهن جي مجلس ۾ ويهي سندن اڳين لڙاين جو ذكر ڇيڙي ۽ ان زماني ۾ هر هك قبيلو، پنهنجي مدح ۽ پنهنجي مخالف جي حقارت جا شعر لكندو هو، سي پڙهي. پوءِ ان يهودي ائين ئي كيو ۽ ان جي شرارت جي كري ٻنهي قبيلن جا ماڻهو كاوڙ ۾ اچي ويا ۽ هٿيار كنيائون.

ممكن هو ته خونريزي ٿي وڃي ها، پر سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن اها خبر معلوم كري مهاجرن سان گڏ تشريف وٺي آيا ۽ فرمايائون ته اي اهل اسلام جي جماعت! هي كهڙيون جاهليت جون حركتون آهن. مان توهان جي وچ ۾ آهيان، الله تعاليٰ توهان كي اسلام جي نعمت ڏيئي عزت بخشي، جاهليت كان ڇوٽكارو ڏنو، توهان ۾ الفت ۽ محبت پلتيائين، وري توهان كفر جي حالت ڏانهن موٽو ٿا. حضور جن جي ارشاد مبارك انهن جي دلين تي گهرو اثر كيو ۽ انهن سمجهيو ته اهو شيطان جو فريب ۽ دُشمن جو مكر هو. انهن هٿيار ڦٽا كيا ۽ روئيندي هكٻئي سان ڀاكرين پئجي ويا ۽ حضرت سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جا فرمانبردار ٿي هلندا آيا، انهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي.

١٨٦ حَبْلُ اللهِ جي تفسير ۾ مفسرن جا چند قول آهن. كي چون ٿا ان مان قرآن مراد آهي. مسلم شريف جي حديث ۾ وارد ٿيو ته قرآن پاك حَبْلُ الله آهي جنهن ان جي تابعداري كئي تنهن هدايت لڌي جنهن ان كي ڇڏيو سو گمراه ٿيو حضرت ابن مسعود رضي الله عنه فرمايو ته حَبْلُ الله مان جماعت مراد آهي ۽ فرمايو ته توهان جماعت كي لازم كري وٺو، جو اها حبل الله آهي، جنهن كي مضبوط پكڙڻ جو حكم ڏنو ويو آهي.

١٨٧ جيئن يهودي ۽ نصاريٰ جدا ٿي ويا. هن آيت ۾ انهن فعلن ۽ حركتن جي منع كئي وئي آهي، جيكي مسلمانن ۾ جُدائيءَ جو سبب آهن. مسلمانن جو طريقو اهل سنت مذهب آهي، ان كان سواءِ كابه واٽ اختيار كرڻ دين ۾ تفريق ۽ منع آهي.

١٨٨ ۽ اسلام جي دولت سان دُشمني دور ٿي ۽ پاڻ ۾ ديني محبت پيدا ٿي ايستائين جو اَوس ۽ خَزرَج جي اها مشهور لڙائي، جيكا هك سو ويهن سالن كان جاري هئي ۽ ان جي كري رات ڏينهن قتل ۽ ڦرلٽ جي بازار گرم رهندي هئي سا جهان جي سردار صلي الله عليه وسلم جن جي ذريعي الله تعاليٰ ختم كري ڇڏي ۽ جنگ جي باهه ٺڏي كري ڇڏي ۽ جنگجو قبيلن ۾ الفت ۽ محبت جا جذبا پيدا كري ڇڏيائين.

١٨٩ يعني كفر جي حالت ۾. جو جيكڏهن اُن حال تي مري وڃو ها ته پوءِ دوزخ ۾ پهچو ها.

١٩٠ ايمان جي دولت عطا فرمائي.

يَدْعُوْنَ اِلَى الْخَيْرِ وَ يَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ

جيڪي چڱائيءَ جي طرف سڏين ۽ چڱن ڪمن جو حڪم ڏين ۽ بُرائيءَ کان روڪين

الْمُنْكَرِ ؕ وَ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۱۰۴﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ

۱۹۱ ۽ اهي ئي ماڻهو مراد ماڻيندڙ آهن ۱۹۲ ۽ انهن جهڙا نه ٿجو جيڪي پاڻ ۾

تَفَرَّقُوْا وَ اخْتَلَفُوْا مِنْۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ الْبَيِّنٰتُ ؕ وَ اُولٰٓئِكَ

ٽُٽڙ وچڙ ٿيا ۽ انهن ۾ ڦوٽ پئي ۱۹۳ ان بعد جو وٽن روشن دليل اچي چڪا هئا ۱۹۴ ۽

لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴿۱۰۵﴾ يَّوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوْهٌ وَّ تَسْوَدُّ وُجُوْهٌ ۚ

انهن لاءِ وڏو عذاب آهي. جنهن ڏينهن ڪي منهن روشن هوندا ۽ ڪي منهن ڪارا

فَاَمَّا الَّذِيْنَ اسْوَدَّتْ وُجُوْهُهُمْ ۟ اَكَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ

ته اهي جن جا منهن ڪارا ٿيا ۱۹۵ ڇا اوهان ايمان کان پوءِ ڪافر ٿيا ۱۹۶

فَذُوْقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ ﴿۱۰۶﴾ وَ اَمَّا الَّذِيْنَ

ته هاڻي ڪفر جي بدلي عذاب چکو. ۽ جن جا منهن

ابْيَضَّتْ وُجُوْهُهُمْ فَفِيْ رَحْمَةِ اللّٰهِ ؕ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿۱۰۷﴾

روشن ٿيا ۱۹۷ سي الله جي رحمت ۾ آهن ۽ اهي ان ۾ هميشه رهندا.

تِلْكَ اٰيٰتُ اللّٰهِ نَتْلُوْهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ؕ وَمَا اللّٰهُ يُرِيْدُ ظُلْمًا

هي الله جون آيتون آهن جيڪي اسان توتي پوريءَ طرح پڙهون ٿا ۽ الله جهان وارن تي ظلم

لِّلْعٰلَمِيْنَ ﴿۱۰۸﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ وَاِلَى اللّٰهِ

ڪرڻ نه گهرندو آهي. ۱۹۸ ۽ جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ جيڪي زمين ۾ آهي سو الله جو ئي آهي ۽ الله جي ئي

تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ ﴿۱۰۹﴾ كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُوْنَ

طرف سڀني ڪمن جو موٽڻ آهي. توهان ڀلا آهيو ۱۹۹ انهن سڀني امتن کان جيڪي ماڻهن ۾ ظاهر ٿيون

بِالْمَعْرُوْفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ ؕ وَلَوْ اٰمَنَ

چڱائيءَ جو حڪم ڪريو ٿا ۽ برائيءَ کان روڪيو ٿا ۽ الله تي ايمان رکو ٿا ۽ جيڪڏهن ڪتاب وارا

اَهْلُ الْكِتٰبِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ؕ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ وَاَكْثَرُهُمُ

ايمان آڻين ها ۲۰۰ ته انهن لاءِ ڀلو هو انهن مان ڪي مسلمان آهن ۲۰۱ ۽ گهڻا

۱۹۱ هن آيت مان امر معروف ۽ نهي منڪر جي فرضيت ۽ اجماع جي حجت هجڻ تي استدلال ڪيو ويو آهي.

۱۹۲ حضرت علي المرتضىٰ رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته نيڪين جو حڪم ڪرڻ ۽ بُراين کان روڪڻ بهترين جهاد آهي.

۱۹۳ جيئن يهودي ۽ نصاري پاڻ ۾ مختلف ٿيا ۽ هڪبئي سان بغض ۽ دشمني منجهن راسخ ٿي ويئي يا جيئن توهان پاڻ ۾ اسلام جي زماني کان اڳ جاهليت جي وقت متفرق هيؤ. توهان جي وچ ۾ بغض ۽ ڪينو هو.

مسئلو: هن آيت ۾ مسلمانن کي پاڻ ۾ اتفاق ۽ اجماع جو حڪم ڏنو ويو ۽ اختلاف ۽ ان جي سڀني سببن پيدا ڪرڻ جي منع فرمائي ويئي. حديثن ۾ به ان جون گهڻيون تاڪيدون وارد ٿيون آهن ۽ مسلمانن جي جماعت کان جدا ٿيڻ جي سختيءَ سان منع فرمائي ويئي آهي. جيڪو فرقو پيدا ٿيندو آهي، ان حڪم جي مخالفت ڪري ئي پيدا ٿيندو آهي ۽ مسلمانن جي جماعت ۾ تفرقه اندازيءَ جي جرم جو مرتڪب ٿيندو آهي ۽ حديث شريف جي ارشاد مطابق اهو شيطان جو شڪار آهي. اعاذنا الله تعالىٰ منه.

۱۹۴ ۽ حق واضح ٿي چُڪو هو.

۱۹۵ يعني ڪافر، اُنهن کي ملامتًا چيو ويندو.

۱۹۶ هن جا مخاطب يا ته سمورا ڪافر آهن. هن صورت ۾ ايمان مان ميثاق جي ڏينهن جو ايمان مُراد آهي، جڏهن الله تعالىٰ انهن کي فرمايو ته ڇا مان توهان جو رب نه آهيان؟ سڀني بلىٰ (هائو) چيو هو ۽ ايمان آندو هو. هاڻي جيڪي دنيا ۾ ڪافر ٿيا ته اُنهن کي فرمايو وڃي ٿو ته ميثاق جي ڏينهن ايمان آڻڻ کان پوءِ توهان ڪافر ٿي ويؤ. حسن جو قول آهي ته ان مان منافق مراد آهن. جن زبان سان ايمان جو اظهار ڪيو هو پر سندن دليون منڪر هيون. عڪرمه چيو ته اهي اهل ڪتاب آهن، جن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي بعثت کان اڳ ته حضور جن تي ايمان آندو ۽ حضور جن جي ظهور کان پوءِ سندن انڪار ڪري ڪافر ٿي ويا. هڪ قول هي آهي ته ان جا مخاطب مرتد آهن، جيڪي اسلام آڻي ڦري ويا ۽ ڪافر ٿي ويا.

ع ۱۱ ۸ ۲

۱۹۷ يعني ايمان وارا، اُن ڏينهن الله جي ڪرم سان اهي مسرور ۽ خوش هوندا ۽ انهن جا چهرا چمڪندڙ هوندا. ساڄي ڪاٻي ۽ اڳيان نور هوندو.

۱۹۸ ۽ ڪنهن کي سواءِ جُرم جي عذاب نه ٿو ڏئي ۽ ڪنهن جي نيڪيءَ جو ثواب گهٽ نه ٿو ڪري.

۱۹۹ اي اُمتِ محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم. شان نزول:- يهودين مان مالڪ بن صيف ۽ وهب بن يهودا، حضرت عبدالله بن مسعود وغيره رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي صحابه ڪرام کي چيو ته اسان توهان کان افضل آهيون ۽ اسان جو دين توهان جي دين کان بهتر آهي، جنهن جي توهان اسان کي دعوت ڏيو ٿا. ان تي هي آيت نازل ٿي. ترمذي جي حديث شريف ۾ آهي سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته الله تعالىٰ منهنجي امت کي گمراهيءَ تي گڏ نه ڪندو ۽ الله تعالىٰ جو دستِ رحمت جماعت تي آهي. جيڪو جماعت کان جدا ٿيو، دوزخ ۾ ويو.

۲۰۰ سيد الانبياء حضرت محمّد صلى الله عليه وسلم جن تي.

۲۰۱ جيئن حضرت عبدالله بن سلام ۽ ان جاساٿي يهودين مان ۽ نجاشي ۽ ان جا ساٿي نصرانين مان.

الْفٰسِقُوْنَ ﴿١١٠﴾ لَنْ يَّضُرُّوْكُمْ اِلَّآ اَذًى ؕ وَاِنْ يُّقَاتِلُوْكُمْ يُوَلُّوْكُمُ
كافر آهن. اهي ستائڻ کان سواءِ اوهان جو ڪجهه بگاڙي نه سگهندا ٢٠٢ه ۽ جيڪڏهن اوهان سان وڙهندا ته اوهان جي مقابلي کان پٺي
الْاَدْبَارَ ۣ ثُمَّ لَا يُنْصَرُوْنَ ﴿١١١﴾ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوْٓا
ڏيئي ويندا ٢٠٣ه پوءِ انهن جي مدد ڪانه ٿيندي. انهن تي ذلت هنئي وئي، ڪٿي به هجن الله
اِلَّا بِحَبْلٍ مِّنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ وَبَآءُوْ بِغَضَبٍ مِّنَ
٢٠٤ه جي رسي ٢٠٥ه ۽ ماڻهن جي رسيءَ ٢٠٦ه کان سواءِ پناهه نه لهندا ۽ اهي خدا جي ڏمر جا حقدار ٿيا
اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ
۽ انهن تي سختائي هنئي وئي ٢٠٧ه اهو هن ڪري جو اهي الله جي آيتن جو انڪار
بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُوْنَ الْاَنْۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ؕ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّ
۽ نبين کي ناحق قتل ڪندا آهن، اهو هن ڪري جو بي فرمان
كَانُوْا يَعْتَدُوْنَ ﴿١١٢﴾ لَيْسُوْا سَوَآءً ؕ مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ اُمَّةٌ قَآئِمَةٌ
۽ سرڪش هئا. سڀ هڪجهڙا نه آهن ڪتاب وارن ۾ ڪي اهي آهن جيڪي حق تي قائم آهن ٢٠٨ه
يَّتْلُوْنَ اٰيٰتِ اللّٰهِ اٰنَآءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُوْنَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ
رات جي گهڙين ۾ الله جون آيتون پڙهن ٿا ۽ سجدو ڪن ٿا ٢٠٩ه الله ۽ قيامت جي ڏينهن تي
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
ايمان آڻين ٿا ۽ ڀلائيءَ جو حڪم ڏين ٿا ۽ برائيءَ کان روڪين ٿا ٢١٠ه ۽
وَيُسَارِعُوْنَ فِى الْخَيْرٰتِ ؕ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوْا
چڱن ڪمن ۾ اڳرائي ڪن ٿا ۽ اهي ئي لائق ماڻهو آهن ۽ اهي جيڪا چڱائي
مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُّكْفَرُوْهُ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالْمُتَّقِيْنَ ﴿١١٥﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
ڪندا ته سندن حق نه ماريو ويندو ۽ الله کي پرهيزگارن جي ڄاڻ آهي ٢١١ه جن
كَفَرُوْا لَنْ تُغْنِىَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَآ اَوْلَادُهُمْ مِّنَ اللّٰهِ
ڪفر ڪيو انهن جا مال ۽ اولاد ٢١٢ه ڪين الله کان ڪجهه به بچائي نه
شَيْـًٔا ؕ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ مَا
سگهندا ۽ اهي دوزخي آهن جنهن ۾ ڪين هميشه رهڻو آهي. ٢١٣ه جيڪي

٢٠٢ه زباني طعني ۽ ملامت ۽ ڌمڪيءَ وغيره سان. شان نزول:- يهودين مان جن ماڻهن ايمان آندو هو. جيئن حضرت عبدالله بن سلام ۽ سندس ساٿي. يهودين جا رئيس انهن جا دشمن ٿي ويا ۽ انهن کي تڪليف ڏيڻ جي فڪر ۾ رهڻ لڳا. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ الله تعالىٰ ايمان آڻڻ وارن کي مطمئن ڪري ڇڏيو ته اهي مسلمانن کي زباني ڏاڍ کان سواءِ ڪا تڪليف نه پهچائي سگهندا. غلبو مسلمانن کي ئي رهندو ۽ يهودين جي پڇاڙي ذلت ۽ خواري ئي آهي.

٢٠٣ه ۽ توهان سان مقابلي ڪرڻ جي طاقت نه آڻي سگهندا. اهي غيبي خبرون ايئن ئي واقع ٿيون.

٢٠٤ه هميشه ذليل ٿي رهندا، ڪڏهن به عزت نه لهندا. انهيءَ جو اثر آهي جو يهودين کي ڪٿان جي بادشاهي حاصل نه ٿي، جتي رهيا رعيت ۽ غلام ٿي ٿي رهيا.

٢٠٥ه پڪي جهالت، يعني ايمان آڻي ڪري.

٢٠٦ه يعني مسلمانن جي پناهه وٺي ۽ انهن کي جزيو ڏيئي.

٢٠٧ه يعني يهوديءَ کي مالدار هوندي به دلي شاهوڪاري حاصل نه ٿي ٿئي.

٢٠٨ه شان نزول:- جڏهن حضرت عبدالله بن سلام ۽ ان جي ساٿين ايمان آندو ته يهودين جي احبارن چيو ته محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن تي اسان مان جن ايمان آندو آهي، اهي بڇڙا ماڻهو آهن. اگر چڱا هجن ها ته پنهنجن ابن ڏاڏن جو دين نه ڇڏين ها. ان تي هيءَ آيت نازل فرمائي وئي. عطاء جو قول آهي ته مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ اُمَّةٌ قَآئِمَةٌ مان نجران جا چاليهه مرد، حبشه جا ٻٽيهه ۽ روم جا اٺ مرد مراد آهن، جيڪي دين عيسوي تي هئا، پوءِ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آندائون.

٢٠٩ه يعني نماز پڙهن ٿا. هن مان ياته عشا جي نماز مراد آهي، جيڪا اهل ڪتاب نه پڙهندا هئا يا تهجد جي نماز.

٢١٠ه ۽ دين ۾ سستي نه ٿا ڪن.

٢١١ه يهودين، حضرت عبدالله بن سلام ۽ سندس ساٿين کي چيو هو ته توهان دين اسلام قبول ڪري نقصان ۾ پيؤ. الله تعالىٰ انهن کي خبر ڏني ته اهي وڏن درجن جا حقدار ٿيا ۽ پنهنجين نيڪين جي جزا لهندا. يهودين جي بڪواس بيهودي ۽ اجائي آهي.

٢١٢ه جن تي انهن کي گهڻو ناز آهي.

٢١٣ه شان نزول:- هيءَ آيت بني قريظه ۽ نضير جي حق ۾ نازل ٿي. يهودين جي رئيسن رياست ۽ مال هٿ ڪرڻ جي ارادي سان رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان دشمني ڪئي هئي. الله تعالىٰ هن آيت ۾ ارشاد فرمايو ته انهن جا مال ۽ اولاد ڪين ڪنهن ڪم نه ايندا، اهي رسول جي دشمنيءَ ۾ ناحق پنهنجي پڇاڙي برباد ڪري رهيا آهن. هڪ قول هيءَ آهي ته هيءَ آيت قريش جي مشرڪن جي حق ۾ نازل ٿي، ڇو ته ابوجهل کي پنهنجي دولت ۽ مال تي وڏو فخر هو ۽ ابوسفيان بدر ۽ اُحد جي لڙائين ۾ مشرڪن تي گهڻو مال خرچ ڪيو هو. هڪ قول هيءَ آهي ته هيءَ آيت سڀني ڪافرن جي حق ۾ عام آهي. اُنهن سڀني کي ٻڌايو ويو ته مال ۽ اولاد مان ڪو به ڪم اچڻ وارو ۽ الله جي عذاب کان بچائڻ وارو نه آهي.

يُنْفِقُوْنَ فِيْ هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيْحٍ فِيْهَا صِرٌّ اَصَابَتْ
دنيا جي زندگيءَ ۾ ٢١٤ خرچ ڪن ٿا تنهن جو مثال انهيءَ واءَ جهڙو آهي جنهن ۾ پارو هجي
حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ ؕ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَ
هڪا اهڙيءَ قوم جي پوک تي اچي پيئي جيڪي پنهنجو نقصان ڪندا هئا پوءِ ان کي بلڪل تباه ڪري ڇڏيائين ٢١٥ ۽ الله انهن تي ظلم نه ڪيو
لٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿١١٧﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا
پر اهي پاڻ پنهنجي جانين تي ظلم ڪن ٿا. اي ايمان وارؤ! غيرن کي پنهنجو رازدار نه
بِطَانَةً مِّنْ دُوْنِكُمْ لَا يَاْلُوْنَكُمْ خَبَالًا ؕ وَدُّوْا مَا عَنِتُّمْ ۚ قَدْ
بڻايو ٢١٦ اهي توهان جي برائيءَ ۾ ڪمي نه ٿا ڪن انهن جي خواهش آهي ته جيترو ايذاء اوهان کي پهچي
بَدَتِ الْبَغْضَآءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ۚۖ وَمَا تُخْفِيْ صُدُوْرُهُمْ اَكْبَرُ ؕ قَدْ
انهن جي ڳالهين مان دشمني ظاهر ٿي پيئي ٢١٧ ۽ جيڪي سيني ۾ لڪايو اٿن سو تمام وڏو آهي
بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيٰتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿١١٨﴾ هٰٓاَنْتُمْ اُولَآءِ تُحِبُّوْنَهُمْ
اسان اوهان کي نشانيون کولي ٻڌايون آهن جيڪڏهن اوهان کي عقل هجي ٢١٨ ٻڌو ته اوهان جيڪي آهيو سي انهن کي
وَلَا يُحِبُّوْنَكُمْ وَتُؤْمِنُوْنَ بِالْكِتٰبِ كُلِّهٖ ۚ وَاِذَا لَقُوْكُمْ قَالُوْٓا اٰمَنَّا ۚۖ
چاهيو ٿا ٢١٩ ۽ اهي اوهان کي نه ٿا چاهين ٢٢٠ حالانڪ اوهان مڙني ڪتابن کي مڃيو ٿا ٢٢١ ۽ اوهان سان ملڻ وقت
وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوْا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ ؕ قُلْ
چوندا آهن ته اسان ايمان آندو ٢٢٢ آهي ۽ اڪيلائيءَ ۾ اوهان تي ڪاوڙ کان آڱريون چٻيندا آهن اوهان فرمايو ته
مُوْتُوْا بِغَيْظِكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ﴿١١٩﴾ اِنْ
پنهنجي ڪاوڙ ۾ مري وڃو ٢٢٣ الله دلين جون ڳالهيون چڱيءَ طرح ڄاڻندو آهي. جيڪڏهن اوهان
تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ ۫ وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَّفْرَحُوْا بِهَا ؕ
سان ڪا ڀلائي ٿئي ته انهن کي برو ٿو لڳي ٢٢٤ ۽ اوهان کي ڪا تڪليف پهچي ٿي ته هو خوش ٿين ٿا
وَاِنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوْا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا ؕ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا
جيڪڏهن توهان صبر ۽ پرهيزگاري ڪندا رهو ٢٢٥ ته انهن جي سازش اوهان جو ڪجهه نه بگاڙيندي بيشڪ انهن جا سڀ ڪم
ع ١٢/١١ ٣ يَعْمَلُوْنَ مُحِيْطٌ ﴿١٢٠﴾ وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِيْنَ
خدا جي گهيري ۾ آهن. ۽ اي محبوب ياد ڪريو جڏهن توهان صبح جو ٢٢٦ پنهنجي حجره شريف کان ٻاهر نڪتا مسلمانن کي جنگ

٢١٤ مفسرن جو قول آهي ته ان مان يهودين جو اهو خرچ مراد آهي جيڪو پنهنجي عالمن ۽ رئيسن تي ڪندا هئا،

هڪ قول هيءُ آهي ته ڪافرن جا سمورا خرچ ۽ صدقا مراد آهن.

هڪ قول هيءُ آهي ته رياءَ واري جو خرچ ڪرڻ مراد آهي ڇو ته انهن سڀني ماڻهن جو خرچ ڪرڻ يا دنيوي نفعي جي لاءِ هوندو يا اُخروي نفعي جي لاءِ جيڪڏهن محض دنيا جي نفعي لاءِ هجي ته آخرت ۾ ان مان ڪهڙو فائدو ۽ رياواري کي ته آخرت ۽ الله جي رضا مقصود ئي نه ٿي ٿئي.

اُن جو عمل ته ڏيکاءَ ۽ رياءَ جي لاءِ هوندو آهي، اهڙي عمل جو آخرت ۾ ڪهڙو فائدو ۽ ڪافر جا سمورا عمل ضايع آهن.

اهو جيڪڏهن آخرت جي نيت سان به خرچ ڪري ته ڏهن به نفعو حاصل نه ٿو ڪري سگهي.

انهن ماڻهن جي لاءِ اهو مثال بلڪل مطابقت رکي ٿو جيڪو آيت ۾ ذڪر فرمايو ويو آهي ٿو.

٢١٥ يعني جهڙيءَ طرح برف واري هوا کيتي کي برباد ڪري ڇڏيندي آهي، اهڙيءَ طرح ڪفر صدقي ڪرڻ کي باطل ڪري ڇڏيندو آهي.

٢١٦ انهن سان دوستي نه رکو، محبت جا تعلقات نه رکو، اهي اعتماد جي قابل نه آهن.

شان نزول:- ڪي مسلمان، يهودين سان قرابت ۽ دوستي ۽ پاڙيسري وغيره تعلقات جي ڪري ميل جول رکندا هئا. انهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي.

مسئلو:- ڪافرن سان دوستي ۽ محبت ڪرڻ ۽ انهن کي پنهنجو رازدار بڻائڻ ناجائز ۽ منع آهي.

٢١٧ بغض ۽ ڪينو.

٢١٨ ته انهن سان دوستي نه رکو.

٢١٩ رشتيداري ۽ دوستي وغيره تعلقات جي ڪري.

٢٢٠ ۽ ديني مخالفت جي ڪري توهان سان دشمني رکن ٿا. ٢٢١ ۽ اهي توهان جي ڪتاب تي ايمان نه ٿا رکن. ٢٢٢ هيءُ منافقن جو حال آهي. ٢٢٣ بمير تا برهي اے حسود کين رنجيست کہ از مشقت اوجز بمرگ نتواں رست.

٢٢٤ ۽ اُن تي اهي ته ڪو بيل ٿين. ٢٢٥ ۽ انهن سان دوستي ۽ محبت نه ڪريو. مسئلو:- هن آيت مان معلوم ٿيو ته دشمن جي مقابلي ۾ صبر ۽ تقويٰ ڪم اچي ٿي.

٢٢٦ بمقام مدينه طيبه اُحد جي ارادي سان.

مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ؕ وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿١٢١﴾ اِذْ هَمَّتْ طَّآئِفَتٰنِ

جي مورچن تي بيهاريندي ٢٢٧؎ ۽ الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. جڏهن اوهان مان ٻن گروهن ٻي همت ٿيڻ

مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا ۙ وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا ؕ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ

جو ارادو ڪيو ٢٢٨؎ ۽ انهن جو الله سنڀاليندڙ وارو آهي ۽ مسلمانن کي الله تي ئي ڀروسو ڪرڻ گهرجي

الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿١٢٢﴾ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَّاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ ۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ

۽ بيشڪ الله اوهان جي بدر ۾ مدد ڪئي جڏهن اوهان بلڪل بي سرو سامان هئا ٢٢٩؎ تنهن ڪري

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿١٢٣﴾ اِذْ تَقُوْلُ لِلْمُؤْمِنِيْنَ اَلَنْ يَّكْفِيَكُمْ

الله کان ڊڄو ته متان اوهان شڪر گذار ٿيو. جڏهن اي محبوب توهان مسلمانن کي فرمايو ٿي ته ڇا توهان کي اهو ڪافي نه آهي جو

اَنْ يُّمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلٰفٍ مِّنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِيْنَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى ۙ

توهان جو رب ٽي هزار ملائڪ لاهي توهان جي مدد ڪري.

اِنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوْا وَيَاْتُوْكُمْ مِّنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ

هائو! جيڪڏهن اوهان صبر ۽ تقويٰ ڪريو ۽ ڪافر هڪدم اوهان تي اچي ڪڙڪن ته اوهان جو رب

رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلٰفٍ مِّنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِيْنَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَهُ

پنج هزار نشان کيل ملائڪن ٢٣٠؎ سان اوهان جي مدد ڪندو. ۽ هيءَ فتح

اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوْبُكُمْ بِهٖ ؕ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا

الله اوهان جي خوشي لاءِ ڪئي آهي جيئن ان سان اوهان جون دليون مطمئن ٿين ٢٣١؎ ۽ مدد الله

مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيْزِ الْحَكِيْمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِيْنَ

غالب حڪمت واري جي طرفان ئي آهي. ٢٣٢؎ جيئن ڪافرن جو هڪ حصو ڪاٽي ڇڏي

كَفَرُوْٓا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوْا خَآئِبِيْنَ ﴿١٢٧﴾ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ

٢٣٣؎ يا انهن کي ذليل ڪري ته اهي ناڪام ٿي موٽي وڃن. هيءَ ڳالهه تنهنجي هٿ نه آهي

شَيْءٌ اَوْ يَتُوْبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظٰلِمُوْنَ ﴿١٢٨﴾ وَ

جو يا ته انهن کي توبه جي توفيق ڏئي يا کين عذاب ڏئي ڇو ته اهي ظالم آهن. ۽

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ يَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَ

الله جو ئي آهي جو ڪجهه آسمانن ۾ ۽ جيڪي زمين ۾ آهي، جنهن کي گهري معاف ڪري ۽

٢٢٧؎ جمهور مفسرن جو قول آهي ته هي بيان جنگ اُحد جو آهي، جنهن جو اجمالي واقعو هيءَ آهي ته جنگ بدر ۾ شڪست کائڻ سان ڪافرن کي وڏو ڏک هو. ان ڪري انهن مسلمانن کان بدلي وٺڻ جي ارادي سان وڏو لشڪر مرتب ڪيو ۽ حملو ڪيو. جڏهن رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن کي خبر ملي ته ڪافرن جو لشڪر اُحد ۾ لٿو آهي ته پاڻ صحابين سان مشورو فرمايائون. ان مشوري ۾ عبدالله بن ابيّ بن سلول کي به گهرايو ويو، جيڪو ان کان اڳ ڪڏهن ڪنهن مشوري جي لاءِ نه گهرايو ويو هو. گهڻن انصارن ۽ عبدالله جي هيءَ راءِ ٿي ته حضور جن مديني طيبه ۾ ئي قيام فرمائن ۽ جڏهن ڪافر هتي اچن، تڏهن انهن سان مقابلو ڪيو وڃي. اها سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي به مرضي هئي، مگر ڪن صحابن جي راءِ هيءَ ٿي ته مديني طيبه کان ٻاهر نڪري لڙڻ گهرجي ۽ انهن انهيءَ تي اصرار ڪيو. سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن حويلي مبارڪ ۾ تشريف وٺي ويا ۽ هٿيارن سان تيار ٿي ٻاهر تشريف وٺي آيا. هاڻ حضور جن کي ڏسي انهن صحابن کي پشيماني ٿي ۽ انهن عرض ڪيو ته الله جا رسول توهان کي راءِ ڏيڻ ۽ ان تي اصرار ڪرڻ اسان جي غلطي آهي، اسان کي معاف فرمايو ۽ جيڪا توهان جي مرضي مبارڪ هجي، اهوئي ڪرڻ فرمايو. حضور جن فرمايو ته نبيءَ کي لائق نه آهي جو هٿيار پهري جنگ کان اڳ لاهي ڇڏي. مُشرڪ اُحد ۾ اربع خميس تي پهتا هئا ۽ رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جمعي جي ڏينهن جمعي جي نماز کان پوءِ هڪ انصاري جي جنازي جي نماز پڙهي روانا ٿيا ۽ ١٥ شوال ٣ھ آچر جي ڏينهن اُحد ۾ پهتا، اتي نزول فرمايائون ۽ پهاڙ جو هڪ حصو جيڪو اسلام جي لشڪر جي پويان هو، تنهن طرف کان انديشو هو ته ڪنهن وقت دشمن پويان اچي حملو ڪري سگهي ٿو، ان ڪري حضور جن عبدالله بن جبير کي پنجاهه تيراندازن سان گڏ اتي مقرر ڪيو ۽ فرمايو ته جيڪڏهن دشمن انهيءَ طرف کان حملو آور ٿئي ته تير هڻي کيس دفع ڪيو وڃي ۽ حڪم ڏنو ويو ته ڪنهن به حالت ۾ نه هٽجو ۽ انهيءَ هنڌ کي نه ڇڏجو، توڙي فتح ٿئي يا شڪست. عبدالله بن ابيّ بن سلول منافق، جنهن مديني طيبه ۾ رهي جنگ ڪرڻ جي راءِ ڏني هئي، پنهنجي راءِ جي خلاف ٿيل ڏسي ڪاوڙيو ۽ چوڻ لڳو ته حضور (صلي الله عليه وسلم) جن نوجوان ڇوڪرن جو چوڻ مڃيو ۽ منهنجيءَ راءِ جي پرواهه نه ڪئي. ان (عبدالله بن ابيّ) سان گڏ ٽي سَوَ منافق هئا. هن انهن کي چيو ته جڏهن دشمن اسلام جي لشڪر جي سامهون اچي وڃن، ان وقت توهان سڀ

پٺ ڏجو ته جيئن اسلام جي لشڪر ۾ پريشاني پيدا ٿئي ۽ اوهان کي ڏسي ٻيا به پٺ ڏئي نڪرن. مسلمانن جي لشڪر جو ڪل تعداد اُنهن منافقن سميت هزار هو ۽ مشرڪ ٽي هزار. مقابلو ٿيندي ئي عبدالله بن ابيّ منافق پنهنجن ٽي سَوَ منافقن کي وٺي نڪري ڀڳو ۽ حضور جن جا ست سَوَ صحابه، حضور جن سان گڏ رهيا. الله تعاليٰ انهن کي ثابت قدم رکيو ايستائين جو مشرڪن کي شڪست ٿي. هاڻ صحابه ڀڄندي مشرڪن جي پويان پيا ۽ سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جتي قائم رهڻ جو حڪم فرمايو هو، اتي قائم نه رهيا ته الله تعاليٰ انهن کي هي ڏيکاري ڇڏيو ته بدر ۾ الله ۽ ان جي رسول جي فرمانبرداري جي برڪت سان فتح ٿي هئي، هتي حضور جن جي مخالفت جو نتيجو هي نڪتو ته الله تعاليٰ مُشرڪن جي دلين مان رُعب ۽ هيبت دور فرمائي ۽ موٽيا ۽ مسلمانن کي شڪست ٿي. رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن سان گڏ هڪ جماعت رهي، جنهن ۾ حضرت ابوبڪر، علي، عباس، طلحه ۽ سعد رضي الله تعاليٰ عنهم هئا. انهيءَ جنگ ۾ ڏند مبارڪ شهيد ٿيو ۽ چهري اقدس تي زخم آيو. انهيءَ جي متعلق هيءَ آيت سڳوري نازل ٿي.

٢٢٨؎ هي ٻئي ٽولا انصارن مان هئا: هڪ بني سلمه خزرج مان ۽ هڪ بني حارثه اوس مان. اهي ٻئي لشڪر جا ٻازو هئا. جڏهن عبدالله بن ابيّ بن سلول ميدان جنگ مان ڀڳو ته انهن به واپس وڃڻ جو ارادو ڪيو. الله تعاليٰ ڪرم فرمايو ۽ انهن کي ان کان محفوظ رکيو ۽ اهي حضور جن سان ثابت قدم رهيا. هتي ان نعمت ۽ احسان جو ذڪر فرمايو آهي. ٢٢٩؎ توهان جو تعداد به گهٽ هو، توهان وٽ هٿيارن ۽ سوارين جي ڪمي هئي. ٢٣٠؎ مؤمنن بدر جي ڏينهن صبر ۽ تقويٰ کان ڪم ورتو. الله تعاليٰ وعدي مطابق پنجن هزارن ملائڪن جي مدد موڪلي ۽ مسلمانن جي فتح ۽ ڪافرن جي شڪست ٿي. ٢٣١؎ ۽ دشمن جي گهڻائي ۽ پنهنجي گهٽتائي کان پريشاني ۽ بي قراري نه ٿئي. ٢٣٢؎ پوءِ جڳائي ته ٻانهو مسبب الاسباب تي نظر رکي ۽ انهيءَ تي توڪل رکي.

٢٣٣؎ هن طرح، جو اُنهن جا وڏا وڏا سردار قتل ٿين ۽ گرفتار ڪيا وڃن، جيئن بدر ۾ پيش آيو.

ع ۹ ۱۳ ۴

يُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۲۹﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ
جنهن کي وڻيس سزا ڏئي ۽ الله بخشڻهار ٻاجهارو آهي. اي ايمان وارؤ!
اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰۤوا اَضْعَافًا مُّضٰعَفَةً ۪ وَّ اتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ
وياج ٻيڻو ٽيڻو چئوڻو نه کائو ۲۳۴ ۽ الله کان ڊڄو مَن اوهان چوٽڪارو حاصل
تُفْلِحُوْنَ ﴿۱۳۰﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِيْۤ اُعِدَّتْ لِلْكٰفِرِيْنَ ﴿۱۳۱﴾ وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ
ڪريو. ۽ ان باه کان بچو جيڪا ڪافرن لاءِ تيار ڪئي ويئي آهي. ۲۳۵ ۽ الله ۽ رسول
وَالرَّسُوْلَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ﴿۱۳۲﴾ وَسَارِعُوْۤا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ
جي فرمانبرداري ڪريو ۲۳۶ مَن اوهان تي رحم ڪيو وڃي. ڊُڪ ڊوڙي پريو ۲۳۷ پنهنجي پالڻهار جي بخشش ۽ انهيءَ
وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ ۙ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِيْنَ ﴿۱۳۳﴾ الَّذِيْنَ
بهشت ڏانهن جنهن جي ويڪر ۾ سڀ آسمان ۽ زمين اچي وڃن. ۲۳۸ جيڪو پرهيزگارن لاءِ تيار ڪيو ويو آهي. ۲۳۹
يُنْفِقُوْنَ فِي السَّرَّآءِ وَالضَّرَّآءِ وَالْكٰظِمِيْنَ الْغَيْظَ وَالْعَافِيْنَ
جيڪي الله ڪارڻ سُک ۽ ڏُک ۲۴۰ ۾ خرچ ڪندا آهن ڪاوڙ کي ڪائيندڙ ۽ ماڻهن جي ڏوهه کي معاف
عَنِ النَّاسِ ؕ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۳۴﴾ ۚ وَالَّذِيْنَ اِذَا فَعَلُوْا
ڪندڙ آهن ۽ ڀلارا ٻانها الله کي پيارا آهن. ۽ اهي جڏهن ڪا
فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوْۤا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوْا لِذُنُوْبِهِمْ ۪
بي حيائي يا پاڻ تي ظلم ڪري ويهندا آهن ۲۴۱ ته الله کي ياد ڪري پنهنجن گناهن جي معافي گهرندا آهن ۲۴۲
وَمَنْ يَّغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اللّٰهُ ۪۫ وَلَمْ يُصِرُّوْا عَلٰى مَا فَعَلُوْا وَ
۽ الله کان سواءِ ڪير گناهه معاف ڪندو ۽ جيڪي ڪيائون تنهن تي ڄاڻي واڻي اصرار
هُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿۱۳۵﴾ اُولٰٓئِكَ جَزَآؤُهُمْ مَّغْفِرَةٌ مِّنْ رَّبِّهِمْ وَجَنّٰتٌ
نه ڪندا آهن. اهڙن جو اجر سندن رب جي بخشش ۽ باغ آهن ۲۴۳
تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ؕ وَنِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِيْنَ ﴿۱۳۶﴾ ؕ
جن جي هيٺان نهرون وهن ٿيون انهن ۾ هميشه رهڻ وارا آهن ۽ ڪمائيندڙن جو ڏيب ڪهڙو نه سٺو آهي ۲۴۴
قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ ۙ فَسِيْرُوْا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوْا
اوهان کان اڳ ڪجهه طريقا عمل ۾ اچي چڪا آهن ۲۴۵ تنهن ڪري زمين ۾ گهمي ڦري ته سوءِ

۲۳۴ مسئلو:- هن آيت ۾ وياج جي منع فرمائي ويئي، ملامت سان گڏ اُن زيادتي تي، جيڪا ان زماني ۾ معمول هئي ته جڏهن واعدي جو وقت ايندو هو ۽ قرضدار وٽ جيڪڏهن ادا جي ڪا صورت نه هوندي هئي ته قرض توڙي مال زياده ڪري مدت وڌائي ويندي هئي ۽ ائين هر هر ڪندا هئا، جيئن هن ملڪ جا وياج خور ڪن ٿا، ان کي وياج تي وياج چوندا آهن. مسئلو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته ڪبيري گناه سان ماڻهو ايمان کان خارج نه ٿو ٿئي. ۲۳۵ حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته هن ۾ ايمان وارن کي ڊيڄارڻ آهي ته وياج وغيره جيڪي شيون الله تعاليٰ حرام فرمايون، تن کي حلال نه ڄاڻن، ڇو ته قطعي حرام کي حلال ڄاڻڻ ڪفر آهي. ۲۳۶ جو حضور صلی الله عليه وسلم جن جي اطاعت، الله جي اطاعت آهي ۽ رسول جي نافرماني ڪرڻ وارو الله جو فرمانبردار نه ٿو ٿي سگهي. ۲۳۷ توبهه ۽ فرضن جي ادائگي ۽ طاعت ۽ اخلاص عمل اختيار ڪري. ۲۳۸ هيءَ جنت جي ڪشادگيءَ جو بيان آهي. هن لاءِ ته ماڻهو جيئن سمجهي سگهن ڇو ته انهن سڀ کان وڏيڪ جا ڪشادي شيءِ ڏٺي آهي سي آسمان ۽ زمين ئي آهي. ان سان اهي اندازو ڪري سگهن ٿا ته جيڪڏهن آسمان ۽ زمين طبقا ۽ تهه تهه ڪري ڳنڍيا وڃن ۽ سڀني جو هڪ تهه ڪيو وڃي ته ان سان جنت جي ويڪر جو اندازو ٿئي ٿو ته جنت ڪيتري ويڪري آهي. هرقل بادشاه، سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ لکيو ته جڏهن جنت جي اها ڪشادگي آهي جو آسمان ۽ زمين به ان ۾ اچي وڃن ته پوءِ دوزخ ڪٿي آهي؟ حضور جن (صلی الله عليه وسلم) جواب ۾ فرمايو ته سبحان الله! جڏهن ڏينهن اچي ٿو ته رات ڪٿي ٿئي ٿي. ان نظام بلاغت کلام جي معنیٰ نهايت دقيق آهي. ظاهر پهلو هيءُ آهي ته آسماني دُوري جي هڪ پاسي کان ڏينهن حاصل ٿئي ٿو ۽ ان جي سامهون واري پاسي کان رات ٿئي ٿي اهڙيءَ طرح جنت مٿين پاسي ۾ ۽ دوزخ هيٺين پاسي آهي. يهودين اهو سوال حضرت عمر رضي الله عنه کان ڪيو هو ته پاڻ سڳورن به اهو ئي جواب ڏنو هو. اُن تي انهن چيو ته توريت ۾ به انهيءَ طرح سمجهايو ويو آهي. معنیٰ هيءُ آهي ته الله تعاليٰ جي قدرت ۽ اختيار کان ڪا به ڳالهه ٻاهر نه آهي، جنهن شيءِ کي جتي گهري، رکي. هيءُ انسان جي تنگ نظري آهي جو ڪنهن شيءِ جي ڪشادگيءَ کان حيران ٿي پوڻ لڳي ٿو ته ايتري وڏي شيءِ ڪٿي سمائبي. حضرت انس بن مالڪ رضي الله عنه کان معلوم ڪيو ويو ته جنت آسمان ۾ آهي يا زمين ۾. فرمايائين ڪهڙي زمين ۽ ڪهڙو آسمان جنهن ۾ جنت سمائجي سگهجي. عرض ڪيو ويو ته پوءِ ڪٿي آهي. فرمايائين آسمانن کان مٿي عرش جي هيٺان. ۲۳۹ هن آيت ۽ ان کان مٿين آيت وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِيْۤ اُعِدَّتْ لِلْكٰفِرِيْنَ مان ثابت ٿيو ته جنت ۽ دوزخ پيدا ٿي چڪا آهن ۽ موجود آهن. ۲۴۰ يعني هر حال ۾ خرچ ڪن ٿا. بخاري ۽ مسلم شريف ۾ حضرت ابو هريره رضی الله عنه کان روايت آهي ته سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن فرمايو ته، خرچ ڪريو ته توهان تي خرچ ڪيو ويندو ۽ يعني خدا جي واٽ ۾ ڏيو ته توهان کي الله جي رحمت مان ملندو. ۲۴۱ يعني انهن کان ڪبيرو يا صغيرو گناهه ٿي وڃي. ۲۴۲ ۽ توبهه ڪن ۽ گناهه کان باز اچن ۽ آئنده لاءِ ان کان باز رهڻ جو پڪو واعدو ڪن ته اهو مقبول توبهه جي شرطن مان آهي. ۲۴۳ شان نزول: تيهان ڇوهارا وڪڻندڙ هو وٽ هڪ سهڻي عورت ڇوهارا خريد ڪرڻ آئي. اُن چيو ته هي ڇوهارا سٺا نه آهن، عمدا ڇوهارا گهر اندر آهن. ان حيلي سان ان کي گهر ۾ وٺي ويو ۽ ان کي پڪڙي ليٽائي سندس منهن چميائين. عورت چيس ته خدا کان ڊڄ. هي ٻڌندي ئي اُن کي ڇڏي ڏنائين ۽ شرمندو ٿيو ۽ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي حال عرض ڪيائين. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي وَالَّذِيْنَ اِذَا فَعَلُوْا. هڪ قول هيءُ آهي ته، هڪ انصاري ۽ هڪ ثقفي جي پاڻ ۾ محبت هئي ۽ ٻنهي هڪٻئي کي ڀاءُ بنايو هو. ثقفي جهاد ۾ ويو هو ۽ پنهنجي گهر جي نگراني پنهنجي انصاري ڀاءُ جي حوالي ڪري ويو هو. هڪ ڏينهن انصاريءَ گوشت آندو ۽ جڏهن ثقفيءَ جي زال گوشت وٺڻ لاءِ هٿ وڌايو ته انصاري ان جي هٿ کي چميو ۽ چمندي ئي کيس سخت پشيماني ۽ شرمندگي ٿي ۽ جهنگ ۾ هليو ويو. پنهنجي مٿي ۾ مٽي وڌائين ۽ منهن تي چنبا هنيائين. جڏهن ثقفي جهاد کان واپس آيو ته ان گهر واريءَ کان انصاريءَ جو حال معلوم ڪيو. ان چيو ته خدا اهڙا ڀائر نه وڌائي ۽ واقعو بيان ڪيو. انصاري ٻهارڻ ۾ روئندو ۽ بخشش گهرندو ۽ توبهه ڪندو ۽ ڦرندو وتندو هو. ثقفي ان کي ڳولهي سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ آيو. ان جي حق ۾ اِهي آيتون نازل ٿيون. ۲۴۴ يعني اطاعت گذارن جي لاءِ ڀلي جزا آهي. ۲۴۵ اڳين اُمتن سان گڏ، جن دنيا جي حرص ۽ ان جي لذتن جي طلب ۾ نبين ۽ رسولن جي مخالفت ڪئي. الله تعاليٰ انهن کي مهلتون ڏنيون، پوءِ به اهي سڌي رستي تي نه آيا ته پوءِ اُنهن کي هلاڪ ۽ برباد ڪري ڇڏيائين.

كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِيْنَ ﴿١٣٧﴾ هٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى

تہ ڪوڙ ڪندڙن جي پڇاڙي ڪيئن ٿي ٢٤٦ه هي ماڻهن کي پڌائو ۽ واٽ ڏيکارڻ ۽

وَّ مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿١٣٨﴾ وَلَا تَهِنُوْا وَلَا تَحْزَنُوْا وَ اَنْتُمُ

پرهيزگارن کي نصيحت آهي. ۽ نه سستي ڪريو ۽ نه غمگين ٿيو ٢٤٧ه اوهان ئي

الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿١٣٩﴾ اِنْ يَّمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ

غالب ٿيندا جيڪڏهن ايمان پڪوا ٿو. جيڪڏهن اوهان کي ٢٤٨ه ڪا تڪليف پهتي آهي تہ اهي به

مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهٗ ؕ وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ ۚ

اهڙي ئي تڪليف تہ سي ڇُڪا آهن ٢٤٩ه ۽ اهي ڏينهن آهن جن ۾ اسان ماڻهن لاءِ وارا رکيا آهن ٢٥٠ه

وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَآءَ ؕ وَاللّٰهُ لَا

تہ جيئن الله ايمان وارن جي سڃاڻ ڪرائي ٢٥١ه ۽ اوهان مان ڪن کي شهادت جو رتبو ڏئي ۽ الله

يُحِبُّ الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَيَمْحَقَ

ظالمن کي دوست نہ رکندو آهي. ۽ جيئن الله مسلمانن کي کرو ڪري ٢٥٢ه ۽ ڪافرن کي

الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٤١﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ

مٽائي ڇڏي ٢٥٣ه ڇا هن گمان ۾ آهيو تہ بهشت ۾ اينئن ئي هليا ويندؤ ۽ الله اڃا اوهان جي غازين جو

الَّذِيْنَ جٰهَدُوْا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ

امتحان نہ ورتو آهي ۽ نہ صبر وارن جي آزمائش ورتي اٿس ٢٥٤ه ۽ توهان تہ موت جي ملڻ کان اڳ موت

الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ ۪ فَقَدْ رَاَيْتُمُوْهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُوْنَ ﴿١٤٣﴾ ع

جي تمنا ڪندا هئا ٢٥٥ه تنهن ڪري هاڻي اهو اوهان کي اکين جي آڏو نظر آيو.

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ ۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ ؕ اَفَا۟ئِنْ مَّاتَ

۽ محمّد تہ هڪ رسول آهي ٢٥٦ه ان کان اڳ رسول گذري چڪا آهن ٢٥٧ه ڇا جيڪڏهن اهو انتقال فرمائي

اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ ؕ وَمَنْ يَّنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ

يا شهيد ٿي وڃي تہ اوهان پوئين پير ڦري ويندا ۽ جيڪو پوئين پير ڦري ويندو سو

فَلَنْ يَّضُرَّ اللّٰهَ شَيْــًٔا ؕ وَسَيَجْزِى اللّٰهُ الشّٰكِرِيْنَ ﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ

الله جو ڪو نقصان نہ ڪندو ۽ سگهو الله شڪرگذارن کي صلوٰة ڏيندو ٢٥٨ه. ۽ ڪو بہ شخص

ع ١٤/١٤ ٥

٢٤٦ه تہ جيئن توهان کي عبرت ٿئي.

٢٤٧ه ان جو جيڪو جنگ اُحد ۾ پيش آيو.

٢٤٨ه جنگ اُحد ۾.

٢٤٩ه جنگ بدر ۾ باوجود ان جي انهن گهٽ همت نہ ڪئي ۽ انهن سان مقابلي ڪرڻ ۾ سستي کان ڪم نہ ورتو تہ پوءِ توهان کي بہ سستيءَ ۽ ڪم همتي نہ ڪرڻ گهرجي.

٢٥٠ه ڪڏهن ڪنهن جو وارو آهي تہ ڪڏهن ڪنهن جو.

٢٥١ه صبر ۽ اخلاص سان تہ انهن کي تڪليف ۽ ناڪامي جڳهہ کان نٿي هٽائي سگهي ۽ انهن جي ثابت قدمي ۾ لغزش نٿي اچي سگهي.

٢٥٢ه ۽ انهن کي گناهن کان پاڪ ڪري.

٢٥٣ه يعني ڪافرن کان جيڪي مسلمانن کي تڪليفون پهچن ٿيون اهي تہ مسلمانن لاءِ شهادت ۽ پاڪائي آهن ۽ مسلمان جيڪي ڪافرن کي قتل ڪن ٿا اها ڪافرن جي بربادي ۽ تباهي آهي.

٢٥٤ه جو الله جي رضا لاءِ ڪيترا زخم کائن ٿا ۽ تڪليف سهن ٿا. ان ۾ انهن تي ڏورانهو آهي، جيڪي اُحد جي ڏينهن ڪافرن جي مقابلي کان ڀڳا.

٢٥٥ه شان نزول:- جڏهن بدر جي شهيدن جا درجا ۽ مرتبا ۽ انهن تي الله تعالیٰ جا انعام ۽ احسان بيان فرمايا ويا تہ پوءِ جيڪي مسلمان اتي حاضر نہ هئا، انهن کي حسرت ٿي ۽ انهن آرزو ڪئي تہ جيڪر ڪنهن جهاد ۾ انهن کي حاضري حاصل ٿئي ۽ شهادت جا درجا ملن. انهن ماڻهن حضور سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن سان اُحد جي جنگ تي وڃڻ لاءِ اصرار ڪيو هو. انهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي.

٢٥٦ه ۽ رسولن جي بعثت جو مقصد رسالت جي تبليغ ۽ حجت جو لازم ڪري ڇڏڻ آهي، نہ پنهنجي قوم جي وچ ۾ هميشه موجود رهڻ.

٢٥٧ه ۽ انهن جا پيروڪار اُنهن کان پوءِ بہ انهن جي دين تي قائم رهيا. شان نزول:- اُحد جي جنگ ۾ جڏهن ڪافرن پڪاريو تہ محمّد مصطفیٰ صلی الله عليه وسلم جن شهيد ٿي ويا ۽ شيطان اهو ڪوڙو افواهہ مشهور ڪيو، تہ صحابہ ڪرام کي تمام گهڻو صدمو رسيو ۽ انهن مان ڪي ماڻهو نڪري ڀڳا. وري جڏهن آواز ڏنو ويو تہ رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن تشريف رکن ٿا تہ صحابہ ڪرام جي جماعت واپس آئي. حضور جن انهن کي شڪست تي ملامت ڪئي. انهن عرض ڪيو اسان جا ماءُ پيءُ توهان تي قربان ٿين، توهان جي شهادت جي خبر ٻڌي اسان جون دليون ٽٽي پيون ۽ اسان کان بيهڻ نہ ٿيو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ فرمايو ويو تہ نبين کان پوءِ بہ اُمتن تي اُنهن جي دين جي تابعداري لازم رهي ٿي. پوءِ جيڪڏهن ائين هجي تہ بہ حضور جن جي دين جي تابعداري ۽ ان جي حمايت لازم رهندي.

٢٥٨ه جيڪو نہ ڦري ۽ پنهنجي دين تي قائم رهي. اُنهن کي شڪرگذار فرمايائين، چو تہ اُنهن پنهنجي ثابت قدمي سان اسلام جي نعمت جو شڪر ادا ڪيو. حضرت علي المرتضیٰ رضی الله عنه فرمائيندا هئا تہ حضرت ابوبڪر صديق رضی الله عنه امين الشاڪرين (شڪر وارن جا امين) هو.

لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوْتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتٰبًا مُّؤَجَّلًا ؕ وَمَنْ يُّرِدْ

الله جي حڪم کان سواءِ نہ ڦوٽري سگهي ٢٥٩ه سيني جو وقت لکيل آهي ٢٦٠ه ۽ جيڪو دنيا جو

ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا ۚ وَمَنْ يُّرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهٖ

انعام گهرندو ٢٦١ه اسان ان کي انهيءَ مان ڏينداسون ۽ جيڪو آخرت جو انعام گهرندو اسان ان کي انهيءَ ما

مِنْهَا ؕ وَسَنَجْزِى الشّٰكِرِيْنَ ﴿١٤٥﴾ وَكَاَيِّنْ مِّنْ نَّبِيٍّ قٰتَلَ ۙ مَعَهٗ

ڏينداسون ٢٦٢ه ۽ سگهو اسان شڪرگذارن کي صلو عطا ڪنداسون. ۽ ڪيترن ئي نبين جهاد ڪيو انهن سان گڏ گهڻا

رِبِّيُّوْنَ كَثِيْرٌ ۚ فَمَا وَهَنُوْا لِمَاۤ اَصَابَهُمْ فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَمَا

خدا وارا هئا سو ۽ الله جي واٽ ۾ جيڪي مصيبتون انهن تي آيون تن کان نہ سُست ٿيا ۽ نہ

ضَعُفُوْا وَمَا اسْتَكَانُوْا ؕ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصّٰبِرِيْنَ ﴿١٤٦﴾ وَمَا

ڪمزور ٿيا ۽ نہ دٻجي ويا ٢٦٣ه ۽ صبر وارا الله کي پيارا آهن. ۽ انهن کجهه

كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّاۤ اَنْ قَالُوْا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا

نہ ٿي چيو سواءِ هن دعا جي ٢٦٤ه تہ اي اسان جا پالڻهار اسان جا گناهہ بخش ۽ جيڪي زيادتيون اسان

فِىْۤ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٤٧﴾

پنهنجن ڪمن ۾ ڪيون ٢٦٥ه سي معاف ڪر اسان جا پير قائم رک ۽ اسان کي ڪافرن تي مدد ڏي. ٢٦٦ه

فَاٰتٰىهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ ؕ وَاللّٰهُ

سو الله انهن کي دنيا جو انعام ڏنو ٢٦٧ه ۽ آخرت جي ثواب جي چڱائي ٢٦٨ه عطا ڪئي ۽ نيڪيءَ وارا

يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٤٨﴾ ع يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِنْ تُطِيْعُوا الَّذِيْنَ

الله کي پيارا آهن. اي ايمان وارؤ! جيڪڏهن اوهان ڪافرن جي چوڻ تي هليا ٢٦٩ه

كَفَرُوْا يَرُدُّوْكُمْ عَلٰۤى اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوْا خٰسِرِيْنَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللّٰهُ

تہ اوهان کي پوين پيرن تي موٽائي ڇڏيندا ٢٧٠ه پوءِ اوهان نقصان وارا ٿي موٽندا. ٢٧١ه بلڪ الله

مَوْلٰىكُمْ ۚ وَهُوَ خَيْرُ النّٰصِرِيْنَ ﴿١٥٠﴾ سَنُلْقِىْ فِىْ قُلُوْبِ الَّذِيْنَ

اوهان جو مولا آهي ۽ اهو سڀ کان ڀلو مددگار آهي. ۽ سگهو اسان ڪافرن جي دلين

كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَاۤ اَشْرَكُوْا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطٰنًا ۚ وَ

۾ رُعب وجهنداسون ٢٧٢ه انهيءَ ڪري جو انهن الله جو شريڪ ٺاهيو جنهن تي انهيءَ ڪو دليل نہ لاٿو آهي ۽

(ع ١٥ / ٥ / ٦)

٢٥٩ه هن ۾ جهاد جي ترغيب آهي ۽ مسلمانن کي دشمن جي مقابلي ۾ مضبوط بنايو ويو آهي تہ ڪو شخص الله جي حڪم بغير نہ ڦوٽري سگهي ٿو ۽ اهو جنگ ۾ هلاڪ ڪندڙ شين ۾ گهري وڃي ۽ جڏهن موت جو وقت اچي تہ پوءِ ڪا تدبير بچائي نہ ٿي سگهي.

٢٦٠ه ان کان اڳتي پوئتي نہ ٿو ٿي سگهي.

٢٦١ه ۽ ان کي پنهنجي عمل ۽ طاقت سان دنيا جو حاصل ڪرڻ مقصد هجي.

٢٦٢ه هن مان ثابت ٿيو تہ دارومدار نيت تي آهي، جيئن بخاري ۽ مسلم شريف جي حديث ۾ آيو آهي.

٢٦٣ه ايئن ئي هر ايماندار کي جڳائي.

٢٦٤ه يعني دين جي حمايت ۽ جنگ جي ميدانن ۾ انهن جي زبان تي ڪاهڙو ڪلمو نہ ايندو هو، جنهن ۾ گهٻراهٽ، پريشاني ۽ ڦري وڃڻ جو شڪ شبهو پيدا ٿئي، بلڪ اهي استقلال سان ثابت قدم رهندا ۽ دعا ڪندا هئا.

٢٦٥ه يعني سمورا صغيرا ۽ ڪبيرا گناهہ باوجود ان جي، جو اهي ماڻهو رباني يعني پرهيزگار هئا. پوءِ بہ گناهن جي پاڻ ڏانهن نسبت ڪرڻ، تواضع ۽ انڪساريءَ جو شان ۽ پاڻهپ جي آداب مان آهي.

٢٦٦ه هن مان هي مسئلو معلوم ٿيو تہ ضرورت جي طلب کان اڳ توبهہ ۽ استغفار، دعا جي آداب مان آهي.

٢٦٧ه يعني فتح ۽ ڪاميابي ۽ دشمن تي غلبو.

٢٦٨ه مغفرت ۽ جنت جي حقدار هجڻ کان زياده انعام ۽ اڪرام.

٢٦٩ه تو ڙي اهي يهودي ۽ نصراني هجن يا منافق ۽ مُشرڪ.

٢٧٠ه ڪفر ۽ بي ديني جي طرف.

٢٧١ه مسئلو- هن آيت مان معلوم ٿيو تہ مسلمانن تي لازم آهي تہ اُهي ڪافرن کان جُدائي اختيار ڪن ۽ انهن جي راءِ ۽ مشوري تي هرگز عمل نہ ڪن ۽ اُنهن جي چوڻ تي نہ هلن.

٢٧٢ه اُحد جي جنگ کان واپس ٿي جڏهن ابوسفيان وغيره پنهنجي سپاهين سان گڏ مڪي مڪرم ڏانهن روانا ٿيا تہ کين ان تي افسوس ٿيو تہ اسان مسلمانن کي بلڪل ختم ڇو نہ ڪري ڇڏيو.

پاڻ ۾ مشورو ڪيائون ۽ هن ڳالهہ تي آماده ٿيا تہ هلي انهن کي ختم ڪريون. جڏهن سندن اهو ارادو پڪو ٿيو تہ الله تعالیٰ سندن دلين ۾ رُعب وڌو ۽ کين سخت خوف پيدا ٿيو ۽ اهي مڪي مڪرم جي طرف ئي واپس ٿي ويا. جيتوڻيڪ سبب تہ خاص هو، پر رُعب سيني ڪافرن جي دلين ۾ وڌو ويو، جو دنيا جا سمورا ڪافر، مسلمانن کان ڊڄن ٿا ۽ الله تعالیٰ جي فضل سان دينِ اسلام سيني دينن تي غالب آهي.

مَاْوٰىهُمُ النَّارُ ۚ وَبِئْسَ مَثْوَى الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٥١﴾ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ
انهن جي رهڻ جي جاءِ دوزخ آهي ۽ بي انصافن جي کهڙي ڏ ڇڙي جاءِ آهي ۽ بيشڪ الله اوهان کي
اللّٰهُ وَعْدَهٗٓ اِذْ تَحُسُّوْنَهُمْ بِاِذْنِهٖ ۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ وَ
پنهنجو واعدو سچو ڪري ڏيکاريو جڏهن اوهان انهن ڪافرن کي قتل ڪري رهيا هئا ٢٧٣ ايستائين جو اوهان ڪمزوري ڏيکاري
تَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِّنْۢ بَعْدِ مَآ اَرٰىكُمْ مَّا تُحِبُّوْنَ ؕ
حڪم ۾ اختلاف ڪرڻ لڳا ٢٧٤ ۽ اوهان نافرماني ڪئي ٢٧٥ ان بعد جو الله اوهان کي اوهان جي پسند جي ڳالهه ڏيکاري چڪو هو ٢٧٦
مِنْكُمْ مَّنْ يُّرِيْدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَّنْ يُّرِيْدُ الْاٰخِرَةَ ۚ ثُمَّ
۽ توهان مان ڪنهن دنيا تي ڳهري ٢٧٧ ۽ توهان مان ڪو آخرت جي آرزو ڪي پيو ٢٧٨ پوءِ
صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ ۚ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ ؕ وَاللّٰهُ ذُوْ
انهي اوهان جو منهن انهن کان ڦيرايو ته جيئن اوهان کي آزمائي ٢٧٩ ۽ بيشڪ اوهان کي معاف ڪيو ۽ الله
فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٥٢﴾ اِذْ تُصْعِدُوْنَ وَلَا تَلْوٗنَ عَلٰٓى
مسلمانن تي فضل ڪندو آهي. جڏهن اوهان منهن مٿي ڪري وڃي رهيا هئا ۽ پٺي ڦيرائي ڪنهن کي
اَحَدٍ وَّالرَّسُوْلُ يَدْعُوْكُمْ فِىْٓ اُخْرٰىكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّۢا بِغَمٍّ
نه ٿي ڏٺو ۽ ٻي جماعت ۾ اسان جو رسول اوهان کي سڏي رهيو هو ٢٨٠ پوءِ اوهان کي غم جو بدلو غم سان ڏنائين ٢٨١
لِّكَيْلَا تَحْزَنُوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ اَصَابَكُمْ ؕ وَاللّٰهُ خَبِيْرٌۢ
۽ معافي انهي ڪري ڏنائي جيئن اوهان جي هٿان ويو ۽ جيڪا اوهان تي مصيبت آئي ان جو ڏک نه ڪريو ۽ الله کي اوهان جي
بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿١٥٣﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْۢ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً
ڪمن جي خبر آهي. وري غم کان پوءِ اوهان تي آرام جي ننڊ لاٿائين ٢٨٢ جو اوهان جي هڪ
نُّعَاسًا يَّغْشٰى طَآئِفَةً مِّنْكُمْ ۙ وَطَآئِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ
جماعت کي گهيري رهي هئي ٢٨٣ ۽ هڪ ٽولي کي ٢٨٤ پنهنجي ساهه جي پئي پريشان
اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ ؕ يَقُوْلُوْنَ
ڪيو هو ٢٨٥ الله تي بيجا گمان ڪري رهيا هئا ٢٨٦ جاهليت جهڙا گمان - چون ٿا
هَلْ لَّنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَىْءٍ ؕ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهٗ لِلّٰهِ ؕ
ان ڪم ۾ اسان جو ڪو وس به آهي. تون فرماءِ اختيار ته سمورو الله جو آهي. ٢٨٧

٢٧٣ اُحد جي جنگ ۾.

٢٧٤ ڪافرن جي شڪست کان پوءِ حضرت عبدالله بن جبير سان گڏ جيڪي تيرانداز هئا سي پاڻ ۾ چوڻ لڳا ته مُشرڪن کي شڪست ٿي وئي، هاڻي هتي ويهي ڇا ڪريون. هلو ته ڪجهه غنيمت جو مال هٿ ڪريون. ڪن چيو مرڪز نه ڇڏجي، رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن تاڪيد سان حڪم فرمايو آهي ته توهان پنهنجي جاءِ تي قائم رهجو ۽ ڪنهن به حال ۾ مرڪز نه ڇڏجو، جيستائين منهنجو حڪم نه اچي. مگر ماڻهو غنيمت جي مال هٿ ڪرڻ لاءِ هلڻ لڳا ۽ حضرت عبدالله بن جبير سان گڏ ڏهن کان گهٽ صحابه رهجي ويا.

٢٧٥ جو مرڪز ڇڏي ڏنائون ۽ غنيمت حاصل ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويا.

٢٧٦ يعني ڪافرن جي شڪست.

٢٧٧ جيڪو مَرڪز ڇڏي غنيمت لاءِ هليو ويو.

٢٧٨ جيڪو پنهنجي امير عبدالله بن جبير سان گڏ پنهنجي جاءِ تي قائم رهي شهيد ٿيو.

٢٧٩ ۽ مصيبتن تي توهان جي صابر ۽ ثابت قدم رهڻ جو امتحان ٿئي.

٢٨٠ ته خدا جا ٻانهو! منهنجي طرف اچو.

٢٨١ يعني توهان رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي حڪم جي مخالفت ڪري ڪين جيڪو غم پهچايو هو، ان جي بدلي ۾ توهان کي شڪست جي غم ۾ مبتلا ڪيائين.

٢٨٢ جيڪو رُعب ۽ خوف دلين ۾ هو، اُن کي الله تعالىٰ دُور فرمايو ۽ امن ۽ راحت سان اُنهن تي آرام لاٿائين، ايستائين جو مسلمانن کي خمار اچي ويو ۽ اُنهن تي ننڊ غلبو ڪيو.

حضرت ابوطلحه فرمائي ٿو ته اُحد جي ڏينهن ننڊ اسان تي ڇانئجي وئي. جڏهن ته اسان ميدان ۾ هئاسي، اسان جي هٿن مان تلوار ڪري ٿي پئي. اسان کڻون پيا وري ڪري پوي پئي.

٢٨٣ ۽ اها سچار مؤمن جي جماعت هئي.

٢٨٤ جيڪي منافق هئا. ٢٨٥ ۽ اهي خوف سبب پريشان هئا، الله تعالىٰ اتي مؤمن کي ڪافرن کان هن طرح ممتاز رکيو، جو مؤمنن تي سڪون جي ننڊ غالب هئي ۽ منافق هراس سبب پنهنجي جان ۽ زندگي جي لاءِ پريشان هئا. هي عظيم معجزو هو. ٢٨٦ يعني منافقن جو گمان هو ته الله تعالىٰ محبوب سيّد عالم صلى الله عليه وآله وسلم جن جي مدد نه فرمائيندو يا هيءُ ته پاڻ شهيد ٿي ويا، هاڻي سندن دين باقي نه رهندو. ٢٨٧ فتح، ڪاميابي، قضاءِ تقدير سڀ الله جي اختيار ۾ آهي.

يُخۡفُوۡنَ فِیۡۤ اَنۡفُسِهِمۡ مَّا لَا يُبۡدُوۡنَ لَكَ ؕ يَقُوۡلُوۡنَ لَوۡ كَانَ
پنهنجي دلين ۾ لڪائين ٿا ٢٨٨ؑ جيڪو توهان تي ظاهر نٿا ڪن چون ٿا ته جيڪڏهن اسان جو ڪو وس
لَنَا مِنَ الۡاَمۡرِ شَیۡءٌ مَّا قُتِلۡنَا هٰهُنَا ؕ قُلۡ لَّوۡ كُنۡتُمۡ فِیۡ
هجي ها ته ٢٨٩ؑ اسان هت نه ماريا وڃون ها اوهان فرمايو ته جيڪڏهن اوهان پنهنجن
بُيُوۡتِكُمۡ لَبَرَزَ الَّذِيۡنَ كُتِبَ عَلَيۡهِمُ الۡقَتۡلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمۡ ۚ
گهرن ۾ هجو ها ته جن جو مارجڻ لکجي چڪو هو سي پنهنجي ڪُسڻ جي جاين تائين نڪري اچن ها ٢٩٠ؑ
وَلِيَبۡتَلِىَ اللّٰهُ مَا فِىۡ صُدُوۡرِكُمۡ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِىۡ قُلُوۡبِكُمۡ ؕ وَ
۽ هن ڪري ته جيئن الله اوهان جي سينن جي ڳالهه آزمائي ۽ جيڪي توهان جي دلين ۾ آهي ٢٩١ؑ ان کي کولي ظاهر ڪري
اللّٰهُ عَلِيۡمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوۡرِ ﴿١٥٤﴾ اِنَّ الَّذِيۡنَ تَوَلَّوۡا مِنۡكُمۡ يَوۡمَ
۽ الله دلين جا راز ڄاڻندو آهي. ٢٩٢ؑ بيشڪ جيڪي اوهان مان ڦري ويا ٢٩٣ؑ
الۡتَقَى الۡجَمۡعٰنِ ۙ اِنَّمَا اسۡتَزَلَّهُمُ الشَّيۡطٰنُ بِبَعۡضِ مَا كَسَبُوۡا ۚ
جنهن ڏينهن ٻئي فوجون پاڻ ۾ مليون هيون انهن کي سندن ڪن ڪمن سبب شيطان لغزش ڏني ٢٩٤ؑ
وَلَقَدۡ عَفَا اللّٰهُ عَنۡهُمۡ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوۡرٌ حَلِيۡمٌ ﴿١٥٥﴾ ع يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ
۽ بيشڪ الله انهن کي معافي ڏني بيشڪ الله بخشڻهار ، بردبار آهي. اي ايمان
اٰمَنُوۡا لَا تَكُوۡنُوۡا كَالَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا وَقَالُوۡا لِاِخۡوَانِهِمۡ اِذَا ضَرَبُوۡا
وارؤ! انهن ڪافرن ٢٩٥ؑ وانگر نه ٿجو جن پنهنجن ڀائرن بابت چيو جڏهن اهي سفر
فِى الۡاَرۡضِ اَوۡ كَانُوۡا غُزًّى لَّوۡ كَانُوۡا عِنۡدَنَا مَا مَاتُوۡا وَمَا قُتِلُوۡا ۚ
يا جهاد تي ٿي ويا ٢٩٦ؑ جيڪڏهن اسان وٽ هجن ها ته نه مرن ها ۽ نه ماريا وڃن ها
لِيَجۡعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسۡرَةً فِىۡ قُلُوۡبِهِمۡ ؕ وَاللّٰهُ يُحۡىٖ وَيُمِيۡتُ ؕ
هن ڪري جو الله ان جو افسوس انهن جي دلين ۾ رکي ۽ الله ئي جيارينددو ۽ ماريندو آهي ٢٩٧ؑ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعۡمَلُوۡنَ بَصِيۡرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِنۡ قُتِلۡتُمۡ فِىۡ سَبِيۡلِ اللّٰهِ
۽ الله اوهان جا ڪم ڏسي رهيو آهي. ۽ بيشڪ جيڪڏهن اوهان الله جي واٽ ۾ ماريا وڃو
اَوۡ مُتُّمۡ لَمَغۡفِرَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَحۡمَةٌ خَيۡرٌ مِّمَّا يَجۡمَعُوۡنَ ﴿١٥٧﴾
يا مري وڃو ٢٩٨ؑ ته الله جي بخشش ۽ رحمت ٢٩٩ؑ انهن جي سموري ڌن ۽ دولت کان بهتر آهي. ۽

ع ١٦ / ٧

٢٨٨ؑ منافقن جو پنهنجي ڪفر ۽ الله جي وعدي ۾ پنهنجو مُتردد هجڻ ۽ جهاد ۾ مسلمانن سان گڏ اچڻ تي افسوس ڪرڻ.

٢٨٩ؑ ۽ اسان کي سمجهه هجي ها ته اسان گهرکان نه نڪرون ها ۽ مسلمانن سان گڏ مڪي وارن سان لڙائيءَ جي لاءِ نه اچون ها ۽ اسان جا سردار نه ماريا وڃن ها.
پهرئين ڳالهه ڪرڻ وارو عبدالله بن ابيّ بن سلول منافق آهي ۽ هيءَ ڳالهه ڪرڻ وارو معتب بن قشير آهي.

٢٩٠ؑ ۽ گهرن ۾ ويهي رهڻ ڪنهن ڪم نه اچي ها چو ته قضا ۽ تقدير جي اڳيان تدبير ۽ حيلو بيڪار آهي.

٢٩١ؑ اخلاص يا نفاق.

٢٩٢ؑ ان کان ڪجهه لڪل نه آهي ۽ هي آزمائش ٻين کي خبردار ڪرڻ جي لاءِ آهي.

٢٩٣ؑ ۽ اُحد جي جنگ ۾ پڇي ويا ۽ نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان گڏ تيرهن يا چوڏهن صحابن کان سواءِ ڪو به باقي نه رهيو.

٢٩٤ؑ جو انهن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي حڪم کي نه سمجهي مرڪز ڇڏيو.

٢٩٥ؑ يعني ابن ابيّ وغيره منافق.

٢٩٦ؑ ۽ ان سفر ۾ مري ويا يا جهاد ۾ شهيد ٿي ويا.

٢٩٧ؑ موت ۽ زندگي ان جي اختيار ۾ آهي، اهو گهري ته مسافر ۽ غازي کي سلامت موٽائي ۽ گهر ۾ محفوظ ويٺل کي موت ڏئي. ڇا! انهن منافقن وٽ ويهي رهڻ ڪنهن کي موت کان بچائي سگهي ٿو ۽ جهاد ۾ وڃڻ سان ڪڏهن موت لازم آهي ۽ جيڪڏهن ماڻهو جهاد ۾ مارجي ته اهو موت گهر جي موت کان گهڻا درجا ڀلو آهي. انهيءَ ڪري منافقن جو هيءُ قول باطل ۽ فريب وارو آهي ۽ انهن جو مقصد مسلمانن کي جهاد کان نفرت ڏيارڻ آهي، جيئن ايندڙ آيت ۾ ارشاد ٿئي ٿو.

٢٩٨ؑ ۽ فرض ڪريو اها صورت پيش اچي ئي وڃي جنهن جو توهان کي خوف ڏياريو وڃي ٿو.

٢٩٩ؑ جيڪا خدا جي راه ۾ مرڻ سان حاصل ٿئي ٿي.

وَلَئِنْ مُّتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِ۟لَى اللّٰهِ تُحْشَرُوْنَ (١٥٨) فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ

جيڪڏهن اوهان مري وڃو يا ماريا وڃو ته الله جي طرف اٿارو آهي ٻڌڻ ٣٠٠ پوءِ ڪهڙي نه الله جي مهرباني

اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ ۚ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيْظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوْا مِنْ

آهي جو اي محبوب توهان انهن لاءِ نرم ٿيا ٣٠١ ۽ جيڪڏهن توهان سخت مزاج ۽ سخت دل هجو ها ٣٠٢ ته هو ضرور توهان وٽان ٽڙي پکڙي

حَوْلِكَ ۠ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ ۚ فَاِذَا

وڃن ها تنهن ڪري توهان انهن کي معاف فرمايو ۽ انهن جي شفاعت ڪريو ٣٠٣ ۽ ڪمن ۾ انهن کان مشورو وٺو

عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِيْنَ (١٥٩) اِنْ

٣٠٤ پوءِ جڏهن ڪنهن ڳالھ جو پڪو ارادو ڪريو ته الله تي ڀروسو ڪريو ٣٠٥ بيشڪ توڪل وارا الله کي پيارا آهن.

يَّنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۚ وَاِنْ يَّخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِيْ

جيڪڏهن اوهان جي الله مدد ڪري ته اوهان تي ڪو غالب اچي سگهندو ٣٠٦ ۽ جيڪڏهن توهان کي ڇڏي ڏي ته پوءِ ڪير توهان جي

يَنْصُرُكُمْ مِّنْ بَعْدِهٖ ۭ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ (١٦٠) وَمَا

مدد ڪندو ۽ مسلمانن کي الله تي ئي ڀروسو ڪرڻ گهرجي. ۽ ڪنهن

كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَّغُلَّ ۭ وَمَنْ يَّغْلُلْ يَاْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ

نبي تي ڪجھ لڪائي رکڻ جو گمان نٿو ڪري سگهجي ٣٠٧ ۽ جيڪو ڪجھ لڪائي رکندو سو قيامت ڏينهن پنهنجي لڪايل شيءِ کڻي ايندو

ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ (١٦١) اَفَمَنِ اتَّبَعَ

پوءِ هر شخص کي ان جي ڪمائي پوري طرح ڏني ويندي ۽ انهن تي ظلم نه ٿيندو. ته ڇا جيڪو

رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْۢ بَاۗءَ بِسَخَطٍ مِّنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰىهُ جَهَنَّمُ ۭ وَبِئْسَ

الله جي رضامندي تي هليو ٣٠٨ اهو انهي جهڙو ٿيندو جنهن الله جو غضب سر تي کنيو ٣٠٩ ۽ ان جي جاءِ دوزخ آهي

الْمَصِيْرُ (١٦٢) هُمْ دَرَجٰتٌ عِنْدَ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌۢ بِمَا يَعْمَلُوْنَ (١٦٣)

۽ موٽڻ جي جاءِ ڪهڙي نه بڇڙي آهي. اهي الله وٽ درجي بدرجي آهن ٣١٠ ۽ الله انهن جي ڪمن کي ڏسي ٿو.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ بَعَثَ فِيْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْ

بيشڪ الله جو مسلمانن تي احسان ٿيو ٣١١ جو منجهائن ئي ٣١٢ هڪ

اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَيُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ

رسول ٣١٣ موڪليائين جيڪو انهن تي ان جون آيتون پڙهي ٿو ٣١٤ ۽ کين پاڪ ڪري ٿو ٣١٥ ۽ انهن کي ڪتاب ۽ حڪمت

٣٠٠ هتي عبديت جي مقامات جي ٽنهي مقامن جو بيان فرمايو ويو. پهريون مقام هيءُ آهي ته ٻانهو دوزخ جي خوف کان الله جي عبادت ڪري ته ان کي باھ جي عذاب کان امن ڏنو وڃي ٿو. ان جي طرف لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللّٰهِ ۾ اشارو آهي.

ٻيو قسم اهي ٻانها آهن، جيڪي جنت جي شوق ۾ الله جي عبادت ڪن ٿا. ان جي طرف وَرَحْمَةٌ ۾ اشارو آهي ڇو ته رحمت به جنت جو هڪ نالو آهي.

ٽيون قسم اهي مخلص ٻانها آهن. جيڪي عشقِ الاهي ۽ ان جي ذات پاڪ جي محبت ۾ سندس عبادت ڪن ٿا ۽ انهن جو مقصد فقط ان جي ذات کان سواءِ ٻيو ڪجھ نه هوندو آهي. انهن کي الله تعالىٰ پنهنجي ڪرامت جي دائري ۾ پنهنجي تجليءَ سان نوازيندو. ان جي طرف لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُوْنَ ۾ اشارو آهي.

٣٠١ ۽ توهان جي طبيعت ۾ ايترقدر لطف ۽ ڪرم ۽ رأفت ۽ رحمت ٿي جو اُحد جي ڏينهن غضب نه فرمايو.

٣٠٢ ۽ سختيءَ ۽ شوخيءَ کان ڪم وٺو ها.

٣٠٣ ته جيئن الله تعالىٰ معاف ڪري.

٣٠٤ جو ان ۾ انهن جي دلداري به آهي ۽ عزت افزائي به ۽ هيءُ فائدو به ته مشورو سنت ٿي ويندو ۽ آئنده اُمت، ان مان نفعو حاصل ڪندي رهندي. مشوري جي معنىٰ آهي ڪنهن امر ۾ راءِ معلوم ڪرڻ.

مسئلو:- هن مان اجتهاد جو جواز ۽ قياس جو حجت هجڻ ثابت ٿيو. (مدارڪ ۽ خازن).

٣٠٥ توڪل جي معنىٰ آهي الله تعالىٰ تي اعتماد ڪرڻ ۽ ڪمن کي ان جي حوالي ڪري ڇڏڻ. مقصد هيءُ آهي ته ٻانهي جو اعتماد سيني ڪمن ۾ الله تي هئڻ گهرجي. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته مشورو، توڪل جي خلاف نه آهي.

٣٠٦ ۽ الله تعالىٰ جي مدد اهوئي لهي ٿو، جيڪو پنهنجي قوت ۽ طاقت تي ڀروسو نٿو ڪري. الله جي قدرت ۽ رحمت جو اميدوار رهي ٿو.

٣٠٧ ڇو ته اهو نبوت جي شان جي خلاف آهي ۽ نبي سڀ ئي معصوم آهن، انهن کان ائين ممڪن نه آهي، نه وحيءَ ۾ نه غير وحيءَ ۾ ۽ جيڪو شخص ڪجھ لڪائي رکي، ان جو حڪم هن آيت ۾ ئي اڳتي بيان فرمايو وڃي

٣٠٨ ۽ اُن جي اطاعت جي نافرمانيءَ کان بچيو، جيئن مهاجر ۽ انصار ۽ امت جا ٻانها. ٣٠٩ يعني الله جو نافرمان ٿيو، جيئن منافق ۽ ڪافر. ٣١٠ هر هڪ جي منزل ۽ انهن جو مقام جدا آهي، نيڪ جو الڳ، بڇڙي جو الڳ.

٣١١ منت وڏي نعمت کي چوندا آهن ۽ بيشڪ سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي بعثت وڏي نعمت آهي ڇو ته خلق جي پيدائش جهالت، سوچ جي ناموجودگي، سمجھ جي گهٽتائي ۽ عقل جي ڪمي تي آهي. تڏهن الله تعالىٰ، رسول ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن کي انهن ۾ مبعوث فرمائي کين گمراهيءَ کان ڇوٽڪارو ڏنو ۽ حضور اقدس جي صدقي انهن کي روشنائي عطا فرمائي جهالت (جي اونداهيءَ) کان ڪڍيو ۽ سندن صدقي ۾ صحيح واٽ جي هدايت فرمائي ۽ سندن طفيلي گهڻيون نعمتون عطا فرمايون.

٣١٢ يعني انهن جي حال تي شفقت ۽ ڪرم فرمائڻ وارو ۽ انهن جي لاءِ فخر ۽ شرف جو باعث، جنهن جي احوال، زهد، پرهيزگاري، سچائي ديانتداري، سهڻين خصلتن ۽ اخلاقِ حميده کان اهي واقف آهن.

٣١٣ سيّد عالم صلى الله عليه وسلم.

٣١٤ ۽ اُن جو ڪتاب قرآن مجيد فرقان حميد کين ٻڌائي ٿو، جيتوڻيڪ انهن جا ڪن اڳ ڪڏهن حق جي ڪلام ۽ آسماني وحيءَ کان واقف نه ٿيا هئا.

وَالْحِكْمَةَ ۚ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿۱۶۴﴾ أَوَلَمَّا

سيکاري ٿو ۳۱۶ ۽ اهي ان کان اڳ يقيناً کليل گمراهيءَ ۾ هئا. ۳۱۷ ڇا جڏهن

أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ

اوهان کي ڪا تڪليف پهچي ۳۱۸ جوان کان ٻيڻي تڪليفون اوهان پهچائي چڪا آهيو ۳۱۹ ته چئو ٿا هيءَ ڪٿان آئي ۳۲۰

هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۱۶۵﴾ وَمَا

توهان فرمايو ته اها توهان جي طرف کان آئي ۳۲۱ بيشڪ الله سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو. ۽ اها

أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿۱۶۶﴾

مصيبت جيڪا اوهان تي ۳۲۲ ٻنهي فوجن جي گڏجڻ واري ڏينهن آئي ۳۲۳ سا الله جي حڪم سان هئي ته جيئن مؤمنن جي سڃاڻپ ڪرائي

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا ۚ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ

۽ هن ڪري ته جيڪي منافق آهن تن جي ڄاڻ ڪرائي ۳۲۴ ۽ انهن کي ۳۲۵ چيو ويو ته اچو ۳۲۶ الله جي واٽ ۾

اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا ۖ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ ۗ هُمْ لِلْكُفْرِ

وڙهو يا دشمن کي هٽايو ۳۲۷ چيائون جيڪڏهن اسان کي جنگ ٿيڻ جي خبر هجي ها ته ضرور اوهان جو ساٿ ڏيون ها. ان ڏينهن ظاهري

يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ ۚ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ

ايمان جي نسبت کليل ڪفر جي وڌيڪ ويجهو آهن پنهنجي وات سان چون ٿا جيڪو انهن جي

فِي قُلُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿۱۶۷﴾ الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ

دل ۾ نه آهي ۽ الله کي معلوم آهي جيڪي لڪائي رهيا آهن ۳۲۸ جن پنهنجن ڀائرن جي باري ۾ ۳۲۹

وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا ۗ قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ

چيو ۽ پاڻ ويهي رهيا ته جي هو اسان جو چيو مڃين ها ۳۳۰ ته نه مارجن ها. توهان فرمايو ته پاڻ کان

الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۱۶۸﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي

موت ٽاريو جيڪڏهن سچا آهيو. ۳۳۱ ۽ جيڪي الله جي واٽ ۾ ماريا ويا ۳۳۲

سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿۱۶۹﴾ فَرِحِينَ

تن کي هرگز مئل خيال نه ڪريو بلڪ اهي پنهنجي پالڻهار وٽ زنده آهن روزي ملين ٿي ۳۳۳ جيڪو انهن

بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا

کي الله پنهنجي فضل سان ڏنو ۳۳۴ ان تي خوش آهن ۽ خوشيون ملهائي رهيا آهن پنهنجن پوين جو جيڪي انهن سان

منزل ۱

النصف

۳۱۵ ڪفر ۽ گمراهي، محرمات ۽ گناهن جي مرتڪب ٿيڻ، ناپسند خصلتن، خراب اسباب ۽ نفساني اونداهين کان.

۳۱۶ ۽ نفس جي عملي ۽ علمي قوت ٻنهي جي تڪميل فرمائي ٿو.

۳۱۷ جو حق ۽ باطل، نيڪ ۽ بڇڙي ۾ فرق نه ڪندا هئا ۽ جهالت جي اونداهيءَ ۾ مبتلا هئا.

۳۱۸ جهڙي اُحد جي جنگ ۾ پهتي، جو توهان مان ستر قتل ٿيا.

۳۱۹ بدر ۾، جو توهان ستر کي قتل ڪيو، ستر کي گرفتار ڪيو.

۳۲۰ ۽ چوپهتي، جڏهن ته اسين مسلمان آهيون ۽ اسان ۾ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن تشريف فرما آهن.

۳۲۱ جو توهان رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي مرضيءَ جي خلاف مديني طيبه کان ٻاهر نڪري جنگ ڪرڻ تي اصرار ڪيو، پوءِ اُتي پهچڻ کان پوءِ حضور جن جي سخت منع هوندي به غنيمت جي لاءِ مرڪز ڇڏيو. اهوئي توهان جي قتل ۽ شڪست جو سبب ٿيو.

۳۲۲ اُحد ۾

۳۲۳ مؤمنن ۽ مُشرڪن کي.

۳۲۴ يعني مؤمن ۽ منافق ممتاز ٿي ويا.

۳۲۵ يعني عبدالله بن ابيّ بن سلول وغيره منافقن کي.

۳۲۶ مسلمانن جو تعداد وڌايو ۽ دين جي حفاظت جي لاءِ.

۳۲۷ پنهنجي اهل ۽ مال کي بچائڻ جي لاءِ.

۳۲۸ يعني نفاق.

۳۲۹ يعني اُحد جا شهيد، جيڪي نسبي طور اُنهن جا ڀائر هئا انهن جي حق ۾ عبدالله بن ابيّ وغيره منافقن.

۳۳۰ ۽ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن سان گڏ جهاد ۾ نه وڃن ها ياتان موٽي اچن ها.

۳۳۱ روايت آهي ته جنهن ڏينهن منافقن اها ڳالهه ڪئي، انهيءَ ڏينهن ستر منافق مري ويا.

۳۳۲ شان نزول:- گهڻن مفسرن جو قول آهي ته هيءَ آيت اُحد جي شهيدن جي حق ۾ نازل ٿي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته جڏهن توهان جا ڀائر اُحد ۾ شهيد ٿيا، الله تعالى انهن جي روحن کي ساون پکين جا قالب عطا فرمايا، اهي جنتي نهرن تي سير ڪندا ڦرن ٿا، جنتي ميوا کائن ٿا، سونهري لالٽين، جيڪي عرش جي هيٺان لٽڪيل آهن، اُنهن ۾ رهن ٿا. جڏهن انهن کائڻ، پيئڻ ۽ رهڻ جا عيش حاصل ڪيا ته عرض ڪيائون ته اسان جي ڀائرن کي ڪير خبر ڏئي جو اسان جنت ۾ زنده آهيون ته جيئن اهي جنت کان بي رغبتي نه ڪن ۽ جنگ کان نٽائي ويهي نه رهن. الله تعالى فرمايو، مان اُنهن کي توهان جي خبر پهچائيندس. پوءِ هيءَ آيت نازل فرمايائين. (ابوداؤد)، هن مان ثابت ٿيو ته روح باقي آهن، جسم جي فنا ٿيڻ سان فنا نه ٿا ٿين.

۳۳۳ ۽ جيئرن وانگر کائن، پيئن ۽ عيش ڪن ٿا. آيت جو ميلاپ هن ڳالهه تي دلالت ڪري ٿو ته زندگي روح ۽ جسم ٻنهي جي لاءِ آهي. عالمن فرمايو ته شهيدن جا جسم قبرن اندر محفوظ رهن ٿا ۽ انهن کي مٽي نقصان نه ٿي پهچائي. صحابه ڪرام جي زماني ۾ ۽ ان کان پوءِ اڪثر معائنو ٿيو آهي ته ڪنهن وقت جيڪڏهن شهيدن جون قبرون کُليون ته اُنهن جا جسم تروتازه ڏٺا ويا (خازن وغيره).

۳۳۴ فضل ۽ ڪرامت ۽ انعام واحسان. موت کان پوءِ زندگي ڏنائين، پنهنجو مقرب فرمايائين، جنت جو رزق ۽ اُن جون نعمتون عطا فرمايائين ۽ اُنهن منزلن حاصل ڪرڻ لاءِ شهيد ٿيڻ جي توفيق ڏنائين.

بِہِمۡ مِّنۡ خَلۡفِہِمۡ ۙ اَلَّا خَوۡفٌ عَلَیۡہِمۡ وَ لَا ہُمۡ یَحۡزَنُوۡنَ ﴿۱۷۰﴾ م
نہ مليا آهن ۳۳۵ھ تہ انهن تي نہ کو ڊپ ۽ نہ کو غم آهي .
یَسۡتَبۡشِرُوۡنَ بِنِعۡمَۃٍ مِّنَ اللّٰہِ وَ فَضۡلٍ ۙ وَّ اَنَّ اللّٰہَ لَا یُضِیۡعُ
الله جي نعمت ۽ فضل جون خوشيون ملهائين ٿا ۽ هي تہ الله مسلمانن جو اجر ضايع نہ
اَجۡرَ الۡمُؤۡمِنِیۡنَ ﴿۱۷۱﴾ۚۛ اَلَّذِیۡنَ اسۡتَجَابُوۡا لِلّٰہِ وَ الرَّسُوۡلِ مِنۡۢ بَعۡدِ مَاۤ
ڪندو آهي. ۳۳۶ھ جيڪي الله ۽ رسول جي سڏ تي پاڻ کي زخم پهچڻ کان پوءِ بہ حاضر ٿيا
اَصَابَہُمُ الۡقَرۡحُ ۛؕ لِلَّذِیۡنَ اَحۡسَنُوۡا مِنۡہُمۡ وَ اتَّقَوۡا اَجۡرٌ عَظِیۡمٌ ﴿۱۷۲﴾ۚ
۳۳۷ھ انهن جي نيڪوڪارن ۽ پرهيزگارن لاءِ وڏو ثواب آهي .
اَلَّذِیۡنَ قَالَ لَہُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدۡ جَمَعُوۡا لَکُمۡ فَاخۡشَوۡہُمۡ
جن کي ماڻهن چيو تہ ۳۳۸ھ ماڻهن اوهان ۳۳۹ھ لاءِ جٿو گڏ ڪيو آهي تنهنڪري انهن کان ڊڄو نہ
فَزَادَہُمۡ اِیۡمَانًا ٭ۖ وَّ قَالُوۡا حَسۡبُنَا اللّٰہُ وَ نِعۡمَ الۡوَکِیۡلُ ﴿۱۷۳﴾ فَانۡقَلَبُوۡا
ويتر انهن جو ايمان وڌيو ۽ چيائون تہ الله اسان کي ڪافي آهي ۽ ڪهڙو نہ سٺو ڪارساز آهي. ۳۴۰ھ ۽ الله جي احسان
بِنِعۡمَۃٍ مِّنَ اللّٰہِ وَ فَضۡلٍ لَّمۡ یَمۡسَسۡہُمۡ سُوۡٓءٌ ۙ وَّ اتَّبَعُوۡا رِضۡوَانَ اللّٰہِ ؕ
۽ فضل سان موٽيا ۳۴۱ھ ڪين ڪا برائي ڪو نہ پهتي ۽ رب جي رضا تي هليا ۳۴۲ھ
وَ اللّٰہُ ذُوۡ فَضۡلٍ عَظِیۡمٍ ﴿۱۷۴﴾ اِنَّمَا ذٰلِکُمُ الشَّیۡطٰنُ یُخَوِّفُ
۽ الله وڏي فضل وارو آهي. ۳۴۳ھ اهو تہ شيطان ئي آهي جيڪو پنهنجي دوستن کان تہ ڊيڪاريندو آهي .
اَوۡلِیَآءَہٗ ۪ فَلَا تَخَافُوۡہُمۡ وَ خَافُوۡنِ اِنۡ کُنۡتُمۡ مُّؤۡمِنِیۡنَ ﴿۱۷۵﴾
۳۴۴ھ سو انهن کان نہ ڊڄو ۳۴۵ھ ۽ مون کان ڊڄو جيڪڏهن ايمان وارا آهيو. ۳۴۶ھ
وَ لَا یَحۡزُنۡکَ الَّذِیۡنَ یُسَارِعُوۡنَ فِی الۡکُفۡرِ ۚ اِنَّہُمۡ لَنۡ یَّضُرُّوا
۽ اي محبوب! توهان انهن جو ڪو بہ غم نہ ڪريو جيڪي ڪفر ڏانهن ڊوڙن ٿا ۳۴۷ھ اهي الله جو ڪجهہ بہ نہ
اللّٰہَ شَیۡئًا ؕ یُرِیۡدُ اللّٰہُ اَلَّا یَجۡعَلَ لَہُمۡ حَظًّا فِی الۡاٰخِرَۃِ ۚ وَ لَہُمۡ
بگاڙيندا ۽ الله گهري ٿو تہ آخرت ۾ انهن جو ڪو حصو نہ رکي ۳۴۸ھ ۽ انهن لاءِ
عَذَابٌ عَظِیۡمٌ ﴿۱۷۶﴾ اِنَّ الَّذِیۡنَ اشۡتَرَوُا الۡکُفۡرَ بِالۡاِیۡمَانِ لَنۡ
وڏو عذاب آهي . جن ايمان جي بدلي ڪفر ورتو ۳۴۹ھ سي الله جو

وقف لازم

۳۳۵ھ ۽ دنيا ۾ اهي ايمان ۽ پرهيزگاريءَ تي آهن ، جڏهن شهيد ٿيندا ، انهن سان ملندا ۽ قيامت جي ڏينهن امن ۽ آرام سان اُٿاريا ويندا .
۳۳۶ھ بخاري ۽ مسلم شريف جي حديث پاڪ ۾ آهي ، حضور اقدس صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ، جنهن کي خدا جي راهہ ۾ زخم لڳو ، اهو قيامت جي ڏينهن ايئن ئي ايندو جيئن زخم لڳڻ جي وقت هو . ان جي خون ۾ مُشڪ جي خوشبوءِ هوندي اُن جو رنگ ساڳيو هوندو . ترمذي ۽ نسائي جي حديث ۾ آهي تہ شهيد کي قتل ٿيڻ وقت تڪليف نہ ٿي ٿئي ، مگر اهڙي ، جهڙي ڪنهن کي هڪ ننڍ اچي . مسلم شريف جي حديث ۾ آهي تہ شهيد جا سمورا گناهہ ، قرض کان سواءِ معاف ڪيا وڃن ٿا .

ع ۱۶ / ۸ — مع ۲

۳۳۷ھ شان نزول :- اُحد جي جنگ کان فارغ ٿيڻ بعد جڏهن ابوسفيان پنهنجي ساٿين سان گڏ روحاءَ جي مقام تي پهتو تہ انهن کي افسوس ٿيو تہ اهي واپس ڇو آيا ۽ انهن مسلمانن کي بلڪل ختم ڇو نہ ڪيو ! اهو خيال ڪري اُنهن وري واپس ٿيڻ جو ارادو ڪيو ، سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن ، ابوسفيان جي تعاقب جي لاءِ پنهنجي روانگيءَ جو اعلان فرمايو . صحابہ ڪرام جي هڪ جماعت (جن جو تعداد ستر هو ۽ جيڪي جنگ اُحد جي زخمن ڪاڇو رتيل هئا) حضور جن جي اعلان تي حاضر ٿي . حضور جن ان جماعت کي وٺي ابوسفيان جي تعاقب ۾ روانا ٿي ويا . حضور جن جڏهن حمراء الاسد جي مقام تي پهتا جيڪو مديني پاڪ کان اٺن ميلن تي آهي ، تہ اتي معلوم ٿيو مُشرڪ مرعوب ۽ خوفزده ٿي ڀڄي ويا . اُن واقعي جي متعلق هيءَ آيت نازل ٿي .
۳۳۸ھ يعني نعيم بن مسعود اشجعي .
۳۳۹ھ يعني ابوسفيان وغيره مُشرڪ .
۳۴۰ھ شان نزول :- اُحد جي جنگ کان واپس ٿيندي ابوسفيان سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کي پُڪاري چيو هو تہ ايندڙ سال اسان ۽ توهان جي بدر جي مقام ۾ جنگ ٿيندي . حضور جن ان جي جواب ۾ فرمايو ان شاءَ الله . جڏهن اهو وقت آيو ۽ ابوسفيان مڪي وارن کي وٺي جنگ جي لاءِ روانو ٿيو تہ الله تعاليٰ انهن جي دلين ۾ خوف وڌو ۽ انهن واپس ٿي وڃڻ جو ارادو ڪيو . اُن موقعي تي ابوسفيان جي نعيم بن مسعود اشجعيءَ سان ملاقات ٿي ، جيڪو عمرو ڪرڻ آيو هو .

ابوسفيان ان کي چيو تہ اي نعيم ! هن زماني ۾ منهنجي لڙائي بدر جي مقام ۾ محمّد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جن سان طي ٿي چڪي آهي ، هن وقت مون کي اهو مناسب لڳي ٿو تہ مان جنگ ۾ نہ وڃان ۽ واپس ٿيان . تون مديني وڃ ۽ تدبير سان مسلمانن کي جنگ جي ميدان ۾ وڃڻ کان روڪي ڇڏ ، اُن جي عوض مان توکي ڏهہ اُٺ ڏيندس . نعيم مديني پهچي ڏٺو تہ مسلمان جنگ جي تياري ڪري رهيا آهن ، هو اُنهن کي چوڻ لڳو تہ توهان جنگ لاءِ وڃڻ چاهيو ٿا ، مڪي وارن توهان لاءِ وڏو لشڪر جمع ڪيا آهن . خدا جو قسم توهان ۾ مان هڪ بہ موٽي نہ ايندو . سيّد عالم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو تہ خدا جو قسم ! مان ضرور ويندس چاهي مون سان گڏ ڪو بہ نہ هجي . پوءِ حضور جن ستر سوارن کي ساڻ ڪري حَسۡبُنَا اللّٰہُ وَنِعۡمَ الۡوَکِیۡلُ پڙهندي روانا ٿيا ۽ بدر ۾ پهتا . اتي اٺ راتيون قيام ڪيائون ، تجارت جو مال جيڪو گڏ هو سو وڪيائون . ڪين گهڻو نفعو ٿيو ۽ سالم غانم مديني طيبہ واپس ٿيا جنگ نہ ٿي ، ڇو تہ ابوسفيان ۽ مڪي وارا خوفزده ٿي مڪي شريف موٽي ويا هئا . ان واقعي متعلق هي آيت نازل ٿي . ۳۴۱ھ امن ۽ عافيت سان واپار جو نفعو حاصل ڪري . ۳۴۲ھ ۽ دشمن جي مقابلي جي لاءِ جرأت سان نڪتا ۽ جهاد جو ثواب حاصل ڪيائون . ۳۴۳ھ جوان رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي تابعداريءَ ۽ جهاد جي آماديءَ جي توفيق ڏني ۽ مُشرڪن کي دلين ۾ خوف وجهي ڇڏيائين ، اهو مقابلي جي همت ساري نہ سگهيا ۽ رستي مان ئي واپس ٿي ويا . ۳۴۴ھ ۽ مسلمانن کي مشرڪن جي گهڻائيءَ کان ڊيڄاري ٿو . جيئن نعيم بن مسعود اشجعيءَ ڪيو . ۳۴۵ھ يعني منافق ۽ مُشرڪ ، جيڪي شيطان جا دوست آهن ، تن جو خوف نہ ڪريو . ۳۴۶ھ ڇو تہ ايمان جي تقاضا ئي اها آهي تہ ٻانهي کي خدا جوئي خوف هجي . ۳۴۷ھ تو ڪري اهي قريش ڪافر هجن يا منافق يا يهودين جا رئيس يا مرتد ، اهي توهان جي مقابلي ۾ ڪي ٽرو ئي لشڪر گڏ ڪن . ڪامياب نہ ٿيندا . ۳۴۸ھ هن ۾ قدريہ ۽ معتزلہ جو رد آهي ۽ آيت جو دليل هن ڳالهہ تي آهي تہ خير ۽ شر بہ الله جي ارادي سان آهي . ۳۴۹ھ يعني منافق ، جيڪي ايمان جي ڪلمي پڙهڻ کان پوءِ ڪافر ٿيا يا اهي ماڻهو جيڪي ايمان تي قادر رهڻ جي باوجود ڪافر ئي رهيا ۽ ايمان نہ آندائون .

يَّضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿١٧٧﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ
ڪجھ نہ بگاڙيندا ۽ انهن لاءِ دردناڪ عذاب آهي. ۽ ڪافر هرگز هن گمان ۾
كَفَرُوْٓا اَنَّمَا نُمْلِيْ لَهُمْ خَيْرٌ لِّاَنْفُسِهِمْ ۭ اِنَّمَا نُمْلِيْ لَهُمْ لِيَزْدَادُوْٓا
نہ رهن تہ جيڪا اسان انهن کي مهلت ڏيندا آهيون اها انهن لاءِ بهتر آهي اسان انهن کي هن ڪري ڍر ڏيندا آهيون تہ جيئن گناهہ
اِثْمًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ﴿١٧٨﴾ مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِيْنَ
وڌن ٣٥٠ ۽ انهن لاءِ خوار ڪندڙ عذاب آهي. اللّٰه مسلمانن کي ان حال تي ڇڏڻ وارو نہ آهي
عَلٰي مَآ اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيْزَ الْخَبِيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ ۭ وَمَا كَانَ
جنهن تي اوهان آهيو ٣٥١ تان جو ڪني کي ٣٥٢ سُٺي کان جدا نہ ڪري ٣٥٣ ۽ اللّٰه جو
اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَي الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِيْ مِنْ رُّسُلِهٖ
هي شان نہ آهي جو اي عام انسانو! اوهان کي غيب جو علم ڏيئي ڇڏي ها، اللّٰه سبحانه پنهنجي رسولن مان جنهن کي گهرندو تنهن کي چونڊيندو آهي
مَنْ يَّشَاۗءُ ۠ فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ۚ وَاِنْ تُؤْمِنُوْا وَتَتَّقُوْا فَلَكُمْ
٣٥٤ تنهن ڪري اللّٰه ۽ ان جي رسولن تي ايمان آڻيو ۽ جيڪڏهن ايمان آڻيندا ٣٥٥ ۽ پرهيزگار ٿيندا تہ اوهان لاءِ
اَجْرٌ عَظِيْمٌ ﴿١٧٩﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ يَبْخَلُوْنَ بِمَآ اٰتٰىھُمُ اللّٰهُ
وڏو ثواب آهي. ۽ جيڪي بخل ڪندا ٣٥٦ آهن ان شيءِ ۾ جيڪا اللّٰه انهن کي
مِنْ فَضْلِهٖ هُوَ خَيْرًا لَّھُمْ ۭ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّھُمْ ۭ سَيُطَوَّقُوْنَ
پنهنجي فضل سان ڏني آهي ان کي هرگز سٺو نہ سمجهن بلڪ اهو انهن لاءِ بڇڙو آهي جنهن ۾ بخل ڪيائون سگهوئي اهو قيامت
مَا بَخِلُوْا بِهٖ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ وَلِلّٰهِ مِيْرَاثُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ
جي ڏينهن انهن جي ڳچيءَ جو ڳٽ هوندو ٣٥٧ آسمانن ۽ زمين جو وارث اللّٰه ئي آهي ٣٥٨
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ ﴿١٨٠﴾ لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا
۽ اللّٰه کي اوهان جي ڪمن جي خبر آهي بيشڪ اللّٰه انهن جو چوڻ ٻڌو جن چيو تہ اللّٰه
اِنَّ اللّٰهَ فَقِيْرٌ وَّنَحْنُ اَغْنِيَاۗءُ ۘ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوْا وَقَتْلَهُمُ
سڃو آهي ۽ اسين آسودا ٣٥٩ آهيون هاڻي اسان انهن جو چيو لکي رکندا سون ٣٦٠ ۽ انهن جو
الْاَنْۢبِيَاۗءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ۙ وَّنَقُوْلُ ذُوْقُوْا عَذَابَ الْحَرِيْقِ ﴿١٨١﴾ ذٰلِكَ
نبين کي ناحق شهيد ڪرڻ ٣٦١ (بہ لکندا سون) ۽ ائين چوندا سون تہ باهہ جو عذاب چکو. توهان جي

٣٥٠ حق کان سرڪشي ۽ رسول اللّٰه صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي خلاف
ڪري. حديث شريف ۾ آهي، جهان جي سردار صلی اللّٰه عليه وسلم جن کان
معلوم ڪيو ويو تہ ڪهڙو شخص ڀلو آهي؟ فرمايائون جنهن جي عمر وڏي
هجي ۽ عمل سُٺا هجن. عرض ڪيو ويو، بڇڙو ڪير آهي؟ فرمايائون،
جنهن جي عمر وڏي هجي ۽ عمل خراب.

٣٥١ اي اسلام جا ڪلمي چوندڙو!.

٣٥٢ يعني منافق کي.

٣٥٣ مخلص مؤمن کان ايستائين جو پنهنجي نبي ڪريم صلی اللّٰه عليه
وسلم کي توهان جي احوال تي آگاهہ ڪري مؤمن ۽ منافق جو امتياز ڪري
ڪين جدا ڪري. شان نزول:- رسول ڪريم صلی اللّٰه عليه وسلم جن
فرمايو تہ خلقت ۽ پيدائش کان اڳ جڏهن منهنجي اُمت اڃا مٽيءَ
جي شڪل ۾ هئي تہ اُن وقت اها منهنجي اڳيان پنهنجي صورتن ۾ پيش
ڪئي ويئي، جيئن حضرت آدم تي پيش ڪئي ويئي ۽ مون کي علم ڏنو
ويو تہ ڪير مون تي ايمان آڻيندو ۽ ڪير ڪفر ڪندو. اها خبر جڏهن
منافقن کي پهتي تہ انهن ٺٺول جي طور چيو تہ محمّد مصطفیٰ صلی اللّٰه عليه
وسلم جن جو گمان آهي تہ اُهي هي ڄاڻن ٿا تہ جيڪي ماڻهو اڃا پيدا به
نہ ٿيا آهن، اُنهن مان ڪير مٿن ايمان آڻيندو، ڪير ڪفر ڪندو، ۽
جيتوڻيڪ اسان ساڻن گڏ آهيون ۽ اُهي اسان کي نہ ٿا سڃاڻن. ان تي
سيّد عالم صلی اللّٰه عليه وسلم جن منبر تي بيهي اللّٰه تعالیٰ جي حمد ۽ ثنا کان
پوءِ فرمايو، انهن ماڻهن جو ڪهڙو حال آهي جيڪي منهنجي علم
۾ طعنو ڪن ٿا. اڄ کان قيامت تائين جيڪي ڪجهہ ٿيڻ وارو آهي،
اُن مان ڪا شيءِ اهڙي نہ آهي جنهن جو توهان مون کان سوال ڪريو
۽ مان توهان کي ان جي خبر نہ ڏيان.

ع ١٨ ٩
عبد اللّٰه بن حذافہ سهمي اٿي چيو تہ منهنجو پيءُ ڪير آهي؟
يارسول اللّٰه! فرمايائون حذافہ. پوءِ حضرت عمر رضي اللّٰه تعالیٰ عنه
وقف لازم
اٿيو، اُن عرض ڪيو يارسول اللّٰه! اسان اللّٰه جي رب هجڻ تي راضي
ٿيا سون، اسلام جي دين هجڻ تي راضي ٿيا سون، قرآن جي امام
هجڻ تي راضي ٿيا سون ۽ توهان جي نبي هجڻ تي راضي ٿيا سون. اسان
توهان کان معافي گهرون ٿا. حضور جن فرمايو ڇا توهان بازايندؤ
ڇا توهان بازايندؤ؟؟
پوءِ پاڻ منبر تان لٿا. اُن تي اللّٰه تعالیٰ هيءَ آيت نازل فرمائي.

منزل ١

هن حديث مان ثابت ٿيو تہ سيّد عالم صلی اللّٰه عليه وسلم جن کي قيامت تائين سڀني شين جو علم عطا فرمايو ويو آهي ۽ حضور جن جي علم ۾ طعنو ڪرڻ منافقن جو طريقو آهي.

٣٥٤ پوءِ انهن برگزيده رسولن کي غيب جو علم ڏئي ٿو ۽ سيد الانبياء حبيب خدا صلی اللّٰه عليه وسلم جن رسولن ۾ سڀني کان افضل ۽ اعلیٰ آهن. هن آيت مان ۽ هن کان سواءِ گهڻن آيتن ۽ حديثن مان ثابت آهي تہ اللّٰه تعالیٰ حضور عليه الصلوٰة والسلام جن کي غيب جا علم عطا فرمايا ۽ غيب جا علم سندن معجزو آهي. ٣٥٥ ۽ تصديق ڪريو تہ اللّٰه تعالیٰ پنهنجي برگزيده رسولن کي غيب تي آگاهہ ڪيو آهي. ٣٥٦ بخل جي معنیٰ ۾ گهڻا عالم هن طرف ويا آهن تہ واجب جو ادا نہ ڪرڻ بخل آهي، ان ڪري بخل تي سخت سزائون آيون آهن، جهڙيءَ طرح هن آيت ۾ بہ هڪ سزا اچي رهي آهي. ترمذيءَ جي حديث ۾ آهي تہ، بخل ۽ بدخلقي، اهي ٻئي عادتون ايماندار ۾ گڏ نہ ٿيون ٿين. گهڻن مفسرن فرمايو تہ هتي بخل مان زڪواة جو نہ ڏيڻ مراد آهي. ٣٥٧ بخاري شريف جي حديث ۾ آهي تہ جنهن کي الله تعالیٰ مال ڏنو ۽ اُن زڪواة ادا نہ ڪئي قيامت جي ڏينهن اهو مال نانگ ٿي ان کي ڳٽ وانگر گهليندو ۽ هي چوندو تہ مان تنهنجو مال آهيان، مان تنهنجو خزانو آهيان. ٣٥٨ ۽ اهو ئي دائم قائم آهي ۽ ساري مخلوق فاني. اُنهن سڀني جي ملڪيت باطل ٿيڻ واري آهي. پوءِ نهايت ناداني آهي جو ان بقا مال تي بخل ڪيو وڃي ۽ خدا جي واٽ ۾ نہ ڏنو وڃي. ٣٥٩ يهودين مَنْ ذَا الَّذِيْ يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا آيت ٻڌي چيو هو تہ محمّد صلی اللّٰه عليه وسلم جن جو معبود اسان کان قرض گهري ٿو تہ پوءِ اسان شاهوڪار ٿيا سون، اهو فقير ٿيو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ٣٦٠ اعمال نامن ۾. ٣٦١ نبين جي قتل کي هن مقولي تي معطوف ڪرڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ اهي ٻئي گناهہ تمام وڏا آهن ۽ بڇڙائيءَ ۾ برابر آهن ۽ نبين جي شان ۾ گستاخي ڪرڻ وارو الله جي شان ۾ بي ادب ٿي وڃي ٿو.

بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ ﴿١٨٢﴾
هيءَ جيڪي اُڳتي موڪليو هيوَ اُنهيءَ جو بدلو آهي ۽ الله ٻانهن تي ظلم نہ ڪندو آهي.

اَلَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَآ اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُوْلٍ حَتّٰى
جيڪي چون ٿا تہ الله اسان سان اقرار ڪيو آهي تہ اسان ڪنهن رسول تي ايمان نہ آڻيون جيستائين جو

يَاْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَاْكُلُهُ النَّارُ ۭ قُلْ قَدْ جَاۗءَكُمْ رُسُلٌ مِّنْ
اهڙي قرباني جو حڪم اسان وٽ نہ آڻي جنهن کي باهہ کائي وڃي ٣٦٢ تون فرمايو تہ مون کان اڳ ڪيترن ئي رسولن پڌريون

قَبْلِيْ بِالْبَيِّنٰتِ وَبِالَّذِيْ قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوْھُمْ اِنْ كُنْتُمْ
نشانيون ۽ هي حڪم آندو جيڪو توهان چئو ٿا پوءِ انهن کي اوهان ڇو شهيد ڪيو جيڪڏهن

صٰدِقِيْنَ ﴿١٨٣﴾ فَاِنْ كَذَّبُوْكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِكَ
سچا آهيو ٣٦٣ سو اي محبوب! جيڪڏهن انهن تو کي ڪوڙو سمجهيو تہ توکان اڳين رسولن کي ڪوڙو سمجهيو ويو آهي

جَاۗءُوْ بِالْبَيِّنٰتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتٰبِ الْمُنِيْرِ ﴿١٨٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَاۗىِٕقَةُ
جن صاف نشانيون ٣٦٤ ۽ صحيفا ۽ روشن ڪتاب ٣٦٥ آندا هئا. هر ساهہ واري کي موت چکڻو آهي

الْمَوْتِ ۭ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُوْرَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ
۽ اوهان کي اجورا تہ قيامت ۾ ئي پورا ملندا جيڪو باهہ کان بچائي

النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ ۭ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا مَتَاعُ
بهشت ۾ داخل ڪيو ويو سو مراد کي پهتو ۽ دنيا جي زندگي تہ ٺڳيءَ جو سامان آهي.

الْغُرُوْرِ ﴿١٨٥﴾ لَتُبْلَوُنَّ فِيْٓ اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ۣ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ
٣٦٦ بيشڪ ضرور اوهان جي آزمائش ٿيندي اوهان جي مالن ۽ جانين ۾ ٣٦٧ ۽ بيشڪ ضرور توهان

الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا اَذًى
اڳين ڪتاب وارن ٣٦٨ ۽ مشرڪن کان گهڻو ڪجهہ ٻڌندا

كَثِيْرًا ۭ وَاِنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوْا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ ﴿١٨٦﴾
۽ جيڪڏهن توهان صبر ڪريو ۽ بچندا رهو ٣٦٩ تہ اهو وڏيءَ همت جو ڪم آهي.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيْثَاقَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهٗ لِلنَّاسِ
۽ ياد ڪريو جڏهن الله پڪو واعدو ورتو انهن کان جن کي ڪتاب عطا ٿيو تہ اوهان ضرور انکي ماڻهن سان بيان ڪجو

٣٦٢ شان نزول :- يهودين جي هڪ جماعت سيد عالم صلى الله عليه وسلم کي چيو تہ اسان کان توريت ۾ وعدو ورتو ويو آهي تہ جيڪو رسالت جي دعوىٰ ڪندڙ اهڙي قرباني نہ آڻي، جنهن کي آسمان تان سفيد باهہ لهي ڪري کائي. ان تي اسان هرگز ايمان نہ آڻيندا سون. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ انهن جي محض هن ڪوڙ ۽ خالص بهتان کي ڪوڙ و قرار ڏنو ويو؛ ڇو تہ ان شرط جو توريت ۾ نالو ۽ نشان بہ نہ آهي ۽ ظاهر آهي تہ نبيءَ جي تصديق جي لاءِ معجزو ڪافي آهي، ڪو بہ معجزو هجي.

جڏهن نبي ڪو معجزو ڏيکاريو، اُن جي تصديق تي دليل قائم ٿي ويو ۽ اُن جي تصديق ڪرڻ ۽ ان جي نبوت کي مڃڻ لازم ٿي ويو. هاڻي ڪنهن خاص معجزي جو اصرار حجت قائم ٿيڻ کان پوءِ نبيءَ جي تصديق جو انڪار آهي.

٣٦٣ جڏهن توهان انهن نشانين آڻيندڙ نبين کي قتل ڪيو ۽ انهن تي ايمان نہ آندو تہ پوءِ ثابت ٿي ويو تہ توهان جي اها دعوىٰ ڪوڙي آهي.

٣٦٤ يعني چٽا معجزا.

٣٦٥ توريت ۽ انجيل.

٣٦٦ دنيا جي حقيقت ان مبارڪ جملي کولي ڇڏي. ماڻهو زندگيءَ تي عاشق ٿئي ٿو، اُن کي سرمايو سمجهي ٿو ۽ ان واندڪائيءَ کي بيڪار ضايع ڪري ڇڏي ٿو.

اُن کي آخري وقت معلوم ٿئي ٿو تہ اُن ۾ بقا نہ هئي ۽ ان سان دل لڳائڻ باقي حياتيءَ ۽ آخري زندگيءَ جي لاءِ سخت نقصان پهچائيندڙ ثابت ٿي.

حضرت سعيد بن جبير فرمايو تہ دنيا، دنيا جي طالب لاءِ غرور جو سامان ۽ ڌوکي جو سرمايو آهي، پر آخرت جي طلبگار لاءِ باقي دولت جي حصول جو ذريعو ۽ نفعي ڏيڻ وارو سرمايو آهي.

اهو مضمون هن آيت جي مٿين جملن مان حاصل ٿئي ٿو.

٣٦٧ حقوق و فرائض، نقصان، مصيبتن، مرضن، خطرن، قتل، تڪليف ۽ غم وغيره سان تہ جيئن مؤمن ۽ غير مؤمن ۾ امتياز ٿي وڃي. مسلمانن کي هيءُ خطاب ان ڪري فرمايو ويو تہ ايندڙ مصيبتن ۽ سختين تي انهن کي صبر آسان ٿي وڃي. ٣٦٨ يهودي ۽ نصارىٰ. ٣٦٩ نافرمانيءَ کان.

وَلَا تَكْتُمُوْنَهٗ فَنَبَذُوْهُ وَرَآءَ ظُهُوْرِهِمْ وَ اشْتَرَوْا بِهٖ ثَمَنًا

۽ نہ لڪائيندؤ ٣٧٠ انهن ان کي پنهنجي پٺيءَ پنيان اڇلائي ڇڏيو ۽ ان جي عيوض بيڪار مُلھ

قَلِيْلًا ۭ فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُوْنَ ۝۱۸۷ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ يَفْرَحُوْنَ

ورتائون ٣٧١ سو ڪيترو نہ بڇڙي خريداري آهي ٣٧٢ هرگز انهن کي ذيان ۽ جيڪي پنهنجي ڪئي تي خوش ٿين ٿا

بِمَآ اَتَوْا وَّ يُحِبُّوْنَ اَنْ يُّحْمَدُوْا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوْا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ

۽ گهرن ٿا تہ بنا ڪم جي انهن جي تعريف ٿئي ٣٧٣ اهڙن کي عذاب کان

بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝۱۸۸ وَلِلّٰهِ مُلْكُ

هرگز پري نہ ڄاڻندا ۽ انهن لاءِ دردناڪ عذاب آهي. ۽ آسمانن ۽ زمين جي

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ وَاللّٰهُ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝۱۸۹ اِنَّ فِيْ

بادشاهي الله جي لاءِ ئي آهي ٣٧٤ ۽ الله هر شيءِ تي قادر آهي. بيشڪ

خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيٰتٍ

آسمانن ۽ زمين جي پيدائش رات ۽ ڏينهن جي ڦير گهير ۾ نشانيون آهن

لِّاُولِي الْاَلْبَابِ ۝۱۹۰ الَّذِيْنَ يَذْكُرُوْنَ اللّٰهَ قِيٰمًا وَّقُعُوْدًا وَّ

٣٧٥ عقلمندن لاءِ ٣٧٦. جيڪي بيٺي ۽ ويٺي ۽ پاسن ڀر الله

عَلٰي جُنُوْبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُوْنَ فِيْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ

کي ياد ڪندا آهن ٣٧٧ ۽ آسمانن ۽ زمين جي پيدائش ۾ غور ڪندا آهن ٣٧٨

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا ۚ سُبْحٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝۱۹۱

اي اسان جا پالڻهار تو هي بيڪار نہ ناهيا آهن ٣٧٩ تون پاڪ آهين اسان کي دوزخ جي عذاب کان بچاءِ.

رَبَّنَآ اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهٗ ۭ وَمَا لِلظّٰلِمِيْنَ

اي اسان جا پالڻهار بيشڪ تو جنهن کي دوزخ ۾ وڌو ان کي ضرور تو خوار ڪيو ۽ ظالمن جو ڪو

مِنْ اَنْصَارٍ ۝۱۹۲ رَبَّنَآ اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُّنَادِيْ لِلْاِيْمَانِ اَنْ

مددگار نہ آهي. اي اسان جا پالڻهار اسان هڪ پڙهي ڏيندڙ کان ٻڌو ٣٨٠ جيڪو ايمان لاءِ پڙهو ڏئي پيو

اٰمِنُوْا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا ڰ رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّاٰتِنَا

تہ پنهنجي پالڻهار تي ايمان آڻيو پوءِ اسان ايمان آندو اي اسان جا پالڻهار تون اسان جا گناه بخش ۽ اسان جون مدايون ميٽ

٣٧٠ الله تعالیٰ توريت ۽ انجيل جي عالمن تي واجب ڪيو هو تہ انهن ٻنهي ڪتابن ۾ سيّد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي نبوت تي جيڪي دلالت ڪرڻ وارا دليل آهن، اهي ماڻهن کي چڱيءَ طرح تشريح ڪري سمجهائن ۽ هرگز نہ لڪائن.

٣٧١ ۽ رشوتون وٺي حضور سيّد صلی الله عليه وسلم جا اوصاف لڪايائون، جيڪي توريت ۽ انجيل ۾ مذڪور هئا.

٣٧٢ دين جي علم جو لڪائڻ منع آهي.

حديث شريف ۾ آهي تہ جنهن شخص کان ڪجھ معلوم ڪيو ويو، جنهن کي اهو ڄاڻي ٿو ۽ اُن، اُنهيءَ کي لڪايو تہ قيامت جي ڏينهن ان کي باھ جو لغام ڏنو ويندو. ع ١٩ ٩ ١٠

مسئلو:- عالم تي واجب آهي تہ پنهنجي علم سان فائدو پهچائن ۽ حق ظاهر ڪن ۽ ڪنهن خراب مقصد جي لاءِ ان مان ڪجھ نہ لڪائن

٣٧٣ شان نزول:- هيءَ آيت يهودين جي حق ۾ نازل ٿي. جيڪي ماڻهن کي ڏوکي ڏيڻ ۽ گمراه ڪرڻ ۾ خوش ٿيندا هئا، ۽ نادان هئڻ جي باوجود اهو پسند ڪندا هئا تہ کين عالم چيو وڃي.

مسئلو:- هن آيت ۾ سزا آهي خود پسندي ڪرڻ واري جي لاءِ ۽ ان جي لاءِ جيڪو ماڻهن کان پنهنجي ڪوڙي تعريف چاهي جيڪي ماڻهو بغير علم جي پنهنجو پاڻ کي عالم چورائيندا آهن يا اهڙيءَ طرح ٻي ڪا غلط وصف پنهنجي لاءِ پسند ڪن ٿا، انهن کي هن مان سبق حاصل ڪرڻ گهرجي.

٣٧٤ هن ۾ انهن گستاخن جو رد آهي، جن چيو هو تہ الله تعالیٰ فقير آهي.

٣٧٥ صانع، قديم، عليم ۽ حڪيم ۽ قادر جي وجود تي دلالت ڪرڻ واريون.

٣٧٦ جن جو عقل بغض کان پاڪ هجي ۽ مخلوقن جي عجائب ۽ غرائب کي امتياز ۽ استدلال جي نظر سان ڏسندا هجن. ٣٧٧ يعني سموري احوال ۾. مسلم شريف ۾ روايت ٿيل آهي تہ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن سڀني وقتن ۾ الله جو ذڪر فرمائيندا هئا. بانهي جو ڪو حال الله جي ياد کان خالي نہ هئڻ گهرجي. حديث شريف ۾ آهي تہ جيڪو بهشتي باغن جي خوشي ۽ آرام پسند ڪري، ان کي گهرجي تہ الله جي ذڪر جي گهڻائي ڪري ٣٧٨ ۽ ان مان انهن جي ناهيندڙ جي قدرت ۽ حڪمت تي استدلال ڪن ٿا. هي چوندي تہ. ٣٧٩ بلڪ پنهنجي معرفت جو دليل بنايو.

٣٨٠ هن آواز مان مُراد يا سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن آهن، جن جي شان ۾ دَاعِيًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِهٖ وارد آهي يا قرآن ڪريم.

وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ﴿۱۹۳﴾ رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَّنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَ
۽ ڀلارن سان اسان جو موت ڪر. ۳۸۱ اي اسان جا پالڻهار اسان کي اهو ڏي ۳۸۲ جنهن جو تو اسان سان
لَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ؕ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيْعَادَ ﴿۱۹۴﴾ فَاسْتَجَابَ
پنهنجن رسولن جي معرفت واعدو ڪيو آهي ۽ اسان کي قيامت جي ڏينهن خوار نه ڪر بيشڪ تون واعدي خلافي نه ڪندو آهين. پوءِ انهن جي پالڻهار انهن جو
لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّيْ لَاۤ اُضِيْعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ اَوْ
دعا قبول ڪئي ته آءٌ اوهان مان عمل ڪندڙ مرد يا عورت جي محنت نه وڃايو ڇڏيندس ۽ اوهين آهيو
اُنْثٰى ۚ بَعْضُكُمْ مِّنْۢ بَعْضٍ ۚ فَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا وَاُخْرِجُوْا مِنْ
اوهان پاڻ ۾ هڪ آهيو ۳۸۳ پوءِ جن هجرت ڪئي ۽ پنهنجن گهرن مان ڪڍيا ويا
دِيَارِهِمْ وَاُوْذُوْا فِيْ سَبِيْلِيْ وَقٰتَلُوْا وَقُتِلُوْا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ
۽ منهنجي واٽ ۾ ستايا ويا ۽ وڙهيا ۽ ماريا ويا، آءٌ ضرور انهن جون سڀ مدايون
سَيِّاٰتِهِمْ وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۚ
ميٽيندس ۽ ضرور انهن کي اهڙن باغن ۾ داخل ڪندس جن جي هيٺان نهرون وهن ٿيون ۳۸۴
ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ عِنْدَهٗ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿۱۹۵﴾
الله جي طرفان ثواب آهي ۽ الله وٽ ئي سٺو ثواب آهي.
لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فِي الْبِلَادِ ﴿۱۹۶﴾ مَتَاعٌ قَلِيْلٌ قف
اي ٻڌندڙ! توکي ڪافرن جو شهرن ۾ عياشي سان گهمڻ ڦرڻ ڌوکي ۾ نه وجهي. ۳۸۵ اهو ٿورو فائدو
ثُمَّ مَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ؕ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿۱۹۷﴾ لٰكِنِ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا
آهي انهن جي رهڻ جي جاءِ دوزخ آهي ۽ ڪهڙو نه بڇڙو وڇائو آهي. پر جيڪي پنهنجي پالڻهار کان ڊڄندا آهن
رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنّٰتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا
انهن لاءِ اهي باغ آهن جن جي هيٺان نهرون وهن ٿيون، انهن ۾ هميشه رهندا
نُزُلًا مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ؕ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِّلْاَبْرَارِ ﴿۱۹۸﴾ وَاِنَّ
الله جي طرفان اها مهماني آهي ۽ جيڪي الله وٽ آهي سو ڀلارن لاءِ سڀ کان ڀلو آهي. ۳۸۶
مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ لَمَنْ يُّؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَاۤ اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ
۽ بيشڪ ڪتاب وارن مان ڪي اهي آهن جيڪي ايمان آڻين ٿا الله تي ۽ ان تي جيڪو اوهان جي طرف لٿو ۳۸۷

۳۸۰ نبين ۽ صالحن سان، جو اسان انهن جي فرمانبردارن ۾ داخل ڪيا وڃون. ۳۸۲ فضل ۽ رحمت. ۳۸۳ ۽ عملن جي جزا ۾ عورت ۽ مرد جي وچ ۾ ڪو فرق نه آهي. شان نزول:- ام المؤمنين حضرت ام سلمه رضي الله تعالىٰ عنها عرض ڪيو يا رسول الله صلى الله عليه وسلم! مان هجرت ۾ عورتن جو ڪجهه ذڪر ئي نه ٿي ٻڌان، يعني مردن جا فضائل ته معلوم ٿيا پر هي نه معلوم ٿيو ته عورتن کي به هجرت جو ڪجهه ثواب ملندو؟ ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ انهن جي تسڪين فرمائي وئي ته ثواب عمل تي مرتب آهي، عورت جو عمل هجي يا مرد جو. ۳۸۴ هيءَ سڀ الله جو فضل ۽ ڪرم آهي. ۳۸۵ شان نزول:- مسلمانن جي هڪ جماعت چيو ته الله جا دشمن ڪافر ۽ مشرڪ ته عيش ۽ آرام ۾ آهن ۽ اسان تنگيءَ ۽ تڪليف ۾. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ انهن کي ٻڌايو ويو ته ڪافرن جو اهو عيش ٿوري فائدي وارو آهي ۽ انجام خراب. ۳۸۶ بخاري ۽ مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته حضرت عمر رضي الله عنه، حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي حويليءَ مبارڪ ۾ حاضر ٿيو ان ڏٺو ته پنهنجي جهان جا سردار هڪ تڏي تي آرام فرما آهن؛ چمڙي جو وهاڻو، جنهن ۾ ناريل جو ريشو ڀريل آهي سو مٿي مبارڪ جي هيٺان آهي. جسم اقدس تي تڏي جا نشان ٿي ويا آهن. اهو حال ڏسي حضرت فاروق اعظم روئي ويٺو. سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن روئڻ جو سبب پڇڻ فرمايو، عرض ڪيائين ته يا رسول الله! قيصر ۽ ڪسريٰ عيش ۽ آرام ۾ هجن ۽ توهان خدا جا رسول هوندي به هن حالت ۾! فرمايائون ڇا! توکي پسند نه آهي ته انهن لاءِ دنيا هجي ۽ اسان لاءِ آخرت. ۳۸۷ شان نزول:- حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو. هيءَ آيت حبشه جي بادشاه نجاشيءَ جي حق ۾ نازل ٿي. ان جي وفات جي ڏينهن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن پنهنجن صحابين کي فرمايو هلو ۽ پنهنجي ڀاءُ جي جنازي جي نماز پڙهو جنهن ٻي ملڪ ۾ وفات ڪئي آهي. حضور جن جنت البقيع شريف ۾ تشريف وٺي ويا ۽ حبشه جي زمين سندن سامهون ڪئي وئي ۽ نجاشي بادشاه جو جنازو اڳيان ٿيو. ان تي پاڻ چئن تڪبيرن سان نماز پڙهي ۽ ان جي لاءِ بخشش جي دعا فرمايائون. سبحان الله! ڇا نظر آهي! ڇا شان آهي!! حبشه جي سرزمين حجاز ۾ سامهون پيش ڪئي وڃي ٿي.

الثلٰثة

منافقن ان تي طعنو ڪيو ۽ چيو، ڏسو حبشه جي نصرانيءَ تي نماز پڙهن ٿا، جنهن کي پاڻ ڪڏهن ڏٺو به نه اٿن ۽ اهو سندن دين تي به نه هو، ان تي الله تعالىٰ هيءَ آيت نازل فرمائي.

منزل ۱

۳۸۸ عاجزي ۽ انڪساري، نوڙت ۽ اخلاص سان. ۳۸۹ جيئن يهودين جا رئيس وٺن ٿا. ۳۹۰ پنهنجي دين تي ۽ ان کي ڪنهن سختي ۽ تڪليف وغيره جي سببان نه ڇڏيو. صبر جي معنيٰ ۾ حضرت جنيد رضي الله عنه فرمايو ته صبر نفس کي ناپسند امر تي روڪڻ آهي بغير گهٻراهٽ جي. ڪن حڪيمن چيو، صبر جا ٽي قسم آهن: ۱ شڪايت جو ڇڏڻ، ۲ قضا جو قبول ڪرڻ، ۳ سچي رضا.

۱ سورة نساء مدني طيبه ۾ نازل ٿي. هن ۾ هڪ سؤ ستهتر آيتون ۱۷۶، ٽي هزار پنجيتاليه ڪلما ۳۰۴۵ ۽ سورهن هزار ٽيهه حرف ۱۶۰۳۰ آهن. ۲ هي خطاب عام آهي سموري بني آدم کي. ۳ ابو البشر حضرت آدم مان، جنهن کي بغير ماءُ پيءُ جي مٽيءَ مان پيدا ڪيو هئائين. انسان جي پيدائش جي شروعات جو بيان ڪري قدرت الاهيه جي عظمت جو بيان فرمايو ويو، جيتوڻيڪ دنيا جا بي دين بدعقلي ۽ بي سمجهيءَ سان ان تي ننولي ڪن ٿا، پر سمجهه ۽ عقل وارا سمجهن ٿا ته هي مضمون اهڙي زبردست دليل سان ثابت آهي، جنهن جو انڪار مشڪل آهي. مردم شماريءَ جو حساب خبر ڏئي ٿو ته اڄ کان سؤ سال اڳ دنيا ۾ انسانن جو تعداد گهٽ کان گهٽ هو. ان کان اڳ اڃان به گهٽ، اهڙيءَ طرح ماضيءَ جي طرف هلندي هلندي چوٽيءَ ته قبيلن جا گهٽا تعداد هڪ شخص تي وڃي ختم ٿين ٿا. سيد سڳورا دنيا ۾ ڪروڙ ملندا مگر ماضيءَ ۾ انهن جي انتها سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي واحد ذات مبارڪ تي ٿيندي. بني اسرائيل ڪيترا به هجن، مگر انهيءَ سموري گهڻائيءَ جو مرجع حضرت يعقوب عليه السلام جي هڪ ئي ذات ٿيندي. اهڙيءَ طرح اڃا مٿي هلڻ شروع ڪجي ته انسان جي سمورن شاخن ۽ قبيلن جي انتها هڪ ذات تي ٿيندي، ان جو نالو الله جي ڪتابن ۾ آدم عليه السلام آهي ۽ ممڪن نه آهي ته اهو هڪ شخص جنهن ۽ نسل جي معمولي طريقي سان پيدا ٿي سگهي. جيڪڏهن ان لاءِ پيءُ جو هجڻ فرض به ڪيو وڃي ته ماءُ ڪٿان اچي. اُن ڪري ضروري آهي ته ان جي پيدائش بغير ماءُ پيءُ جي هجي ۽ جڏهن بغير ماءُ پيءُ جي پيدا ٿيو ته پوءِ يقينًا انهن عنصرن مان پيدا ٿيندو، جيڪي ان جي وجود ۾ لڌا وڃن ٿا. وري عنصرن مان جيڪو عنصر ان جو مسڪن هجي ۽ جنهن کان سواءِ ٻئي

* هلندي وارڻ ڪمي ٿيندي حد هڪ ذات تي ...

وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ خٰشِعِيْنَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ثَمَنًا

۽ جيڪي انهن ڏانهن لاٿو ويو سندن دليون الله جي درگاه ۾ جهڪنديون آهن ٣٨٨ الله جي آيتن جي بدلي ٿورو ملهه نه وٺندا آهن

قَلِيْلًا ؕ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيْعُ

٣٨٩ هي اهي آهن جن جو ثواب سندن پالڻهار وٽ آهي ۽ الله سگهو حساب وٺڻ وارو

الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اصْبِرُوْا وَصَابِرُوْا وَرَابِطُوْا ۟

آهي. اي ايمان وارؤ! صبر ڪريو ٣٩٠ ۽ دشمنن کان صبر ۾ اڳرائي ڪريو ۽ اسلامي ملڪ جي سرحد جي

وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿٢٠٠﴾ ع

حفاظت ڪريو ۽ الله کان ڊڄندا رهو ته مَن اوهان ڪامياب ٿيو

سُوْرَةُ النِّسَآءِ مَدَنِيَّةٌ ٤ ٩٢ | بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ | اٰيَاتُهَا ١٧٦ رُكُوْعَاتُهَا ٢٤

سورة نساء مدني ١ آهي ۽ هن ۾ (الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان شروع) ١٧٧ آيتون ۽ ٢٤ رڪوع آهن

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوْا رَبَّكُمُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ مِّنْ نَّفْسٍ

اي انسانو! ٢ پنهنجي رب کان ڊڄو جنهن توهان کي هڪ ساهه مان پيدا ڪيو

وَّاحِدَةٍ وَّخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيْرًا وَّ

٣ ۽ انهي مان ان جو جوڙو ناهيائين ۽ انهن ٻن مان گهڻيئي مرد ۽ عورتون

نِسَآءً ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِيْ تَسَآءَلُوْنَ بِهٖ وَالْاَرْحَامَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ

پکيڙيائين ۽ الله کان ڊڄو جنهن جي نالي سوال ڪندا آهيو ۽ رشتن جو لحاظ رکو ٤ بيشڪ الله

كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيْبًا ﴿١﴾ وَاٰتُوا الْيَتٰمٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا

هر وقت توهان کي ڏسي رهيو آهي. ۽ يتيمن کي سندن مال ڏيو ٥ ۽ پاڪ صاف ٦ جي بدلي

الْخَبِيْثَ بِالطَّيِّبِ ۪ وَلَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ ؕ اِنَّهٗ كَانَ

گندو نه وٺو ٧ ۽ انهن جو مال پنهنجي مال سان ملائي نه کائو ۽ بيشڪ هي

حُوْبًا كَبِيْرًا ﴿٢﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوْا فِى الْيَتٰمٰى فَانْكِحُوْا

وڏو گناهه آهي. ۽ جيڪڏهن توهان کي خوف هجي ته توهان يتيم ڇوڪرين ۾ انصاف ڪري نه سگهندؤ ٨

مَا طَابَ لَكُمْ مِّنَ النِّسَآءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ ۚ فَاِنْ خِفْتُمْ

ته نڪاح ۾ آڻيو جيڪي عورتون توهان کي پسند هجن ٻه ٻه ۽ ٽي ٽي ۽ چار چار ٩ ۽ جيڪڏهن ڊڄو ته

منزل ١

۾ اهو نه رهي سگهي. لازم آهي ته اهوئي ان جي وجود ۾ غالب هجي
اُن ڪري پيدائش جي نسبت اُنهيءَ عنصر جي طرف ڪئي ويندي، هيءَ به ظاهر
آهي ته جڻڻ ۽ نسل جو معمولي طريقو هڪ شخص کان جاري نه ٿو ٿي
سگهي، ان ڪري ان سان گڏ هڪ ٻيو به هجي ته جوڙو ٿي وڃي ۽ اهو
ٻيو شخص انساني، جيڪو ان کان پوءِ پيدا ٿئي، حڪمت جي اقتضا اهائي
آهي ته ان جي جسم مان پيدا ڪيو وڃي، جو ته هڪ شخص جي پيدائش
سان قسم موجود ٿي ويو، مگر هيءَ به لازم آهي ته ان جي خلقت ٻين
انسان مان معمولي ڄڻڻ کان سواءِ ڪنهن ٻئي طريقي سان هجي، جو ته
ع ٢٠ ١١ معمولي ڄڻڻ ٻن کان سواءِ ممڪن ئي نه آهي ۽ هت هڪ ئي آهي.
انهيءَ ڪري حڪمت الاهيه حضرت آدم جي کاٻي پاسري
سند مان ننڊ وقت ڪڍي ۽ ان مان اُن جي بيبي حضرت حوا کي پيدا فرمايو
جڏهن ته حضرت حوا معمولي ڄڻڻ جي طريقي سان پيدا نه ٿي انهيءَ ڪري
اها اولاد نه ٿي ٿي سگهي. جهڙيءَ طرح ان طريقي جي خلاف انساني
جسم مان گهڻائي ڪيڙا پيدا ٿيندا آهن، اهي ان جي اولاد نه ٿا ٿي
سگهن. ننڊ مان سجاڳ ٿي حضرت آدم پاڻ وٽ حضرت حوا کي
ڏٺو ته جنسي محبت دل ۾ موجون هڻڻ لڳي، ان کي چيائين ته تون
ڪير آهين؟ ان عرض ڪيو عورت، فرمايائين ڇا جي لاءِ پيدا ڪئي
وئي آهين؟ عرض ڪيائين توهان جي دل جي راحت جي لاءِ، ته پوءِ
پاڻ ان سان پيار جو مظاهرو ڪيائين.
ف ٤ انهن کي نه ڪٽيو. حديث شريف ۾ آهي ته جيڪو رزق جي
ڪشادگي گهري ته اُن کي گهرجي ته مِٽي مائٽي نه ڇني ۽ رشتيدارن جي
نگهباني رکي. ف ٥ شان نزول: هڪ شخص جي نگرانيءَ ۾ اُن جي
يتيم ڀائٽي جو گهڻو مال هو. جڏهن اهو يتيم بالغ ٿيو ۽ ان پنهنجو مال
گهريو ته چاچي ڏيڻ کان انڪار ڪيو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. ان کي ٻڌي
اُن شخص يتيم جو مال ان جي حوالي ڪيو ۽ چيو ته اسان الله ۽ ان جي
رسول جي اطاعت ڪريون ٿا. ف ٦ يعني پنهنجا حلال مال. ف ٧
يتيم جو مال جيڪو توهان جي لاءِ حرام آهي، اُن کي سٺو سمجهي پنهنجي
خراب مال سان تبديل نه ڪريو، جو ته اهو خراب توهان جي لاءِ حلال
۽ پاڪ آهي ۽ هي حرام ۽ پليت. ف ٨ ۽ انهن جي حقن جي نگهباني
نه رکي سگهندؤ.
ف ٩ آيت جي معنيٰ ۾ چند قول آهن: حسن جو قول آهي ته اڳين

زماني ۾ مديني شريف جا ماڻهو پنهنجي پرورش هيٺ آيل يتيم ڇوڪرين سان اُنهن جي مال جي ڪري نڪاح ڪندا هئا. جيتوڻيڪ ان جي طرف رغبت نه هوندي هئي. پوءِ اُن سان صحبت ۽ مباشرت ۾ چڱو سلوڪ نه ڪندا هئا ۽ ان جي مال جي وارث بڻجڻ جي لاءِ اُن جي موت جا منتظر رهندا هئا. هن آيت ڪريمه ۾ انهن کي ان کان روڪيو ويو. هڪ قول هيءُ آهي ته ماڻهو يتيمن جي ولايت سان بي انصافي ٿي وڃڻ جي انديشي کان گهبرائيندا هئا ۽ زنا جي پرواهه نه ڪندا هئا. انهن کي ٻڌايو ويو ته توهان جيڪڏهن ناانصافيءَ جي انديشي کان يتيمن جي ولايت کان پاسو ڪريو ٿا ته پوءِ زنا کان به خوف ڪريو ۽ ان کان بچڻ جي لاءِ جيڪي عورتون توهان جي لاءِ حلال آهن، انهن سان نڪاح ڪريو ۽ حرام جي ويجهو نه وڃو. هڪ قول هيءُ آهي ته ماڻهو يتيمن جي ولايت ۽ سرپرستيءَ ۾ ته ناانصافيءَ جو انديشو ڪندا هئا ۽ گهڻين سان نڪاح ڪرڻ ۾ ڪو خوف نه ڪندا هئا. انهن کي ٻڌايو ويو ته جڏهن گهڻيون عورتون نڪاح ۾ هجن ته انهن جي حق ۾ ناانصافيءَ کان به ڊڄو، اوترين ئي عورتن سان نڪاح ڪريو، جيترين جا حق ادا ڪري سگهو. عڪرمه، حضرت ابن عباس کان روايت ڪئي ته قريش ڏهه ڏهه بلڪ ان کان به گهڻيون عورتون نڪاح ۾ رکندا هئا ۽ جڏهن انهن جو بار نه کڻي سگهندا هئا ته جيڪي يتيم ڇوڪريون سندن سرپرستيءَ ۾ هونديون هيون، تن جو مال خرچ ڪري ڇڏيندا هئا. هن آيت ۾ فرمايو ويو ته پنهنجي طاقت ڏسو ۽ چئن کان زياده نه رکو جيئن توهان کي يتيمن جي مال خرچ ڪرڻ جي ضرورت پيش نه اچي. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته آزاد مرد جي لاءِ هڪ وقت ۾ چئن عورتن تائين نڪاح جائز آهي، توڙي اُهي آزاد هجن يا ٻانهيون. مسئلو:- سموري اُمت جو اجماع آهي ته هڪ وقت ۾ چئن عورتن کان وڌيڪ نڪاح ۾ رکڻ ڪنهن جي لاءِ به جائز نه آهي سواءِ رسول ڪريم صلی اللہ علیه وسلم جي. هي سندن خاصيتن مان آهي. ابوداؤد جي حديث ۾ آهي ته هڪ شخص اسلام آندو ۽ سندس اٺ گهر واريون هيون. حضور جن کيس فرمايو ته انهن مان چار رکجان ۽. ترمذيءَ جي حديث ۾ آهي ته غيلان بن سلمه ثقفيءَ اسلام آندو ۽ ان جون ڏهه گهر واريون هيون، سي به ان سان گڏ مسلمان ٿيون. حضور اقدس صلی اللہ علیه وسلم جن حڪم فرمايس ته انهن مان چار رک.

اَلَّا تَعْدِلُوْا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ؕ ذٰلِكَ اَدْنٰۤى اَلَّا

ته ٻن زالن کي برابر نه رکي سگهندؤ ته هڪ ئي رکو يا ٻانهيون جن جا توهان مالڪ آهيو. هي هن کي وڌيڪ

تَعُوْلُوْا ؕ (3) وَ اٰتُوا النِّسَآءَ صَدُقٰتِهِنَّ نِحْلَةً ؕ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ

قريب آهي جو توهان کان ظلم نه ٿئي ۱۰ ۽ عورتن کي سندن مهر خوشيءَ سان ڏيو ۱۱ پوءِ جي اهي پنهنجي دل جي

عَنْ شَیْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوْهُ هَنِیْٓــًٔا مَّرِیْٓــًٔا (4) وَ لَا تُؤْتُوا

خوشيءَ سان مهر مان ڪجهه حصو توهان کي ڏين ته ان کي کائو خوشگوار مزي سان ۱۲ ۽ بي عقلن ۱۳ کي سندن

السُّفَهَآءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِیْ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِیٰمًا وَّ ارْزُقُوْهُمْ

مال نه ڏيو جيڪي توهان وٽ آهن جنهن کي الله توهان جي واسطي گذر وقت جو ذريعو ڪيو آهي ۽ انهن کي

فِیْهَا وَ اكْسُوْهُمْ وَ قُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا (5) وَ ابْتَلُوا الْیَتٰمٰى

ان مان کارايو ۽ ڍڪايو ۽ انهن کي چڱي ڳالهه چئو ۱۴. ۽ يتيمن کي آزمائيندا رهو

حَتّٰۤى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ ۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوْۤا

ايستائين جو جڏهن اهي نڪاح جي قابل ٿين ۱۵، پوءِ جي توهان انهن جي سمجهه نيڪ ڏسو ته انهن جو مال

اِلَیْهِمْ اَمْوَالَهُمْ ۚ وَ لَا تَاْكُلُوْهَاۤ اِسْرَافًا وَّ بِدَارًا اَنْ یَّكْبَرُوْا ؕ

انهن جي حوالي ڪري ڇڏيو، ۽ ان کي نه کائو حد کان وڌيڪ ۽ هن ڪري ته متان وڏا نه ٿي وڃن،

وَ مَنْ كَانَ غَنِیًّا فَلْیَسْتَعْفِفْ ۚ وَ مَنْ كَانَ فَقِیْرًا

۽ جنهن کي ضرورت نه هجي سو بچندو رهي ۱۶ ۽ جيڪو ضرورت مند هجي سو مناسب

فَلْیَاْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ ؕ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَیْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوْا

اندازي سان کائي، پوءِ جڏهن توهان انهن کي سندن مال حوالي ڪيو ته انهن تي شاهد ڪري ڇڏيو

عَلَیْهِمْ ؕ وَ كَفٰى بِاللّٰهِ حَسِیْبًا (6) لِلرِّجَالِ نَصِیْبٌ مِّمَّا تَرَكَ

۽ الله ڪافي آهي حساب وٺڻ لاءِ. مردن جي واسطي حصو آهي انهيءَ مان جيڪو ڇڏي ويا

الْوَالِدٰنِ وَ الْاَقْرَبُوْنَ ۪ وَ لِلنِّسَآءِ نَصِیْبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ

ماءُ پيءُ ۽ مائٽ، ۽ عورتن جي واسطي حصو آهي جيڪو ڇڏي ويا ماءُ ۽ پيءُ

وَ الْاَقْرَبُوْنَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ ؕ نَصِیْبًا مَّفْرُوْضًا (7) وَ اِذَا

۽ مائٽ ملڪيت ٿوري هجي يا گهڻي، حصو آهي اندازو مقرر ڪيل ۱۷ ۽ جيڪڏهن

۱۰ مسئلو:-

هن مان ثابت ٿيو ته گهر وارين جي وچ ۾ عدل فرض آهي، نيون ۽ پراڻيون، جوان ۽ پوڙهيون سڀ اُن حق وٺڻ ۾ برابر آهن. اهو عدل لباس ۾، کائڻ پيئڻ ۾، رهائش جي جاءِ ۾ ۽ رات جو رهڻ ۾ لازم آهي.

انهن ڪمن ۾ سڀني سان هڪجهڙو سلوڪ هجي.

۱۱ هن مان معلوم ٿيو ته مهر جون حقدار عورتون آهن، نه انهن جا مالڪ.

جيڪڏهن مالڪن مهر وصول ڪري ورتو هجي ته انهن کي لازم آهي ته اهو مهر ان جي حقدار عورت کي پهچائي ڏين.

۱۲ مسئلو:-

عورتن کي اختيار آهي ته اهي پنهنجن مڙسن کي مهر جو ڪو حصو بخش ڪن يا سمورو مهر، مگر بخشرائڻ جي لاءِ انهن کي مجبور ڪرڻ ۽ سائن بد خلقي ڪرڻ نه گهرجي ڇو ته الله تعالیٰ طِبْنَ لَكُمْ فرمايو، جنهن جي معنیٰ آهي دل جي خوشيءَ سان معاف ڪرڻ.

۱۳ جيڪي ايتري سمجهه نه ٿا رکن، جو مال جو مصرف سڃاڻن ان کي بي جاءِ خرچ ڪن ٿا ۽ جيڪڏهن انهن تي ڇڏيو وڃي ته اهي جلد ضايع ڪري ڇڏيندا.

۱۴ جنهن سان انهن جي دل کي تسلي ٿئي ۽ اهي پريشان نه ٿين.

مثلاً هيءَ ته مال توهان جو آهي ۽ توهان هوشيار ٿي ويندؤ ته توهان کي حوالي ڪيو ويندو.

۱۵ ته انهن ۾ هوشياري ۽ معاملي جي سمجهه پيدا ٿي يا نه ٿي.

۱۶ يتيم جي مال کائڻ کان. ۱۷ جاهليت جي زماني ۾ عورتن ۽ ٻارن کي ورثو نه ڏيندا هئا. هن آيت ۾ ان رسم کي باطل قرار ڏنو ويو.

حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبٰى وَ الْيَتٰمٰى وَ الْمَسٰكِيْنُ فَارْزُقُوْهُمْ
ورهاست وقت مائٽ ۽ يتيم ۽ مسڪين اچي وڃن ته انهيءَ مان انهن

مِّنْهُ وَقُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ﴿۸﴾ وَلْيَخْشَ الَّذِيْنَ لَوْ تَرَكُوْا
کي ڪجهه ڏيو ف۱۹ ۽ انهن سان سٺي ڳالهه ڪريو. ف۲۰ ۽ ڊڄڻ گهرجي ف۲۱ ماڻهو جيڪڏهن

مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعٰفًا خَافُوْا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ
پنهنجي پويان ڪمزور اولاد ڇڏين ها ته انهن جو ڪيئن ڪيئن ڊپ هجي ها، ڪين گهرجي ته الله کان

وَلْيَقُوْلُوْا قَوْلًا سَدِيْدًا ﴿۹﴾ إِنَّ الَّذِيْنَ يَأْكُلُوْنَ أَمْوَالَ الْيَتٰمٰى
ڊڄن ف۲۲ ۽ سڌي ڳالهه ڪن. ف۲۳ بيشڪ جيڪي يتيمن جو مال ناحق کائن ٿا، اهي ته

ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُوْنَ فِيْ بُطُوْنِهِمْ نَارًا ۖ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيْرًا ﴿۱۰﴾ ع
پنهنجي پيٽ ۾ خالص باهه ڀرين ٿا ف۲۴ ۽ اڄ جو ڪيئي هڪدڙ باهه ۾ ويندا.

يُوْصِيْكُمُ اللّٰهُ فِيْ أَوْلَادِكُمْ ۖ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ ۚ
الله توهان کي حڪم ڏئي ٿو ف۲۵ توهان جي اولاد جي باري ۾ ف۲۶ پٽ جو حصو ٻن ڌيئرن جي برابر آهي ف۲۷

فَإِنْ كُنَّ نِسَآءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ ۚ وَإِنْ
پوءِ جي فقط ڌيئرون آهن جيتوڻيڪ ٻن کان مٿي ف۲۸ ته انهن کي ميراث جون ٻه ٽهايون ۽ جيڪڏهن

كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ ۗ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا
ڌيءُ هڪ هجي ته ان جو اڌ آهي ف۲۹ ۽ فوتيءَ جي ماءُ ۽ پيءُ مان هر هڪ کي ڇهون حصو ميراث

السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهٗ وَلَدٌ ۚ فَإِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلَدٌ
جو ڇهون حصو جيڪڏهن ڪيس اولاد هجي ف۳۰ پوءِ جيڪڏهن فوتيءَ کي اولاد نه هجي

وَّوَرِثَهٗ أَبَوٰهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ ۚ فَإِنْ كَانَ لَهٗ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ
۽ ماءُ ۽ پيءُ وارث ڇڏيائين ف۳۱ ته ماءُ جو ٽيون حصو پوءِ جيڪڏهن ان جا ڪيئي ڀاءُ ڀينر آهن ف۳۲ ته پوءِ فوتي

السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوْصِيْ بِهَا أَوْ دَيْنٍ ۗ اٰبَآؤُكُمْ
جي ماءُ جو ڇهون حصو ف۳۳ بعد ان وصيت جي جو ڪري ويو ۽ قرض جي ف۳۴ توهان جا پيءُ ۽

وَأَبْنَآؤُكُمْ لَا تَدْرُوْنَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا ۚ فَرِيْضَةً مِّنَ
توهان جا پُٽ ڇا ڄاڻو ته انهن مان ڪهڙو توهان جي ڪم گهڻو ايندو ف۳۵ هي حصو مقرر آهي الله

ف۱۸ اجنبي، جن مان ڪو ميت جو وارث نه هجي.
ف۱۹ ورهاست ڪرڻ کان اڳ ۽ اهو ڏيڻ مستحب آهي.
ف۲۰ هن ۾ سهڻو عذر، سهڻو واعدو ۽ چڱي دعا سڀ داخل آهن
هن آيت ۾ ميت جي ڇڏيل مال مان غير وارث رشتيدارن، يتيمن ۽ مسڪينن ۾ ڪجهه صدقي طور ڏيڻ ۽ سهڻي ڳالهه چوڻ جو حڪم ڏنو ويو صحابه جي زماني ۾ ان تي عمل هو. محمّد بن سيرينؒ کان روايت آهي ته سندس والد ميراث جي ورهاست جي وقت هڪ ٻڪري ذبح ڪرائي کاڌو تيار ڪرايو ۽ رشتيدارن، يتيمن ۽ مسڪينن کي کارايو ۽ هيءَ آيت پڙهيائين.
ابن سيرين، انهيءَ مضمون کي عبيده سلمانيءَ کان به روايت ڪيو آهي. ان ۾ هي به آهي، چيائين ته جيڪڏهن هيءَ آيت نه آئي هجي ها ته اهو صدقو مان پنهنجي مال مان ڪريان ها. ع ۱۰/۱۲
تيجهو جنهن کي سوئم چوندا آهن ۽ مسلمانن ۾ معمول آهي، سو به هن آيت جو اتباع آهي ته ان ۾ رشتيدارن، يتيمن ۽ مسڪينن تي صدقو ٿئي ٿو ۽ ڪلمي جو ختم ۽ قرآن پاڪ جي تلاوت ۽ دُعا قول معروف آهي. هن ۾ ڪن ماڻهن کي اجايو اصرار ٿي ويو آهي جيڪي بزرگن جي هن ۾ عمل جو ماخذ ته تلاش نه ڪري سگهيا باوجود ان جي، جو ايترو صاف قرآن پاڪ ۾ موجود هو، پر انهن پنهنجيءَ راءِ کي دين ۾ دخل ڏنو ۽ چڱي ڪم جي روڪڻ تي اصرار ڪرڻ لڳا. الله هدايت ڪري.
ف۲۱ وصيت ڪيل ۽ يتيمن جا وارث ۽ اهي ماڻهو، جيڪي موت جي وقت مرڻ وارن وٽ موجود هجن.
ف۲۲ ۽ مرڻ واري جي اولاد سان شفقت جي خلاف ڪا ڪارروائي نه ڪن، جنهن سان ان جي اولاد پريشان ٿئي.
ف۲۳ مريض وٽ، ان جي موت جي وقت ويجهو موجود هجڻ وارن جي سڌي ڳالهه ته هيءَ آهي ته اُن کي صدقي ۽ وصيت ۾ هيءَ راءِ ڏين ته اهو ايتري مال تي وصيت ڪري، جنهن سان سندس اولاد مفلس ۽ تنگدست نه رهجي وڃي ۽ وصيت ڪيل ۽ وارث جي لاءِ سڌي ڳالهه هيءَ آهي ته اهي مرڻ واري جي اولاد سان سهڻي خلق سان ڳالهائن، جيئن پنهنجيءَ اولاد سان ڪندا آهن.
ف۲۴ يعني يتيمن جو مال ناحق کائڻ گويا باهه کائڻ آهي، ڇو ته اهو عذاب جو سبب آهي. حديث شريف ۾ آهي ته قيامت جي ڏينهن يتيمن جو مال کائڻ وارا هن طرح اٿاريا ويندا جو انهن جي قبرن مان ۽ انهن جي وات ۽ ڪنن مان دونهون نڪرندو هوندو ۽ ماڻهو تنهن کي سڃاڻيندا ته اهو يتيم جو مال کائڻ وارو آهي. ف۲۵ ورثي جي متعلق. ف۲۶ جيڪڏهن ميت پٽ ۽ ڌيئرون ٻئي ڇڏيا هجن ته پوءِ. ف۲۷ يعني ڌيءَ جو حصو پٽ کان اڌ آهي ۽ جيڪڏهن مرڻ واري صرف ڇوڪرا ڇڏيا هجن ته سمورو مال انهن جو. ف۲۸ يا ٻه. ف۲۹ هن مان معلوم ٿيو ته جيڪڏهن فقط هڪ ڇوڪرو وارث رهيو ته سمورو مال ان جو ٿيندو، ڇو ته مٿي پٽ جو حصو ڌيئرن جي حصي کان ٻيڻو ٻڌايو ويو آهي. پوءِ جڏهن اڪيلي ڇوڪريءَ جو اڌ ٿيو ته اڪيلي پٽ جو اُن کان ٻيڻو ٿيو ۽ اهو سمورو مال آهي. ف۳۰ توڙي ڇوڪرو هجي يا ڇوڪري، جو انهن مان هر هڪ کي اولاد چيو وڃي ٿو. ف۳۱ يعني صرف ماءُ پيءُ ڇڏي ۽ جيڪڏهن ماءُ پيءُ سان گڏ مڙس يا زال مان ڪنهن کي ڇڏيائين ته پوءِ ماءُ جو حصو مڙس جي حصي مان ڪڍڻ کان پوءِ جيڪو باقي بچي، ان جو ٽيون حصو ٿيندو ۽ نه سموري مان ٽيون حصو. ف۳۲ سڳا توڙي ٻنگا (ماٽيلا). ف۳۳ ۽ هڪ ئي ڀاءُ هجي ته اهو ماءُ جو حصو نه ٿو گهٽائي سگهي. ف۳۴ ڇو ته وصيت ۽ قرض، ورثي جي ورهاست کان مقدم آهي ۽ قرض، وصيت تي به مقدم آهي، حديث شريف ۾ آهي ته إِنَّ الدَّيْنَ قَبْلَ الْوَصِيَّةِ. ف۳۵ ان ڪري حصن جو مقرر ڪرڻ توهان جي راءِ تي نه ڇڏيائين.

اللّٰهِؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿۱۱﴾ وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ

جي طرف کان ۽ بيشڪ الله علم وارو حڪمت وارو آهي. ۽ توهان جون زالون جيڪي ڇڏي وڃن

اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهُنَّ وَلَدٌ ۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ

ان مان توهان جو اڌ آهي جيڪڏهن انهن کي اولاد نه هجي پر جيڪڏهن انهن کي اولاد هجي ته انهن جي

فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوْصِيْنَ بِهَآ

ترڪي مان توهان جي چوٿائي آهي وصيت کان پوءِ جيڪا ڪري ويون ۽ قرض کان پوءِ (جيڪو) ڏيڻو ڪري

اَوْ دَيْنٍ ؕ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّكُمْ وَلَدٌ ۚ

۽ زالن جي واسطي چوٿون حصو آهي ف۳۶ توهان جي ميراث مان، جيڪڏهن توهان جي اولاد نه هجي، پوءِ جي توهان

فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِّنْۢ بَعْدِ

کي اولاد هجي ته انهن جو اٺون حصو آهي ف۳۷ توهان جي ترڪي مان بعد وصيت جي جو توهان ڪري وڃو

وَصِيَّةٍ تُوْصُوْنَ بِهَآ اَوْ دَيْنٍ ؕ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُّوْرَثُ كَلٰلَةً

۽ قرض ڪڍي ڪري ۽ جيڪڏهن ڪنهن اهڙي مرد يا عورت جي ملڪيت ورهائجي ٿي جنهن

اَوِ امْرَاَةٌ وَّلَهٗٓ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ ۚ

ماءُ ۽ پيءُ ۽ اولاد ڪجهه نه ڇڏيو هجي ۽ ان کي ماءُ ڄائو ڀاءُ يا ڀيڻ آهي ته انهن مان هر هڪ کي ڇهون حصو پوءِ جي

فَاِنْ كَانُوْٓا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَآءُ فِى الثُّلُثِ مِنْۢ

اهي ڀاءُ ڀيڻ هڪ کان وڌيڪ آهن ته سمورا ٽهائي ۾ شريڪ آهن ف۳۸ ميت جي وصيت

بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوْصٰى بِهَآ اَوْ دَيْنٍ ۙ غَيْرَ مُضَآرٍّ ۚ وَصِيَّةً مِّنَ اللّٰهِ ؕ

۽ قرض ڪڍي ڪري، جنهن ۾ انهي نقصان نه پهچايو هجي ف۳۹ هي الله جو حڪم آهي

وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَلِيْمٌ ﴿۱۲﴾ تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ ؕ وَمَنْ يُّطِعِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ

۽ الله ڄاڻندڙ، بردبار آهي. هي الله جون حدون آهن ۽ جيڪو حڪم مڃي الله ۽ الله جي رسول جو

يُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِىْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ؕ

الله ان کي باغن ۾ داخل ڪندو جن جي هيٺان نهرون جاري آهن، هميشه ان ۾ رهندا ۽ اها ئي

وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿۱۳﴾ وَمَنْ يَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَتَعَدَّ

وڏي ڪاميابي آهي ۽ جيڪو الله ۽ ان جي رسول جي نافرماني ڪري ۽ ان جون سموريون حدون

ف۳۶ گهرواري هڪ هجي يا گهڻيون. هڪ هوندي ته اها اڪيلي چوٿون حصو حاصل ڪندي. گهڻيون هونديون ته سڀ ان چوٿين حصي ۾ برابر شريڪ ٿينديون. گهرواري هڪ هجي يا گهڻيون هجن، حصو اهو ئي رهندو.

ف۳۷ توڙي گهرواري هڪ هجي يا گهڻيون هجن.

ف۳۸ ڇو ته اهي ماءُ جي رشتي جي ڪري حقدار ٿيا ۽ ماءُ ٽئين حصي کان وڌيڪ نه ٿي حاصل ڪري ۽ انهي ڪري انهن ۾ مرد جو حصو عورت کان وڌيڪ نه آهي.

ف۳۹ پنهنجي وارثن کي ٽئين حصي کان وڌيڪ وصيت ڪري يا ڪنهن وارث جي حق ۾ وصيت ڪري.

مسئلا: فرائض جا وارث گهڻا ئي آهن. اصحاب الفرائض هي اهي ماڻهو آهن، جن جي لاءِ حصا مقرر آهن. مثلاً ڌيءُ هڪ هجي ته اڌ مال جي مالڪ، وڌيڪ هجن ته سيني جي لاءِ ٻه ٽهايون پوٽي، پڙپوٽي ۽ انهن کان هيٺ جي هر پوٽي ميت جي اولاد نه هئڻ جي حالت ۾ ڌيءُ جي حڪم ۾ آهي، ۽ جيڪڏهن ميت هڪ ڌيءُ ڇڏي هجي ته اها هن سان گڏ ڇهون حصو حاصل ڪندي، ۽ جيڪڏهن ميت پٽ ڇڏيو ته ساقط ٿي ويندي؛ ڪجهه حاصل نه ڪندي ۽ جيڪڏهن ميت ٻه ڌيئرون ڇڏيون ته پوءِ به پوٽي ساقط ٿيندي پر جيڪڏهن ان سان گڏ يا ان جي هيٺين درجي ۾ ڪو ڇوڪرو هوندو ته اهو ان کي عصبه بڻائيندو. سڳي ڀيڻ ميت جي پٽ يا پوٽي نه ڇڏڻ جي صورت ۾ ڌيئرن جي حڪم ۾ آهي. علاتي ڀينرون، جيڪي پيءُ ۾ شريڪ هجن ۽ سندن مائرون الڳ الڳ هجن، سي حقيقي ڀينرن جي نه هجڻ جي صورت ۾ انهن جي مثل آهن ۽ ٻنهي قسمن جون ڀينرون يعني علاتي ۽ حقيقي ميت جي ڌيءُ يا پوٽيءَ سان گڏ عصبه ٿي وڃن ٿيون، ۽ پٽ ۽ پوٽا ۽ ان جي ماتحت جا پوٽا ۽ پيءُ سان گڏ ساقط ۽ امام صاحب وٽ ته ڏاڏي سان گڏ به محروم آهن. ماتيلا ڀائر ۽ ڀينرون، جيڪي فقط ماءُ ۾ شريڪ هجن تن مان هڪ هجي ته ڇهون حصو ۽ زياده هجن ته ٽيون حصو، ۽ انهن ۾ مرد ۽ عورت برابر حصو حاصل ڪندا ۽ پٽ ۽ پوٽا ۽ ان کان ماتحت جا پوٽا، پيءُ ڏاڏي جي هوندي ساقط ٿي ويندا، پيءُ ڇهون حصو حاصل ڪندو جيڪڏهن ميت پٽ يا پوٽو يا ان کان هيٺ جا پوٽا ڇڏيا هجن، ۽

جيڪڏهن ميت ڌيءُ يا پوٽي يا هيٺ جي ڪا پوٽي ڇڏي هجي ته پوءِ پيءُ ڇهون حصو ۽ اهو باقي به حاصل ڪندو، جيڪو اصحاب الفرائض کي ڏيڻ کان پوءِ بچي. ڏاڏو يعني پيءُ جو پيءُ پيءُ جي نه هئڻ جي صورت ۾ پيءُ جي مثل آهي، سواءِ ان جي ته ماءُ کي باقي رهيل مال جي ٽئين حصي جي طرف رد نه ڪري سگهندو. ماءُ جو ڇهون حصو آهي، جيڪڏهن ميت پنهنجي اولاد يا پنهنجي پٽ جي اولاد يا پوٽي يا پڙپوٽي جي اولاد يا ڀاءُ، ڀيڻ مان ٻه ڇڏيا هجن، توڙي اهي سڳا ڀائر هجن يا ماتيلا ۽ جيڪڏهن انهن مان ڪو به نه ڇڏيو هجي ته ماءُ سموري مال جو ٽيون حصو حاصل ڪندي ۽ جيڪڏهن ميت، مڙس يا زال ۽ ماءُ پيءُ ڇڏيا هجن ته ماءُ کي مڙس يا زال جي حصي ڏيڻ کان پوءِ باقي بچيل مال جو ٽيون حصو ملندو ۽ جده جو ڇهون حصو آهي، توڙي اها ماءُ جي طرف کان هجي يعني ناني يا پيءُ جي طرف کان هجي يعني ڏاڏي هڪ هجي يا گهڻيون هجن ۽ ويجهي، پري واريءَ لاءِ حاجب ٿي وڃي ٿي ۽ ماءُ هر هڪ جده کي محجوب ڪري ٿي ۽ پيءُ جي طرف جون ڏاڏيون پيءُ جي هجڻ سان محجوب ٿين ٿيون، ان صورت ۾ ڪجهه نه ملندو. مڙس چوٿون حصو حاصل ڪندو جيڪڏهن ميت پنهنجي پٽ يا پنهنجي پوٽي، پڙپوٽي وغيره جي اولاد ڇڏي هجي ۽ جيڪڏهن ان قسم جي اولاد نه ڇڏي هجي ته پوءِ مڙس اڌ حاصل ڪندو. زال ميت جي ۽ ان جي پٽ، پوٽي وغيره جي اولاد هجڻ جي صورت ۾ اٺون حصو حاصل ڪندي ۽ نه هئڻ جي صورت ۾ چوٿون حصو. عصبات:- اهي وارث آهن، جن جي لاءِ ڪو حصو مقرر نه آهي. اصحاب الفرائض کان جيڪو باقي بچي ٿو، اهو حاصل ڪن ٿا، انهن ۾ سڀني کان وڌيڪ حقدار پٽ، پوءِ هيٺ جا پوٽا، پوءِ پيءُ، پوءِ ڏاڏو، پوءِ آبائي سلسلو. ان ۾ جيستائين ڪو لڏو وڃي، پوءِ سڳا ڀائر، پوءِ ويڳا يعني پيءُ جا ڀائر، پوءِ سڳي ڀاءُ جو پٽ، پوءِ پيءُ شريڪ ڀاءُ جو پٽ، پوءِ چاچو، پوءِ پيءُ جو چاچو، پوءِ ڏاڏي جو چاچو، پوءِ آزاد ڪرڻ وارو، پوءِ ان جا ترتيبوار عصبات. جن عورتن جو حصو اڌ يا ٻه ٽهايون آهن، سي پنهنجن ڀائرن سان گڏ عصبه ٿي وڃن ٿيون ۽ جيڪي اهڙيون نه هجن، سي نه. ذوي الارحام:- اصحاب الفرائض ۽ عصبات کان علاوه جيڪي مائٽ آهن، سي ذوي الارحام ۾ داخل آهن ۽ انهن جي ترتيب عصبات وانگر آهي.

ع ۲/۴ ۱۳

حُدُوْدَهٗ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيْهَا ۖ وَلَهٗ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ (۱۴) وَالّٰتِيْ

۽ جيڪو الله ۽ سندس رسول جي نافرماني ڪندو ۽ سندس حدن کان اڳتي وڌندو تنهن کي باهه ۾ داخل ڪندو جنهن ۾ هميشه رهندو ۽ ان جي واسطي خواري جو عذاب آهي ف۴۰

يَأْتِيْنَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوْا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً

۽ توهان جي زالن مان جيڪي بدڪاري ڪن انهن تي خاص پنهنجن مان ف۴۱ چئن مردن جي

مِّنْكُمْ ۚ فَاِنْ شَهِدُوْا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِي الْبُيُوْتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰهُنَّ

شاهدي وٺو، پوءِ جيڪڏهن شاهدي ڏين ته پوءِ انهن عورتن کي گهرن ۾ بند رکو ف۴۲ ايستائين

الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيْلًا (۱۵) وَالَّذٰنِ يَاْتِيٰنِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوْهُمَا ۚ

جو انهن کي موت ماري يا الله انهن جي واسطي ڪا ٻي وات پيدا ڪري. ف۴۳ ۽ توهان مان جيڪي مرد ۽

فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوْا عَنْهُمَا ۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا (۱۶)

عورتون اهڙو ڪم ڪن ته انهن کي تڪليف ڏيو ف۴۴ پوءِ جيڪڏهن اهي توبه ڪن ۽ نيڪ ٿي وڃن ته انهن جو پيڇو ڇڏيو بيشڪ

اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السُّوْٓءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ

الله وڏو توبه قبول ڪندڙ مهربان آهي ف۴۵ اها توبه جنهن جو قبول ڪرڻ الله پنهنجي فضل جي ذمي لازم ڪيو آهي سا

يَتُوْبُوْنَ مِنْ قَرِيْبٍ فَاُولٰٓئِكَ يَتُوْبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ

انهن جي آهي جيڪي ناداني ۾ ڪا برائي ڪري وينا پوءِ ٿوري دير ۾ توبه ڪري وٺن ف۴۶ اهڙن تي الله پنهنجي رحمت سان رجوع

عَلِيْمًا حَكِيْمًا (۱۷) وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السَّيِّاٰتِ ۚ

ڪري ٿو ۽ الله علم وحڪمت وارو آهي. ۽ اها توبه انهن جي لاءِ نه آهي جيڪي گناهن ۾ رڌل رهندا آهن ف۴۷

حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّيْ تُبْتُ الْئٰنَ وَلَا الَّذِيْنَ

ايستائين جو انهن مان ڪنهن کي موت اچي ته چوي ته هاڻي مون توبه ڪئي ف۴۸ ۽ نه انهن جي جيڪي ڪافر

يَمُوْتُوْنَ وَهُمْ كُفَّارٌ ۗ اُولٰٓئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا (۱۸) يٰٓاَيُّهَا

ٿي مرن، انهن جي لاءِ اسان دردناڪ عذاب تيار ڪري رکيو آهي ف۴۹ اي ايمان وارؤ

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَآءَ كَرْهًا ۗ وَلَا تَعْضُلُوْهُنَّ

توهان کي حلال نه آهي جو عورتن جا وارث ٿي وڃو زبردستي ف۵۰ ۽ عورتن کي نه روڪيو

لِتَذْهَبُوْا بِبَعْضِ مَآ اٰتَيْتُمُوْهُنَّ اِلَّآ اَنْ يَّاْتِيْنَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ

هن نيت سان جو انهن کي ڏنل مهر مان ڪجهه واپس وٺو ف۵۱ مگر ان صورت ۾ جو ڪا کليل بي حيائي جو ڪم ڪن ف۵۲

منزل ۱

ف۴۰ جو ته سيني حدن کان تجاوز ڪرڻ وارو ڪافر آهي. ان ڪري ته مؤمن ڪيترو به گنهگار هجي، ايمان جي حد کان نٿو لنگهندو.

ف۴۱ يعني مسلمانن مان.

ف۴۲ ته اهي بدڪاري نه ڪري سگهن.

ف۴۳ يعني حد مقرر فرمائي يا توبه ۽ نڪاح جي توفيق ڏئي. جيڪي مفسرن آيت ۾ اَلْفَاحِشَةَ (بدڪاري) مان زنا مراد ورتو آهي، سي چون ٿا ته بند رکڻ جو حڪم حدن نازل ٿيڻ کان اڳ هو، حدن سان گڏ منسوخ ڪيو ويو (خازن، جلالين ۽ احمدي).

ف۴۴ جهڻڪيو، ڌمڪايو، برو چئو، شرم ڏياريو ۽ ڪلاهڻ (جلالين، مدارڪ ۽ خازن وغيره).

ف۴۵ حسن جو قول آهي ته زنا جي پهرئين سزا ايذاء مقرر ڪئي ويئي، پوءِ حبس (قيد)، پوءِ ڪوڙا هڻڻ يا سنگسار ڪرڻ. ابن بحر جو قول آهي ته پهرين آيت وَالّٰتِيْ يَاْتِيْنَ انهن عورتن جي باري ۾ آهي، جيڪي عورتن سان بدڪاري ڪن ٿيون ۽ ٻي آيت وَالَّذٰنِ ڇوڪري بازي ڪرڻ وارن جي باري ۾ آهي ۽ زاني ۽ مزنيه جو حڪم سورة نور ۾ بيان فرمايو ويو. ان تقدير تي هي آيتون غير منسوخ آهن ۽ انهن ۾ امام ابو حنيفه رحمة الله عليه جي لاءِ دليل ظاهر آهي ان تي جو اهو فرمائي ٿو ته ڇوڪري بازي ۾ تعزير آهي، حد نه آهي.

ف۴۶ ضحاڪ جو قول آهي ته جيڪا توبه موت کان اڳ ڪئي وڃي اها قريب آهي.

ف۴۷ ۽ توبه ۾ دير ڪندا وڃن ٿا.

ف۴۸ توبه جي قبوليت جو واعدو، جيڪو مٿين آيت ۾ گذريو، سو اهڙن ماڻهن جي لاءِ نه آهي. الله مالڪ آهي، جيڪي چاهي سو ڪري، انهن جي توبه قبول ڪري يا نه ڪري، بخشي يا عذاب فرمائي سندس مرضي آهي (احمدي).

ف۴۹ هن مان معلوم ٿيو ته موت جي وقت ڪافر جي توبه ۽ ان جو ايمان مقبول نه آهي.

ف۵۰ شان نزول:- جاهليت جي زماني ۾ ماڻهو مال وانگر پنهنجي مائٽن جي گهر وارين جا به وارث ٿي ويندا هئا. پوءِ جيڪڏهن مرضي پوندي هئن ته سواءِ مهر جي انهن کي پنهنجي نڪاح ۾ رکندا هئا يا ڪنهن ٻئي سان شادي ڪرائي ڇڏيندا هئا ۽ پاڻ مهر وٺي ڇڏيندا هئا، يا انهن کي قيد ۾ رکندا هئا ته جيڪو ورثو انهن حاصل ڪيو آهي، سو ڏيئي آزادي حاصل ڪن يا مري وڃن ته پوءِ هي انهن جا وارث ٿي وڃن. مطلب ته اهي عورتون بلڪل سندن هٿن ۾ مجبور هونديون هيون ۽ پنهنجي اختيار سان ڪجهه به نه ڪري سگهنديون هيون. ان رسم کي ختم ڪرڻ جي لاءِ هيءَ آيت نازل ٿي.

ف۵۱ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو، هيءَ ان جي متعلق آهي، جيڪو پنهنجي گهرواريءَ کان نفرت رکندو هجي ۽ ان ڪري بد سلوڪي ڪندو هجي ته عورت پريشان ٿي مهر واپس ڪري ڇڏي يا ڇڏي ڏي. ان جي الله تعالىٰ منع فرمائي. هڪ قول هيءَ آهي ته ماڻهو عورت کي طلاق ڏيندا هئا، وري موٽائيندا هئا، وري طلاق ڏيندا هئا. اهڙيءَ طرح اُن کي معلق رکندا هئا ته نه اهي ويچاريون انهن وٽ آرام لهنديون هيون ۽ نه ٻي جاءِ رهڻ جي بند وبست ڪرڻ جو موقعو ملندو هئن. اُن کي منع فرمايو ويو. هڪ قول هيءَ آهي ته ميت جي وارثن کي خطاب آهي ته اهي پنهنجي مورث جي گهرواريءَ کي نه روڪين.

ف۵۲ مڙس جي نافرماني يا اُن جي گهر وارن کي ايذاءُ ۽ بد زباني يا حرامڪاري اهڙي ڪا حالت هجي ته ان کي اجازت (خلع گهرڻ ۾) ڏيڻ ۾ مضائقو نه آهي.

وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا
۽ انهن سان چڱو سلوڪ ڪريو ف٥٣ پوءِ جيڪڏهن اهي توهان کي پسند نه اچن ف٥٤ ته قريب آهي ته ڪا شيءِ توهان کي پسند نه هجي
شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾ وَإِنْ أَرَدتُّمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ
۽ الله ان ۾ گهڻي ڀلائي رکي. ف٥٥ ۽ جيڪڏهن توهان هڪڙي زال جي بدران ٻي آڻڻ چاهيو ف٥٦ ۽ ان کي
مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا ۚ
ڍير سارو مال ڏيئي چڪا آهيو ف٥٧ ته ان مان ڪجهه به واپس نه وٺو ف٥٨ ڇا ان کي واپس وٺندؤ
أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ
بهتان مڙهي ۽ کليل گناه سان. ف٥٩ ۽ ڪيئن ان کي واپس وٺندؤ حالانڪ توهان هڪ ٻئي جي سامهون بي
بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾ وَلَا تَنكِحُوا مَا
پرده ٿي چڪؤ ۽ اهي توهان کان پڪو عهد وٺي چڪيون ف٦٠ ۽ ابي ڏاڏي جي زال سان نڪاح نه ڪيو ف٦١
نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا
مگر جيڪي ٿي گذريو بيشڪ اهو بي حيائي ف٦٢ ۽ ڏمر جو ڪم آهي ۽ نهايت بُري
وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ
وات آهي. ف٦٣ حرام ٿيون توهان تي توهان جو مائرون ف٦٤ ۽ ڌيئرون ف٦٥ ۽ ڀينرون ۽ ڦُپيون ۽ ماسيون
وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ
۽ ڀائٽيون ۽ ڀاڻيجيون ف٦٦ ۽ توهان جون مائرون جن توهان کي کير پياريو ف٦٧ ۽ ٿڃ شريڪ
وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُم
ڀينرون ۽ توهان جي زالن جون مائرون ف٦٨ ۽ انهن جون ڌيئرون جيڪي توهان جي جهولي ۾ آهن ف٦٩ انهن زالن کان
مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا
جن سان توهان صحبت ڪري چڪا آهيو پوءِ جيڪڏهن توهان انهن سان صحبت نه ڪئي هجي ته انهن جي ڌيئرن ۾ ڪو حرج نه آهي
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَن تَجْمَعُوا
ف٧٠ ۽ توهان جي نسلي پٽن جون زالون ف٧١ ۽ ٻه ڀينرون
بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٢٣﴾
گڏ ڪرڻ ف٧٢ مگر جيڪي ٿي گذريو. بيشڪ الله بخشڻ وارو مهربان آهي.

ف٥٣ ڪارائڻ، ٻهرائڻ، ڳالهه ٻولهه ۽ زوجيت جي امور ۾. ف٥٤ بد خلقيءَ يا صورت پسند نه هئڻ جي ڪري. پوءِ صبر ڪريو ۽ جدائي نه گهُرو. ف٥٥ صالح ڇوڪرو وغيره. ف٥٦ يعني هڪ کي طلاق ڏيئي ٻيءَ سان نڪاح ڪرڻ. ف٥٧ هن آيت مان گهڻي مهر مقرر ڪرڻ جي جائز هجڻ تي دليل ورتو ويو آهي. حضرت عمر رضي الله عنه منبر تي چڙهي فرمايو ته عورتن جو مهر گهڻو نه وڌايو هڪڙيءَ عورت هيءَ آيت پڙهي چيو ته اي ابن خطاب! الله اسان کي ته ڏئي ٿو ۽ تون منع ٿو ڪرين!؟ اُن تي امير المؤمنين رضي الله عنه فرمايو اي عمر! تو کان هر شخص وڌيڪ سمجهدار آهي، جيڪو چاهيو مقرر ڪريو. سبحان الله! رسول جي خليفي جي انصاف جو شان ۽ نفس شريف جي پاڪائي. رَزَقَنَا اللّٰهُ تَعَالٰى اِتِّبَاعَهٗ، آمين. ف٥٨ ڇو ته جدائي توهان جي طرف کان آهي. ف٥٩ هي جاهلن جي اُن فعل جو رد آهي ته جڏهن انهن کي ڪا ٻي عورت پسند ايندي هئي ته اهي پنهنجي گهرواريءَ تي تُهمت لڳائيندا هئا ته اها ان کان پريشان ٿي، جيڪو ڪجهه وٺي چُڪي آهي سو واپس ڪري. ان طريقي کي هن آيت ۾ منع فرمايائين ۽ ڪوڙ ۽ گناه ٻڌايائين. ف٦٠ اهو واعدو الله تعالىٰ جو هي ارشاد آهي فَاِمْسَاكٌۢ بِمَعْرُوْفٍ اَوْ تَسْرِيْحٌۢ بِاِحْسَانٍ. مسئلو: صحيح خلوت ڪرڻ سان مهر مؤڪد ٿي وڃي ٿو، هيءَ آيت ان تي دليل آهي. ف٦١ جيئن جاهليت جي زماني ۾ رواج هو ته پنهنجي ماءُ کان سواءِ پيءُ کان پوءِ ان جي ٻي زال يعني ٻئي ماءُ کي پٽ زال ڪري ڇڏيندو هو. ف٦٢ ڇو ته پيءُ جي زال ماءُ جي منزل تي آهي، چيو ويو آهي ته نڪاح مان جماع مراد آهي. هن مان ثابت ٿيو ته پيءُ جي جماع ڪيل (جنهن سان ان صحبت ڪئي هجي، توڙي نڪاح ڪري يا زنا جي طريقي سان يا ٻانهي هجي، اهوان جو مالڪ هجي، تن مان هر صورت ۾) سان سندس پٽ جو نڪاح حرام آهي. ف٦٣ هاڻي ان کان پوءِ جنهن قدر عورتون حرام آهن، تن جو بيان فرمايو وڃي ٿو، اُنهن مان ست ته نسب کان حرام آهن. ف٦٤ ۽ هر اها عورت جنهن ڏانهن پيءُ يا ماءُ جي ذريعي سان نسب رجوع ڪندو هجي يعني ڏاڏيون ۽ نانيون، توڙي ويجهيون مائرون هجن يا پري جون، سڀ مائرون آهن ۽ پنهنجي ماءُ جي حڪم ۾ داخل آهن. ف٦٥ پوٽيون ۽ ڏوهٽيون ڪنهن به درجي جون هجن، ڌيئرن ۾ داخل آهن. ف٦٦ هي سڀ سڳيون هجن يا ٻنگيون. اُنهن کان پوءِ انهن عورتن جو بيان ڪيو وڃي ٿو، جيڪي ڪنهن سبب کان حرام آهن. ف٦٧ کير جا رشتا: کير پيارڻ جي مدت ۾ ٿورو کير پيتو وڃي يا گهڻو، ان سان حُرمت متعلق ٿئي ٿي. کير پيارڻ جي مُدت حضرت امام ابوحنيفه رضي الله عنه وٽ ٽيهه مهينا آهي ۽ صاحبين وٽ ٻه سال آهن. کير پيارڻ جي مُدت کان پوءِ جيڪو کير پيتو وڃي ان سان حُرمت متعلق نه ٿي ٿئي. الله تعالىٰ رضاعت (کير پيارڻ) کي نسب جي قائم مقام ڪيو آهي ۽ کير پيارڻ واريءَ کي کير پيئندڙ جي ماءُ ۽ اُن جي ڇوڪريءَ کي ان جي ڀيڻ فرمايائين. اهڙيءَ طرح کير پيارڻ واريءَ جو مڙس، کير پيئندڙ جو پيءُ ۽ ان جو پيءُ کير پيئندڙ جو ڏاڏو، ان جي ڀيڻ ان جي ڦُپي ۽ ان جو هر ٻار جيڪو کير پيارڻ واريءَ کان سواءِ ڪنهن ٻيءَ زال مان به هجي، توڙي کير پيارڻ کان اڳ پيدا ٿيو يا ان کان پوءِ، اهي سڀ ان جا ماٽيلا ڀائر ۽ ڀينرون آهن ۽ کير پيارڻ واريءَ جي ماءُ، ان جي ناني، ان جي ڀيڻ، ان جي ماسي ۽ ان مڙس مان ان جا جيڪي ٻار پيدا ٿين، سي کير پيئندڙ جا رضائي ڀائر ۽ ڀينرون آهن ۽ ان مڙس کان علاوه ٻئي مڙس مان جيڪي هجن اُهي اُن جا ماٽيلا ڀائر ۽ ڀينرون. ان ۾ اصل هيءَ حديث آهي ته رضاع سان اهي سڀ رشتا حرام ٿي وڃن ٿا، جيڪي نسب سان حرام آهن. ان ڪري کير پيئندڙ تي ان جا رضائي ماءُ پيءُ ۽ انهن جا نسبي ۽ رضائي اصل ۽ فرع سڀ حرام آهن. ف٦٨ هتان کان سهري ۽ سس هجڻ جي محرمات جو بيان آهي سي ٿي ذڪر فرمايون ويون: گهروارين جون مائرون، گهروارن جون ڌيئرون ۽ پٽن جون گهرواريون. گهروارين جون مائرون صرف نڪاح جي عقد سان حرام ٿي وڃن ٿيون، توڙي اُهي گهرواريون مدخول هجن يا غير مدخول هجن يعني انهن سان صحبت ٿي هجي يا نه ٿي هجي. ف٦٩ گود ۾ هجڻ غالب حال جو بيان آهي، حُرمت جي لاءِ شرط نه آهي. ف٧٠ اُنهن جي مائرن سان طلاق يا موت وغيره جي ذريعي سان صحبت کان اڳ جدائي ٿيڻ جي صورت ۾ انهن سان نڪاح ڪرڻ جائز آهي. ف٧١ هن مان هنج وارا ٻار نڪري ويا. اُنهن جي عورتن سان نڪاح جائز آهي ۽ رضاعي پُٽ جي گهرواري به حرام آهي ڇو ته اها نسبيءَ جي حڪم ۾ آهي ۽ پوٽا، پڙپوٽا پٽن ۾ داخل آهن. ف٧٢ اهو به حرام آهي توڙي ٻنهي ڀينرن سان نڪاح جي ذريعي جماع ڪيو وڃي يا ملڪ يمين جي ذريعي سان جماع ڪرڻ ۾. حديث شريف ۾ ڦُپي ۽ ڀائٽي ۽ ماسي ۽ ڀاڻيجي جو نڪاح

ع ٣ ٨ ١٤